Pagini din istoria Dobrogei

A. RĂDULESCU

MONUMENTE ROMANO-BIZANTINE DIN SECTORUL DE VEST AL CETĂȚII TOMIS

MUZEUL REGIONAL DE ARHEOLOGIE DOBROGEA

www.ziuaconstanta.ro

A. RĂDULESCU

MONUMENTE
ROMANO-BIZANTINE DIN SECTORUL DE VEST AL CETĂȚII TOMIS

Biblioteca
ZIUA de Constanța
Nr. 363

MUZEUL REGIONAL DE ARHEOLOGIE DOBROGEA

www.ziuaconstanta.ro

În seria ultimelor descoperiri arheologice de la Constanța, se încadrează și cele cîteva monumente cercetate pe terenul fostei gări. Cercetările au fost înlesnite de lucrările începute în toamna anului 1960, pentru construcția unui mare cvartal de blocuri de locuit. Supravegherea săpăturilor de fundații a făcut posibilă înregistrarea unor importante urme de civilizație antică. Nu s-au practicat numai săpături mai reduse de salvare ci, pentru obiectivele mari, s-au făcut și săpături de amploare [1]).

Zona fostei gări și a liniilor ferate care o deserveau, coincide cu sectorul de vest al anticului Tomis, sector limitat la sud-vest de strada Traian și, în prelungire către vest, de strada I. L. Caragiale, care duce către orașul Mangalia. Spre vest, cvartalul de blocuri se prelungește pînă la actuala gară, însă cercetările noastre s-au axat cu precădere pe porțiunea de pînă la blocul C_1, pe sub care trece, de la nord spre sud, zidul de incintă [2]). (fig. 1). Dincolo de această linie, mai spre vest, cu excepția unor cuptoare de ars cărămida, s-au descoperit exclusiv morminte de epocă elenistică și romană [3]). La nord,

1. Lucrările arheologice — conduse de directorul Muzeului regional de arheologie Dobrogea, V. Canarache — au fost executate și cu participarea temporară a unor muzeografi din colectivul științific, pentru al căror ajutor le mulțumesc.
2. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis* în ARMSI, XXXVI, 1914—1915, p. 417 și urm; pl. I, iar pentru cercetările recente, V. Canarache și colaboratorii, *Tomis 1960, Raport asupra săpăturilor executate de Muzeul regional de arheologie Dobrogea, în Materiale și cercetări arheologice* IX (în manuscris).
3. Cîteva date au fost anticipate de V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires de nécropoles tomitaines*, în „Studii Clasice", III, București 1961, pp. 203—205.

www.ziuaconstanta.ro

zona de construcţii moderne este închisă de b-dul Republicii, care leagă centrul oraşului de actuala gară. În sfîrşit, către E N E se întinde un parc nou, care ocupă spre Est exact locul fostei clădiri feroviare.

Obiectivele arheologice cercetate în acest sector sînt numeroase. În prezentarea de faţă ne vom ocupa numai de următoarele două categorii : a) cuptoare de ars cărămida ; b) două basilici.

a) **Cuptoare de ars cărămida.** S-au identificat şase astfel de cuptoare, C_I - C_{VI} [4]), trei în incinta cetăţii şi trei în afară. Dintre acestea, s-au săpat : C_{III}, C_{IV} şi C_V (fig. 1).

Primul grup de trei cuptoare s-a descoperit cu prilejul construcţiei seriei de blocuri E_1—E_5 (numerotate de la vest la est), serie dispusă în linie dreaptă, paralelă cu bdul Republicii şi depărtată de acesta cu aproximativ 50 m mai spre Sud. În timpul săpăturilor pentru fundaţia blocului E_1, în primul şanţ longitudinal spre Vest, au apărut, începînd de la — 1,50 m în jos, fragmente de cărămizi, de amfore, olane etc., toate într-un complex de pămînt ars, roşu-negricios. Adîncindu-se săpătura pînă la — 3 m, am degajat platforma cu orificii de tiraj a cuptorului C_{III} [5]), pe care şanţul de fundaţie o împărţea în două suprafeţe. De o parte şi de alta a şanţului am practicat succesiv cîte o casetă de 4,50×3 m, ale căror lungimi au fost trasate în sensul lungimii şanţului de fundaţie. Cuptorul a fost degajat în întregime.

Camera de ardere este o încăpere dreptunghiulară de 3,20× 2,30 m, orientată est-vest (fig. 2). Pereţii, foarte ruinaţi, au început să apară de la — 2 m. Înălţimea lor maximă este de 1,05 m ; cel de Sud nu întrece 0,50 m. Nu sînt pereţi construiţi dintr-un material special, aşa cum este cazul cuptorului de ars ţigle de la Dinogetia [6]), sau a unor cuptoare de la Tomis, despre care se va vorbi mai jos [7]) : pereţii gropii săpate pentru cuptor s-au întărit prin arderi puternice şi repetate, căpătînd

4. Marcarea cuptoarelor cu simbolurile C_I — C_{VI} s-a făcut respectîndu-se ordinea topografică : de la E la V.
5. Nu este primul cuptor de acest fel descoperit la Constanţa. Cu ocazia lucrărilor edilitare executate în 1959 pe strada Vasile Alecsandri colţ cu strada Ecaterina Varga, au apărut resturile unui cuptor similar. Deşi nu a fost săpat sistematic, au putut fi identificate cîteva elemente componente care au dat posibilitatea cercetătorului A. Popeea să-i determine scopul.
6. Gh. Ştefan, *Un cuptor roman de ars ţigle, descoperit la Garvăn,* în SCIV, 1—4, 1957, p. 342, în care caz şi focarul şi camera de ardere sînt închise cu chirpici.
7. p. 13 şi urm.

www.ziuaconstanta.ro

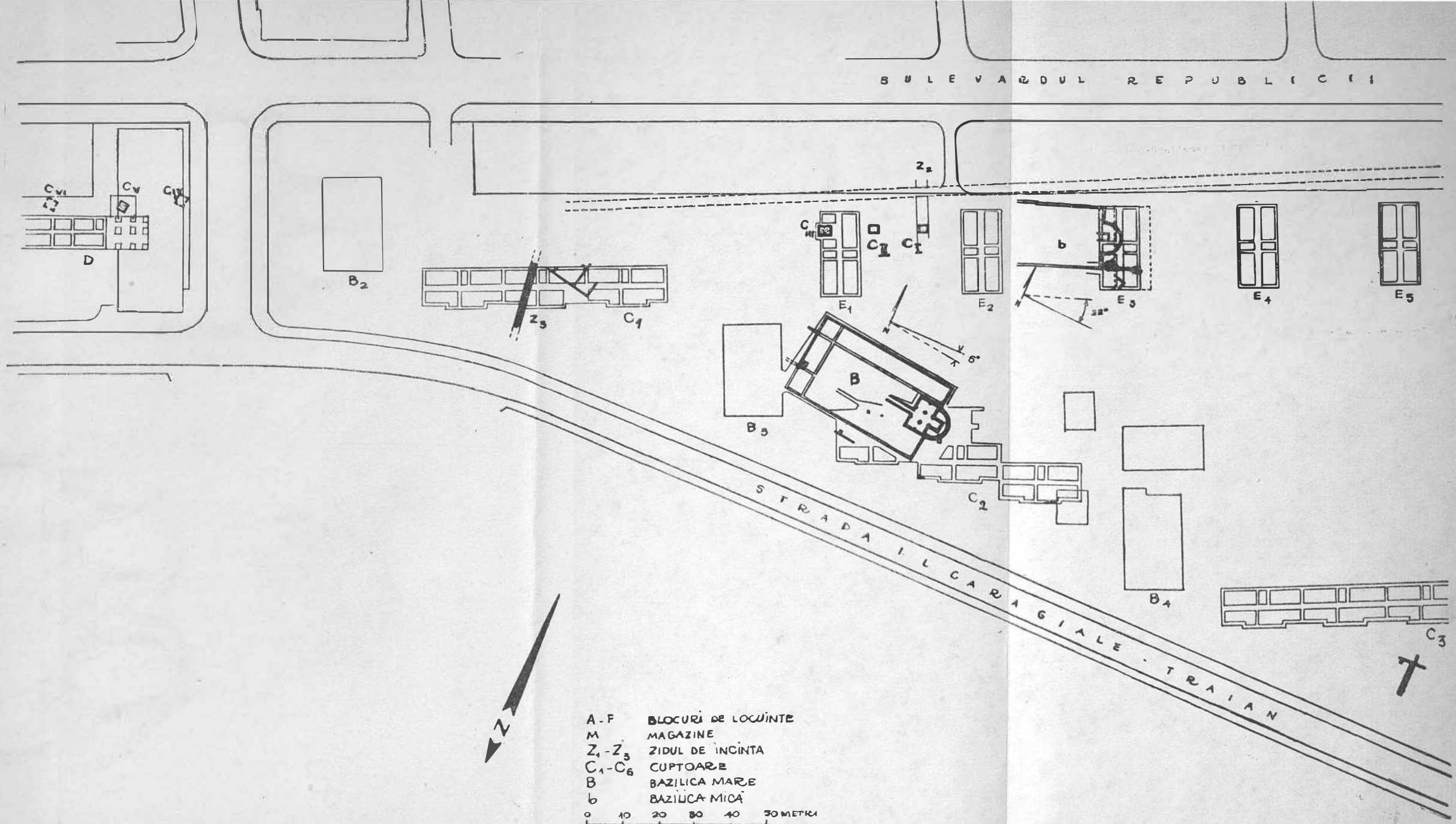

Fig. 1. Planul general al săpăturilor executate în sectorul de vest al Tomisului

www.ziuaconstanta.ro

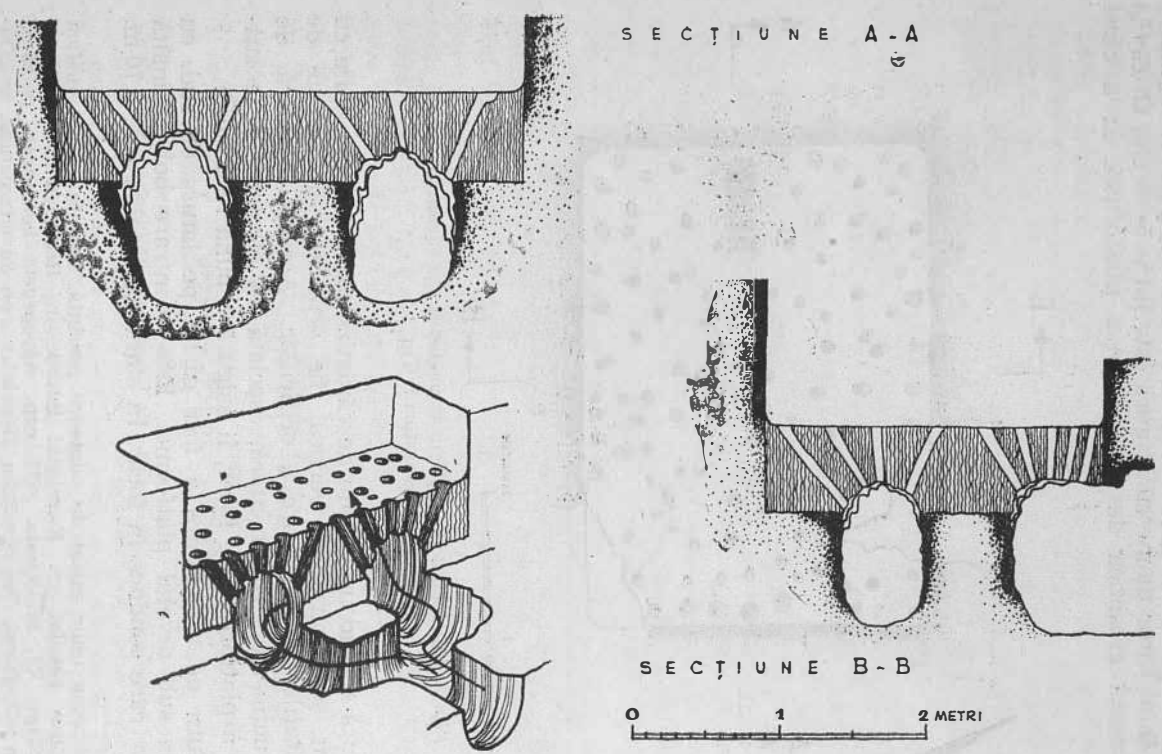

Fig. 2. Secțiune în perspectivă (prin focar, platformă și camera de ardere) la cuptorul C_{III}

culoarea roşie. De remarcat că feţele lor interioare sînt lipite cu lut (fig. 16).

Platforma este prevăzută cu orificii dispuse neregulat [8]) (fig. 3), al căror diametru la gură este între 5—8 cm. Orificiile perforează grosimea de 40—50 cm a platformei, în a cărei

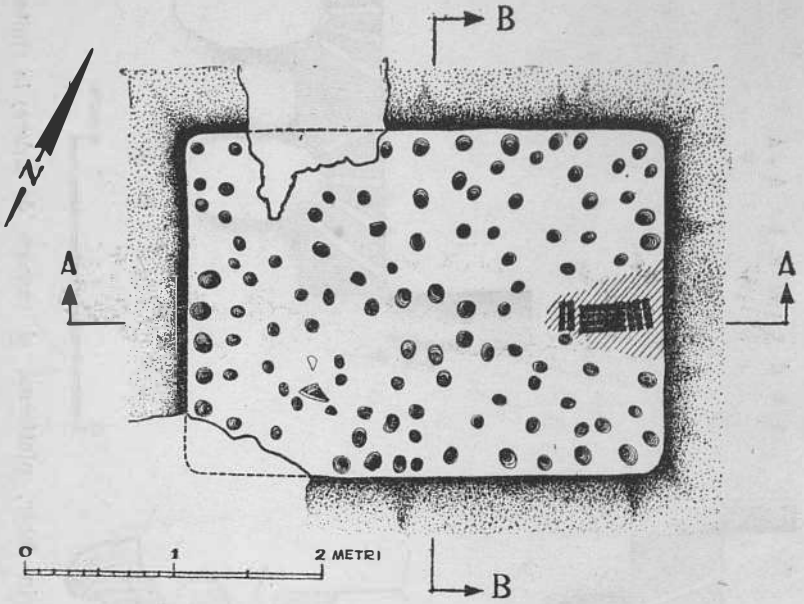

Fig. 3. Platforma cu orificii şi pachetul de cărămizi lipite, la cuptorul C_{III}

structură se văd fragmente de cărămizi, olane şi ţigle lipite cu pămînt şi dispuse fie vertical fie orizontal, în funcţie de necesităţile de realizare a orificiilor. Această manieră de construcţie, deşi rudimentară, asociată cu elementele de susţinere a platformei de focar, îi asigură o bună rezistenţă.

Gura de alimentare a fost găsită pe latura de sud, cu 0,45 m sub nivelul platformei. Este o intrare boltită înaltă de 1 m, care conduce în focar. În afară are lărgimea de 0,70 m,

8. Platforma unor astfel de cuptoare prezintă, în alte cazuri, orificii dispuse regulat, cf. Kuszinski Bálint, în *Régészéti ét Történeti évkönyv* XI, Budapesta 1932, cap. *Agyagégetö kemencek,* p. 25 şi urm ; O. Floca, *Der römische Ziegelofen von Sarmizegetusa,* în „Dacia", IX—X, 1941—1944, p. 436, fig. 4.

www.ziuaconstanta.ro

însă spre focar ajunge la 1 m. La exterior i se conservă numai pereții laterali, verticali, acoperișul boltit fiind prăbușit. Bolta există numai sub peretele camerii de ardere. Lungimea intrării măsoară în medie 1,40 m. Baza pereților colaterali — circa 0,50 m — este realizată în mod identic cu pereții camerii de ardere. Acestei baze i se suprapune o porțiune de circa 30 cm, construită din fragmente de olane, țigle și cărămizi lipite cu lut. Pe această parte de zid se sprijină arcul bolții, clădit din chirpici dispuși radial și legați cu pământ ; pe deasupra s-au așternut succesiv două straturi de lipitură.

Focarul, de formă inelară, are un stîlp central [9]) pentru sprijinirea platformei (fig. 3). În cazul cuptorului C_{III}, această formă inelară a focului este nouă, față de cea a unor cuptoare de epocă romană mai veche [10]). Cavitatea lui cu o capacitate mult mai redusă decît cea a camerei de ardere, a fost într-adins săpată mai restrîns, pentru ca platforma să-și sprijine marginile pe pragul de pământ rezultat din diferența de mărime a celor două încăperi suprapuse ale cuptorului C_{III}. Stîlpul central are o formă aproximativ pătrată în secțiune orizontală, cu latura de 0,60 m ; însă, pe măsură ce se înalță către platforma cu care face corp comun, se dezvoltă pe toate laturile. Stîlpul este construit din chirpici legat cu pământ (fig. 2 și 4).

Pe bolta spațiului inelar se văd bazele orificiilor lărgite mai mult și lipite cu pământ. Orificiile nu sînt verticale în totalitate ci, atît cele marginale cît și cele din jurul stîlpului, sînt oblice, oblicitatea fiind creată în așa fel încît să se asigure o temperatură uniformă pe întreaga suprafață a platformei. Pretutindeni, pe boltă, s-au format, în procesul arderilor, bulgări de pământ cu nisip, vitrifiați. Pe vatră apare un strat, gros de 15—20 cm, de cenușă și cărbuni.

---

9. Stîlpul central pentru sprijinirea platformei făcea parte și din tehnica de construcție a cuptoarelor de ars ceramica de epocă elenistică și chiar mai veche, așa după cum au dovedit-o săpăturile de la Histria, cf. D. M. Pippidi și colaboratorii, *Activitatea șantierului Histria în campania din 1956*, în „Materiale și cercetări arheologice", VI, p. 284 și în special în studiul recent al Mariei Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în SCIV XIII, 1962, p. 26 și urm.
10. O formă superior organizată din punct de vedere tehnic este cea după care în focarul cuptorului este prevăzut un canal central, longitudinal, din care se ramifică de-o parte și de alta canale mai mici separate prin pereți. Acestor canale le corespund pe platformă orificii de tiraj. O largă răspîndire a acestui tip de canal a fost constatată în Pannonia cf. B. Kuzsinsky, o.c. p. 25 și urm. pentru Transilvania, O. Floca, *o.c.* p. 334, pentru Dobrogea, Gh. Ștefan *o.c.* p. 341, fig. 1.

www.ziuaconstanta.ro

După evacuarea molozului din camera de ardere, moloz alcătuit din pămînt roşu, prăbuşit din pereţi şi din fragmente de olane, cărămizi, ceramică etc., toate antrenate de la suprafaţa nivelului de viaţă antic, s-a găsit, lîngă peretele de răsărit al camerei de ardere, un pachet de cărămizi *in situ*,

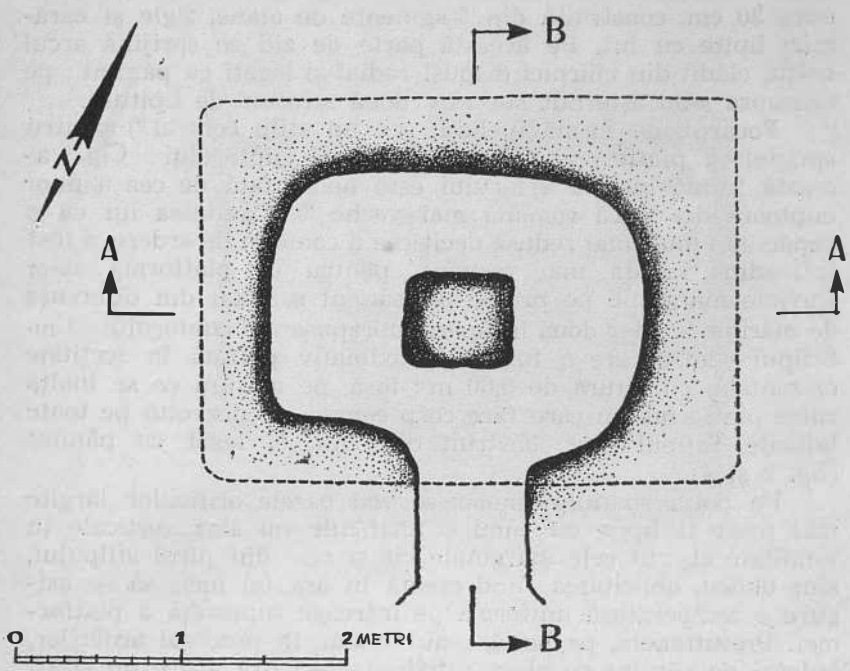

Fig. 4. Secţiune orizontală în focarul inelar, cu stîlp central, la cuptorul C_{III}

perfect lipit de platformă, din pricina topirii nisipului din pastă în timpul arderii (fig. 3). Pachetul era format din 9 cărămizi, aşezate pe cant şi sudate între ele : un grup de patru într-un sens şi apoi două la un capăt şi trei la capătul celălalt. Două din dimensiunile acestor cărămizi au putut fi măsurate : lungime 0,30 m, grosime 0,37—0,404 m. Ele au culoarea roşie închisă ; pasta bine malaxată este compusă din pămînt galben şi nisip fin ; aspectul, vitros. Pe margini, se văd impresiuni făcute cu mîna [11]).

11. Impresiunile nu au putut fi văzute decît pe o margine.

www.ziuaconstanta.ro

Paralel cu latura de vest, la o distanță de 0,70 m, au fost găsiți cîțiva chirpici, așezați cap la cap, tot pe platformă, pe lățimea lor, fără să acopere orificiile (fig. 16). Dimensiunile : 0,30 × 0,15 × 0,08 m ; culoare roșie-portocalie ; în pastă, multe ingrediente, nisip și pietriș.

Din punct de vedere stratigrafic, profilele casetelor săpate ne-au permis să constatăm că în cea mai mare parte cuptorul C_{III} era subteran. Focarul și partea inferioară a camerei de ardere, deci de la — 4,50 pînă la — 2,10 m, se plasează în stratul de pămînt galben-viu. Mai sus, pînă la 1,10 m, intrăm într-un strat de cultură de culoare cafenie deschisă, cu resturi ceramice de epocă romană tîrzie și cu numeroase lentile de pămînt negru, vegetal. Acest strat se transformă, între 1,10 m — 0,80 m într-o aglomerare de pămînt cafeniu închis, cu bogat conținut ceramic identic cu stratul inferior : fragmente ceramice, olane, cărămizi, pietre, cenușă, însă nimic din toate acestea nu poate constitui un element de bază pentru cercetări, stratul fiind, vizibil, de umplutură [12]). Fără să avem dovada că pereții camerii de ardere urcau în înălțime pînă la baza acestui strat — poate nivelul de viață contemporan cuptorului — este probabil că ei ar fi avut cel puțin 2 m, deci depășeau în înălțime stratul.

Aceste constatări stratigrafice sînt valabile pentru trei din laturile cuptorului. Pentru cea de a patra, dinspre Sud, stratul de cultură antică de culoare cafenie-închisă, cobora pînă la nivelul vetrei gurii de alimentare. Deși nu s-au putut extinde săpăturile în această parte pentru a se obține o determinare a proporțiilor stratului, se pare că el nu depășea dimensiunile încăperii săpate în fața intrării în focar — *praefurnium* — necesară depozitării combustibilului, evacuării cenușii etc.[13]). În acest caz ne explicăm și prezența, pînă la vatra gurii de alimentare, a materialului ceramic de epocă romană tîrzie, fapt care confirmă raportul de contemporaneitate între diferitele categorii și tipuri ceramice, specifice perioadei romane tîrzii, ca și epocii de funcționare a acestei instalații meșteșugărești.

---

12. Această situație este caracteristică pentru aproape întreaga zonă ocupată altădată de terasamentul căii ferate.
13. În manuscrisele inginerului P. Polonic, Acad. R. S. R. vol. 5135, p. 111 și urm., s-a păstrat schița unui cuptor găsit în castrul de la Turnu Severin în care se schițează un astfel de *praefurnium*. Pentru alte cuptoare similare săpate pe coaste de deal sau pe terase de pămînt, o astfel de cameră premergătoare focarului era inutilă ; ex. : O. Floca, o.c. p. 434, pentru Sarmizegetusa, iar pentru Dinogetia, Gh. Ștefan *o.c.* p. 339.

www.ziuaconstanta.ro

După cum am spus, instalația de care vorbim nu este unică în această zonă. Pe un teren relativ mic, afectat amenajării unui parc, între blocurile E_1 și E_2 s-au identificat, cu prilejul nivelării terenului și lichidării stratului pietros al terasamentului de cale ferată, alte două cuptoare (fig. 1). La 1,20 m, unde s-a ajuns cu nivelarea terenului, deci la baza stratului de umplutură antică, au apărut contururile cuptoarelor C_I și C_{II} [14]). Cele două cuptoare, dispuse la 10 metri unul de celălalt, sînt paralele pe lungimea lor și în linie cu C_{III}. Contururile erau date de culoarea roșie-portocalie a pereților camerii de ardere, care sînt identici cu cei ai cuptorului săpat. În felul acesta s-a determinat un prim grup de cuptoare, C_I — C_{III}, în cadrul căruia există asemănări dimensionale, de formă și de tehnică constructivă.

Cel de al doilea grup de cuptoare, C_{IV} — C_{VI}, este situat în afara zidului de incintă, la o depărtare de circa 300 m către vest. Grupul a fost identificat cu prilejul săpăturilor de fundație ale blocului D. S-au practicat săpături de salvare pentru cuptoarele C_{IV} și C_V. Ultimul, C_{VI}, n-a putut fi săpat din pricina construcțiilor moderne care împiedicau cercetarea (fig. 1).

C_{IV} s-a găsit cu circa 3 m la est de blocul D, în șanțul pentru turnat un gard de beton. Șanțul, orientat N — S, unește B-dul Republicii cu strada I. L. Caragiale. Cu circa 40 m mai la sud de bulevard, șanțul a perforat C_{IV}, fapt care a determinat o intervenție de salvare, săpîndu-se numai o singură casetă de 4×3 m [15]), de-a lungul malului de est al șanțului.

După înlăturarea stratului pietros al terasamentului și al stratului roman-tîrziu, s-a trecut brusc, începînd de la — 1,30 m, într-o aglomerare de pămînt roșu aprins, uneori chiar albicios din pricina arderilor, în care exista o mare cantitate de fragmente ceramice, olane, cărămizi, chirpici etc. La această adîncime au apărut părțile superioare ale cuptorului C_{IV}, care s-au dovedit a fi distruse în cea mai mare parte. Ele se conservă mai bine în colțul de NE al camerii de ardere, cu o înălțime de 0,34 m ; mai puțin se păstrează în colțul opus, la SV. Singura latură a camerii de ardere care s-a păstrat pe toată lungimea este cea dinspre SE, de 2,67 m. Ea este

14. Degajarea acestor cuptoare rămîne o problemă de viitor, pînă atunci cînd necesitățile edilitare ale orașului în acest loc se vor împuțina, creîndu-se astfel condiții favorabile săpăturilor arheologice.

15. Practicarea unei a doua casete s-a dovedit inutilă, din pricina unei fundații moderne care a distrus 2/3 din cuptor.

www.ziuaconstanta.ro

avariată în partea de mijloc, din pricina prăbușirii arcului de boltă al intrării în focar, prăbușire care a antrenat atît peretele cît și o parte din platformă. Din lungimea celorlalți pereți ai camerei de ardere se păstrează și mai puțin : din cel de NE aproximativ 1 m, din cel opus numai cîțiva cm. Restul întregii instalații a fost distrusă de fundația unei clădiri din complexul fostelor magazii feroviare care se aflau în această zonă.

De data aceasta, atît pereții camerii de ardere cît și cei ai focarului sînt construiți din chirpici plați cu dimensiunile de 0,53 × 0,33 × 0,07 m, lipiți cu pămînt, peste care, în interiorul camerii, s-au așternut două straturi de lipitură.

Platforma cu orificii de tiraj aflată la — 1,70 m față de nivelul solului actual, este construită din fragmente de olane și cărămizi, precum și din fragmente de vase ceramice, așezate fie vertical, fie orizontal. Felul de așezare al cărămizilor în structura platformei prezenta o oarecare regularitate și cu siguranță că această platformă era construită în chip identic cu platforma cuptorului C_V, care va fi descrisă mai jos [16]). Diametrul orificiilor la gură este de 3—4 cm, la bază el nu s-a putut măsura, deoarece în această parte platforma este prăbușită pe toată suprafața.

Din focar s-a mai păstrat colțul dinspre ESE. În ansamblu, a fost o cavitate de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni egale cu cele ale camerii de ardere. Acest lucru este explicabil, prin faptul că în acest caz platforma nu se mai sprijinea la extremități pe praguri de pămînt rezultate din diferența de mărime a celor două încăperi suprapuse, ci se țesea în zidurile perimetrale ale cuptorului. Pe toată lungimea, focarul este împărțit în două de un zid median [17]), lat la bază de 0,70 m. Zidul făcea pe cît se pare corp comun cu platforma — fapt imposibil de constatat cu precizie din pricina gravelor stricăciuni. Din latura de vest, se mai conservă 1,10 m. Zidul este construit ca și zidurile perimetrale, lipitura de argilă menținîndu-se numai la bază.

Gura de alimentare se află pe latura de SE. Observațiile asupra ei s-au făcut numai din interior ; arcul bolții este realizat din cărămizi dispuse radial și legate cu pămînt. Resturile au grosimi egale cu ale cărămizilor. Lărgimea în interior este de 0,80 m, iar înălțimea de circa 0,90 m.

Subliniem că elementele stratigrafice nu sînt aceleași ca la cuptorul C_{III} din primul grup ; straturile suprapuse pă-

16. p. 16—18.

17. B. Kuzsinsky, *o.c.*, p. 52, fig. 34 și p. 63, fig. 43 : cazurile citate constituiau singurele exemplare de acest gen descoperite în Pannonia.

www.ziuaconstanta.ro

mîntului galben-sănătos, sînt două : primul începe de la — 1,80 pînă la — 1,30 m, are culoarea cafenie-deschisă, cu urme de pămînt galben ; fragmente ceramice în număr redus. De la — 1,30 m pînă la 0,60 m găsim acelaşi strat de umplutură roman-tîrziu, caracteristic zonei cercetate ; la suprafaţă, terasamentul de piatră.

Cuptorul C_V s-a descoperit cu circa 12 m spre vest de C_{IV}, în şanţurile de turnat stîlpi de beton din partea de nord a blocului D. Între suita de stîlpi de aici şi Bdul Republicii se înterpunea o locuinţă modernă (fig. 1).

În limitele spaţiului disponibil, s-au săpat două şanţuri, orientate E—V, unite pe lungimea lor, însumînd o suprafaţă de 4 × 5,20 m. Cuptorul acesta, orientat N—S, este mult mai bine conservat decît celelalte două săpate anterior.

Camera de ardere prezintă dimensiunile 2,35 × 2,07 m ; pereţii, groşi de 0,32 m, sînt construiţi din chirpici mari, făcuţi din pămînt şi pleavă, cu dimensiunile : 0,53 × 0,33 × 0,07 m. (fig. 7 ; 17 şi 18). Pereţii de vest şi de sud au înălţimea de 1,95 m, cel de est descreşte în jumătatea nordică pînă la 0,50 m ; cel de nord, foarte ruinat, merge de la 1,03 m la capătul de vest, pînă la 0,30 m la capătul de est, iar din grosime îşi mai menţine 0,18 m. Pe feţele interioare se păstrează bine lipitura în 2—3 straturi.

Platforma, la — 2,80 m faţă de nivelul actual de călcare, este completă şi fără nici o fisură (fig. 7 şi 17). Orificiile de tiraj, cu diametrul la gură de 3—5 cm, sînt dispuse cu oarecare regularitate. În total sînt zece rînduri transversale, cu spaţii între ele variind între 15—35 cm. Această dispoziţie rezultă din modul de construcţe al platformei, care a putut fi determinat pe baza observaţiilor din focar.

Focarul are intrarea pe latura de nord (fig. 8). Deschiderea boltită este ruinată aproape în întregime, fapt care a făcut ca să aibă acum dimensiuni mai mari decît cele iniţiale : înălţime 1,10 m, lărgimea în focar 0,78 m. Prăbuşirea praefurniului a antrenat jumătate din grosimea peretelui de nord a camerei de ardere, care a căzut pe toată suprafaţa.

Şi aici focarul are o formă dreptunghiulară, cu dimensiuni identice cu cele ale camerei de ardere. Ca şi la C_{IV}, el este despărţit longitudinal în două, de un zid median [18]), care porneşte din partea posterioară a focarului, fără să se unească cu acesta, căci lasă un interval de 15 cm. În faţa intrării, la o depărtare de 0,70 m, zidul, a cărui parte supe-

18. Ibidem.

www.ziuaconstanta.ro

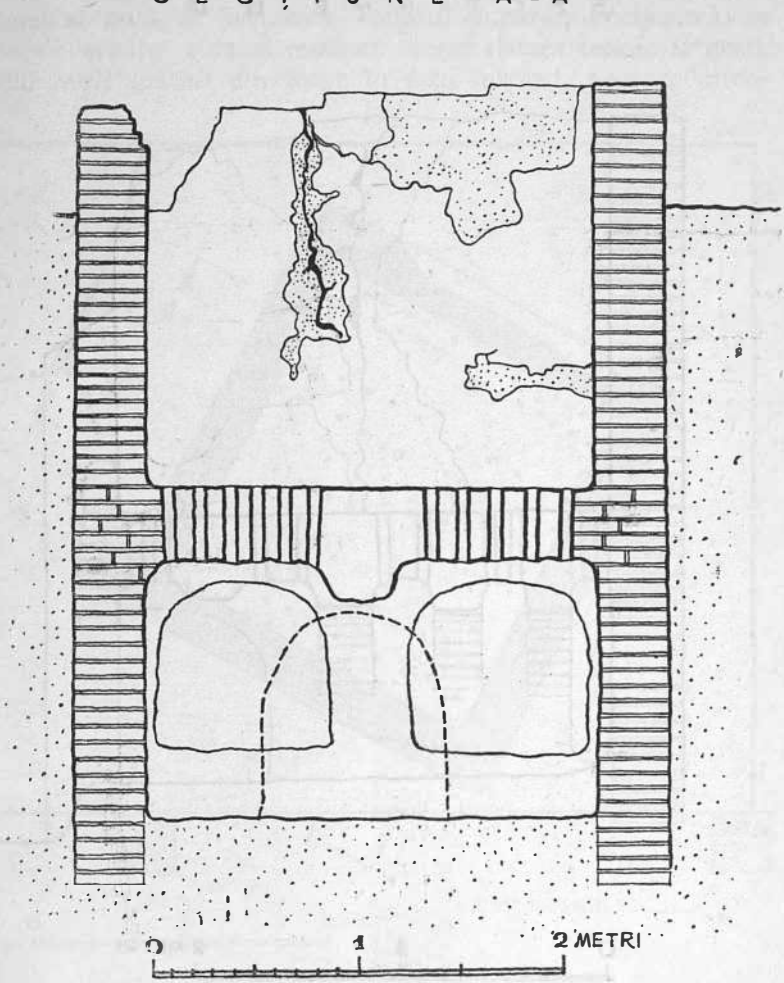

Fig. 5. Secțiune verticală-transversală, la cuptorul C_V — prin focar, platformă și camera de ardere

rioară face corp comun cu platforma, se întrerupe pentru a creia un spațiu liber. Capătul arcului se țese în zidul focarului, deasupra intrării (fig. 5 și 8).

În fiecare din cele două încăperi identice, zidul susține, de o parte și de alta, cîte patru arcuri, care, în partea opusă

www.ziuaconstanta.ro

SECȚIUNE B-B

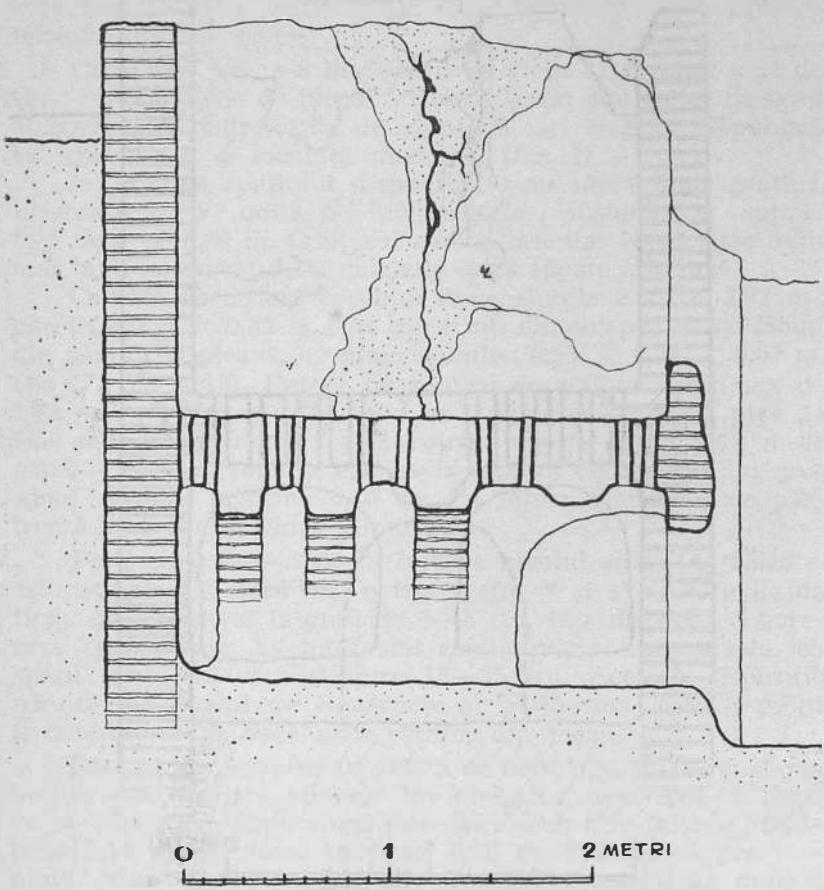

Fig. 6. Secțiune verticală, longitudinală, la cuptorul C_V

zidului median, fac corp comun cu pereții perimetrali ai focarului, construiți în chip identic cu pereții camerii de ardere. Arcurile, groase de 0,35 m, sînt construite tot din chirpici, jumătatea celor din pereți, dispuși radial, dar țesuți cu platforma. Pe suprafața lor s-au așternut lipituri din lut galben.

Dacă trei din cele patru arcuri — numerotate de la fund către intrare — sînt semirotunde, cel de-al patrulea, din față,

www.ziuaconstanta.ro

schițează numai o pătrime din cerc. El pornește din peretele perimetral apoi se arcuiește, capătul superior sprijinindu-se deasupra arcului zidului median. Acest sistem tehnic lărgește și mai mult spațiul din focar în fața intrării, necesar introducerii combustibilului și evacuării cenușei din cele două încăperi adiacente (fig. 6).

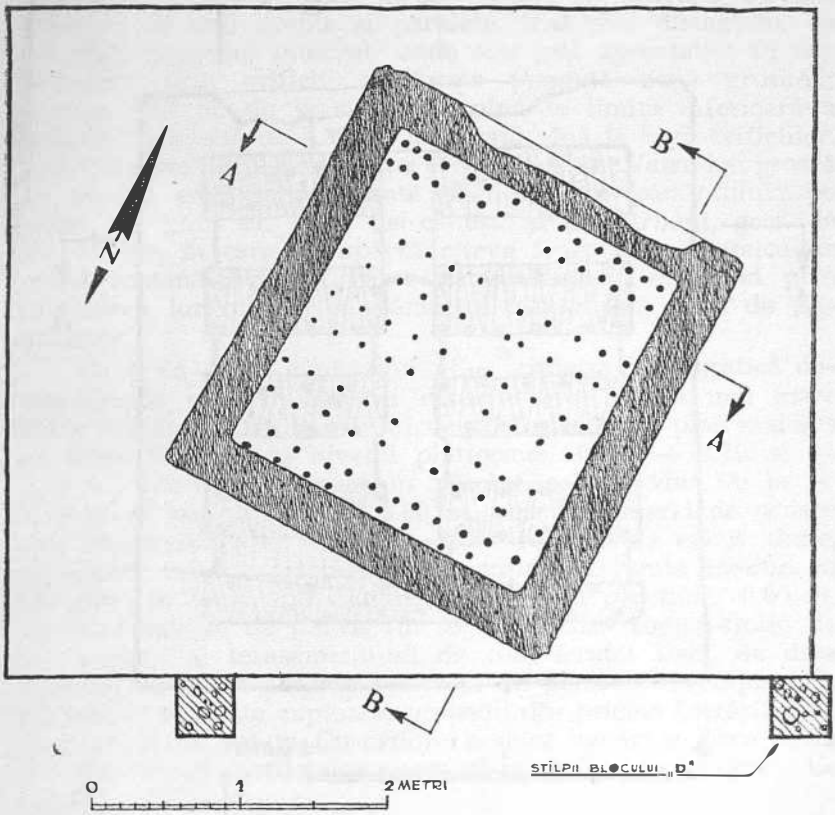

Fig. 7. Platforma cu cele zece rînduri de orificii și zidurile perimetrale de la cuptorul C_V

Între arcurile de la baza platformei rămîne cîte un interval lat în medie de 0,20 m, în care, printr-un procedeu constructiv, s-au prevăzut orificiile de tiraj. Există cinci astfel

www.ziuaconstanta.ro

de intervale (fig. 8) ; cel dintîi, situat între peretele anterior şi primul arc, este mai larg decît celelalte : 0,32. Cărămizile, aşezate în poziţe verticală şi perfect paralele, unesc laturile intervalului ; între două cărămizi există o distanţă de 10 cm.

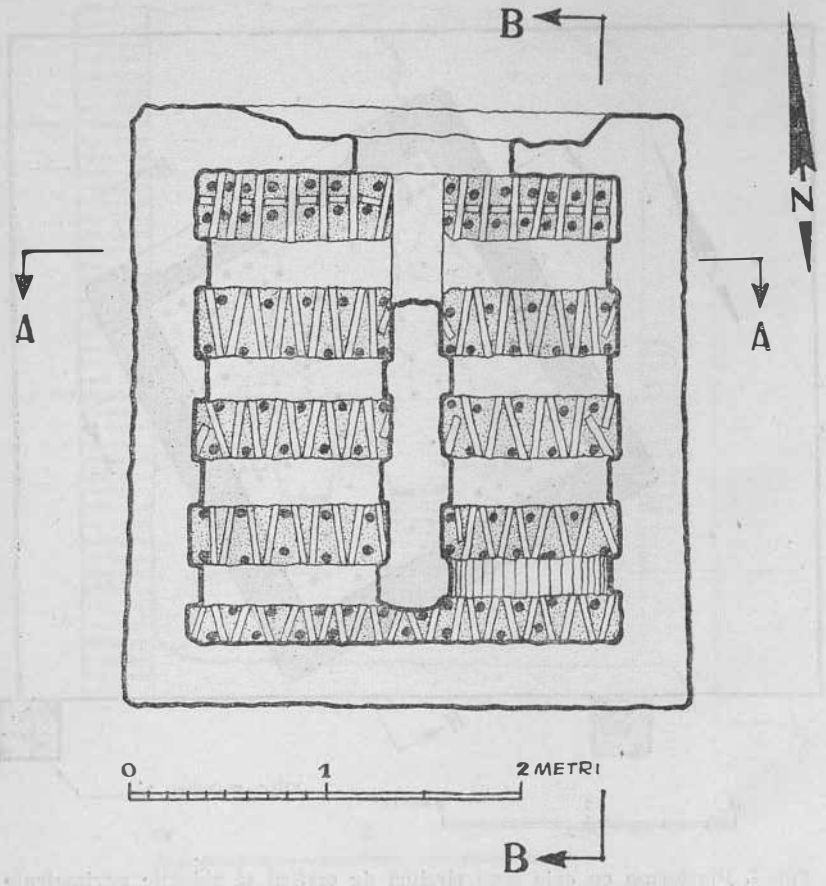

Fig. 8. Faţa inferioară a platformei cuptorului C_V, cu intervalele dintre arce în care s-au prevăzut orificiile

Spaţiul dintre două cărămizi este împărţit pe lungimea lui în două, prin intermediul unui alt fragment de cărămidă, aşezat tot vertical şi perpendicular pe cărămizile lungi. De fiecare parte a acestor despărţituri s-a realizat, în golurile special prevăzute, cîte un orificiu ; astfel, între două cărămizi paralele

www.ziuaconstanta.ro

există cîte o pereche de orificii. În fiecare cameră, primul interval are cîte şapte perechi de orificii.

În intervalele 2—5, cărămizile verticale formează zigzaguri — deci cîte două rînduri de unghiuri opuse. În deschiderea fiecărui unghi s-a realizat un orificiu, ceea ce dă la suprafaţa platformei cîte două rînduri de orificii, dispuse oarecum în linii drepte şi paralele, însă mai distanţate, cu excepţia ultimului interval, unde sînt mai apropiate : 10 cm. Măsurată prin orificii, platforma prezintă două grosimi : una de 0,47 m, de la suprafaţă pînă la limita inferioară a arcurilor, cealaltă de 0,35 m, măsurată pînă la baza orificiilor. Înălţimea încăperilor adiacente este de 0,95 m. Vatra lor, groasă de 20—25 cm, este realizată prin arderea pămîntului ; pe vatră am găsit un strat de cenuşă şi de cărbuni, gros de 10—15 cm, în care au apărut cîteva fragmente ceramice de epocă romană-tîrzie, a căror provenienţă o explicăm prin infiltrarea lor o dată cu pămîntul intrat prin gura de alimentare.

Ca şi în cazul cuptorului C_{III} situaţia stratigrafică demonstrează că instalaţia în discuţie era în cea mai mare parte subterană. De la nivelul vetrei focarului şi pînă mai sus cu circa 0,40 m de nivelul platformei, între — 4,20 şi — 2,40 m, totul se plasează în pămînt galben viu. De la — 2,40 m în sus pînă la — 0,80 m, pereţii camerei de ardere sînt construiţi în stratul de cultură romană de epocă tîrzie, cu aspect cafeniu-deschis şi cu conţinut ceramic identic cu cel găsit în focar. La limita superioară a pereţilor, 0,80 m, un strat subţire de pietriş fin separă stratul roman-tîrziu de cel modern al terasamentului de cale ferată. Deci, de data aceasta observăm absenţa stratului de pămînt de umplutură, prezent la celelalte cuptoare, probabil din pricina lucrărilor de instalare a căii ferate. Cu prilejul acestor lucrări se pare că au fost distruse şi părţile superioare ale pereţilor cuptorului C_V pînă la — 0,80 m.

În faţa peretelui de nord, care separă cuptorul de *praefurnium*, întreaga stratigrafie se modifică. În această parte am constatat, pe toată înălţimea cuptorului, în profil, prezenţa exclusivă a pămîntului de umplutură antic, cu bogat conţinut ceramic, cărămizi, pietre, dărîmături, din peretele nordic al cuptorului etc., totul amestecat.

Cel de al doilea grup de cuptoare de la blocul D se încheie cu C_{VI}, identificat parţial cu circa 15 m mai la vest de C_V (fig. 1). Cercetarea lui sistematică nu este posibilă pînă la descongestionarea terenului de lucrările de construcţie

www.ziuaconstanta.ro

și de locuințele moderne învecinate [19]). După sumarele observații, el este identic ca tip și formă cu C_V.

Cercetările arheologice executate în cadrul celor două grupe de cuptoare de la Tomis pun în discuție cîteva probleme noi. Pînă în momentul actual, descoperiri de acest gen sînt rare în regiunea de la Dunărea de Jos [20]) și unice în cetatea vest-pontică a Tomisului.

Prezentarea detaliată a obiectivelor cercetate [21]) duce la identificarea a două tipuri de cuptoare : primul grup C_I — C_{III}, se caracterizează în primul rînd prin inexistența unor pereți propriu-ziși ai camerelor de ardere ; în al doilea rînd — admițînd că C_{III} constituie prototipul primului grup de cuptoare — subliniem forma inelară a focarului, cu stîlpul central de susținere a pltformei. Observațiile asupra manierei generale de construire a focarului indică o concepție tehnică rudimentară, dar are avantajul că se pot crea astfel de instalații cu materiale puține și într-un timp scurt.

Cel de al doilea grup, C_{IV} — C_{VI}, prezintă cuptoare construite cu mai multă îngrijire. Au pereții din chirpici și cîte două încăperi adiacente în focar, separate de un zid median ce susține platforma.

În cadrul ambelor categorii de cuptoare, platforma avea, în perioada funcționării instalațiilor, o mare rezistență. Accentuăm acest aspect fiindcă în funcție de el și de elementele descoperite pe platformă se va putea crea o bază de discuție cu privire la scopul acestor cuptoare.

Un prim și important element arheologic descoperit în camera de ardere la C_{III}, îl constituie pachetul de cărămizi, *in situ*, bine sudat de platformă (fig. 3). În chip logic deducem că avem în față resturile uneia dintre ultimele arderi produse în cuptor. F'elul cum sînt dispuse în pachet — patru cărămizi într-un sens și cîte două sau trei la fiecare capăt, transversal — constituie un indiciu despre modul de stivuire în camera de ardere. Să observăm, însă, că pachetul de cărămizi acoperă în chip nefiresc cîteva orificii de tiraj, ceea ce ar fi împiedicat pătrunderea temperaturii ridicate în

19. Acțiunea de modernizare a orașului și de construcții de blocuri de locuit, continuă în ritm intens.

20. Cercetări sistematice sau observații de suprafață au pus în lumină cîteva cuptoare de ars cărămidă, țigle și olane, ceramică etc., cf. Gh. Ștefan, *Un cuptor roman de ars țigle descoperit la Garvăn*, în SCIV 1—4, 1957 p. 342 ; M. Coja, l.c. ; P. Vîlceanu, *Urme de viețuire antică la Gura Canliei*, în SCIV XIII, 1962, p. 141—142.

21. p. 6—19.

www.ziuaconstanta.ro

mijlocul grupului de cărămizi. Totuşi, credem că observaţia făcută stă în picioare şi aceasta din două motive :

— mai întîi, este foarte posibil ca pachetul de cărămizi în discuţie să fi suferit în timpul arderii o deplasare din poziţia iniţială acoperind astfel orificiile ;

— apoi stivuirea cărămizilor crude în camera de ardere trebuie imaginată ca mai complexă : în timpul arderii trebuia să se asigure aer fierbinte prin orificii şi printre cărămizi. Totodată trebuia să se evite sudarea materialelor de platformă, unde temperatura era în chip firesc mult mai ridicată. În acest scop se foloseau chirpici de felul celor găsiţi pe platforma cuptorului C_{III}. Chirpicii se aşezau în stare crudă pe platformă, în spaţiile dintre orificii, şi suportau deasupra cel puţin un rînd de cărămizi, aşezate în aşa fel încît să permită trecerea aerului cald printre ele. Acest mod de rînduire era valabil pentru partea inferioară a camerei de ardere, dar mai sus, unde temperatura devenea mai mică, pericolul de sudare a cărămizilor dispărea. De aici, cărămizile s-ar fi putut aşeza în straturi succesive, poate fără intermediul chirpicilor.

Admiţînd că aşa se făcea arderea cărămizilor, este uşor de văzut că producţia cuptoarelor, luate separat, era scăzută. Lucrurile se complică încă dacă ne gîndim şi la capacitatea restrînsă a camerelor de ardere. Credem însă, că ambele aspecte şi găsesc explicaţia în însăşi faptele constatate pe teren.

Cele două grupuri de cuptoare, atît cel din incinta cetăţii, cît şi cel din afară, reprezintă de fapt două complexe de instalaţii meşteşugăreşti şi fără îndoială că nu vor fi fost singurele care vor fi funcţionat în această parte a vechii cetăţi. Avem toate temeiurile să credem că cercetările viitoare vor scoate la lumină încă şi mai multe cuptoare.

Cuptoarele cercetate pînă acum prezintă identităţi tipologice şi stratigrafice care confirmă ipoteza funcţionării lor simultane. Se mai constată că ele au fost construite pe suprafeţe foarte restrînse, distanţele de la un cuptor la altul fiind, în cadrul ambelor grupe, de 10 şi respectiv 12 metri.

Alegerea terenului trebuie pusă în legătură pe de-o parte cu necesitatea de a construi în sectorul de vest, iar pe de alta cu faptul că în locul respectiv se găsea argilă de bună calitate [22]). Deci, ţinînd seama de numărul mare de cuptoare

22. În jurul primului grup de cuptoare săpăturile de fundaţie executate la blocul E 2 au atins adîncimi de pînă la 12 m pînă să se ajungă la pămîntul viu argilos. Am dedus astfel că s-au extras din această zonă mari cantităţi de lut galben pentru fabricarea cărămizilor, gropile fiind apoi astupate cu pămînt de umplutură.

www.ziuaconstanta.ro

din cadrul unuia sau altuia dintre grupuri, cum și de funcționarea lor simultană, ne dăm seama că ele erau capabile să satisfacă o producție ridicată într-un interval scurt de timp. Numeroase construcții care se ridicau în împrejurimi, printre care menționăm în chip expres cele două basilici [23]), necesitau de sigur, mari cantități de cărămizi.

Menționarea celor două basilici în cadrul problemei legată de producția și de productivitatea cuptoarelor în discuție, duce și la altă constatare : cărămizile de tipul piciorului bizantin, care compun pachetul de pe platforma cuptorului C_{III} sînt de același tip cu cărămizile identificate în pardoseala basilicilor, ceea ce impune concluzia că ele au fost fabricate în cadrul primului grup. Este aproape sigur că grupul C_I — C III a fost creat în chip special pentru construcția basilicilor în a căror vecinătate imediată se află.

Se pune acum întrebarea : astfel de cuptoare funcționau numai temporar ? Își încetau ele activitatea o dată cu încheierea lucrărilor de construcții din vecinătate ?

Răspunsul la aceste întrebări ni-l dau săpăturile executate la C_{III}, C_{IV} și C_V, care au scos la iveală numeroase fragmente ceramice, de țiglă, olană etc., găsite fie în incinta camerelor de ardere, fie în stratul de cultură materială contemporan lor și mai cu seamă în *praefurnia*. Chiar dacă în unele cazuri fragmentele descoperite nu implicau raporturi evidente cu cuptoarele, marea lor cantitate și apartenența lor la această epocă cu cea a instalațiilor lasă să se întrevadă posibilitatea că aceleași cuptoare să fi fost folosite și pentru ars cărămidă, olane sau țigle, așa după cum, în cazul cuptorului de la Dinogetia, cercetătorul lui a admis arderea țiglei [24]).

În cazul celui de al doilea grup de cuptoare, C_{IV} — C_{VI}, arderea țiglei și a ceramicei pare și mai clar dovedită, dacă admitem că cele cîteva fragmente de vase găsite în focar au alunecat în acel lor din *praefurnia*, unde fuseseră depuse după ardere. De altfel, ele constituie în acest caz un *terminus ante quem*, în funcție de care presupunem raportul de contemporaneitate al ambelor grupe de cuptoare.

Cu toate că ne lipsesc studii complete pe această linie, vom încerca totuși încadrarea lor cronologică, folosind deocamdată elementele pe care le avem și anume :

— materialul ceramic de epocă romană-tîrzie, preponderent în mediul stratigrafic al cuptoarelor ;

23. p. 23 și urm.
24. Gh. Ștefan o.c., p. 342 și urm.

www.ziuaconstanta.ro

— aspectul rudimentar al tehnicii de construire a instalațiilor, vădind aceeași epocă tîrzie ;

— identitatea tipologică dintre cărămizile întrebuințate la basilicile paleocreștine și cele lipite de platforma cuptorului C_{III}.

— în sfîrșit, apartenența la o epocă tîrzie a stratului de cultură contemporan cuptoarelor.

Ținînd seama de toate acestea credem că putem plasa cuptoarele către a doua jumătate a sec. V e.n.

b) BASILICILE. Sînt cele mai importante dsecoperiri făcute în această zonă. Basilica mică s-a găsit în timpul săpăturilor pentru fundația blocului E_3. Cum blocul urma să-i acopere partea de răsărit, amplasamentul lui a fost schimbat. În același timp, înlocuirea fundației de beton cu pilaștri a înlesnit cercetarea (fig. 1). Săpăturile arheologice începute la acest obiectiv n-au putut fi totuși terminate, din pricina lucrărilor de construcție. S-a cercetat circa 1/3 din suprafața de est. Rezultatele obținute sînt însă esențiale pentru cunoașterea edificiului.

Basilica are orientarea NE—SV, cu o declinație, spre nord, de 22°, fiind aproape paralelă pe lungimea ei cu zidul de incintă al Tomisului, identificat în imediata apropiere, spre N (fig. 1).

S-a păstrat numai o parte din fundații construite din pietre de calcar nefasonate, legate cu mortar. Pietrele au grosimea de 0,80 m, absida are zidul gros de 0,85 m [25]). Fundația zidului longitudinal de nord, păstrează 2,30 m din înălțime, cuprinsă între — 3,50 — 0,80 m. La capătul de vest al celor 14 m degajați, înălțimea scade brusc, cu 1—1,50 m. Fundația opusă își păstrează numai pornirea de 1,20 m, în colțul de SE, în continuare fiind distrusă din vechime. Nu este exclusă însă o reapariție în jumătatea de vest a basilicii unde nu s-a săpat.

Lungimea edificiului n-o cunoaștem. Dat fiind însă că lărgimea este de 18,80 m, diametrul absidei de 8 m, adîncimea de 4,80 m [26]), estimăm această lungime la circa 35 m.

---

25. Deși nu avem martori în fundații, admitem totuși că pereții basilicii erau construiți din straturi de pietre alternînd cu straturi de cărămizi.
26. Adîncimea absidei aproape întotdeauna mai mare decît raza este un fapt obișnuit : ea este mărită prin adăugirea grosimii pereților din dreapta și din stînga, cf. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale, à l'epoque chrétienne et byzantine*, Paris 1925, p. 365.

www.ziuaconstanta.ro

În centrul absidei, la — 2,50 m față de nivelul actual de călcare, a apărut acoperișul boltit al criptei (fig. 9) prăbușit în cea mai mare parte. Deși cripta n-a putut fi săpată în întregime, s-a putut preciza că circa 2 m din lungimea ei se păstrează în interiorul absidei, restul intrînd în nava

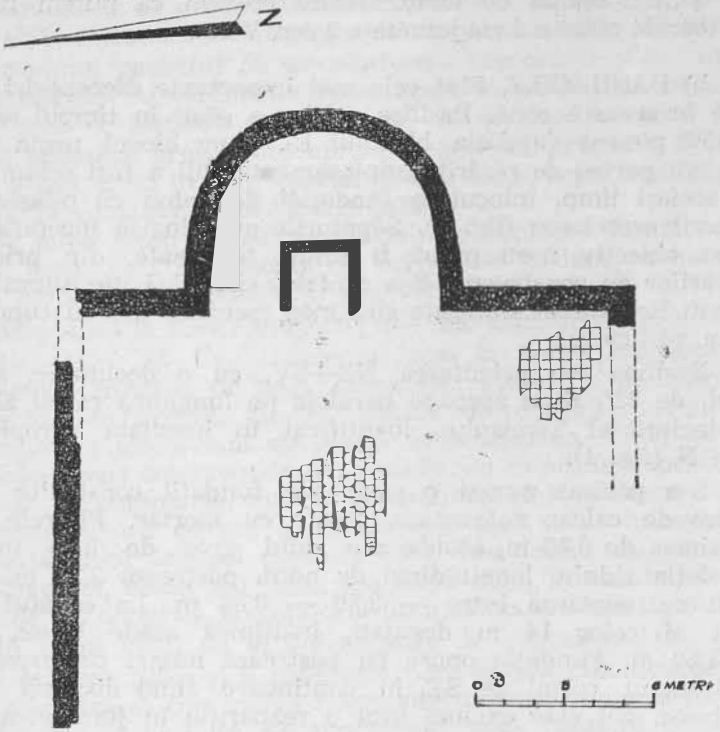

Fig. 9. Planul bazilicii mici — partea săpată dintre răsărit

centrală. Distanța de la capătul arcului absidal pînă la pereții laterali ai criptei este de 2 m; iar lățimea, măsurată în interior, de 2,20 m. Pereții au o grosime de 0,34 m. Cripta este construită în întregime din cărămizi legate cu mortar în care intră cărămidă pisată. În boltă, cărămizile sînt dispuse radial, intervalele între ele avînd exact grosimea unei cărămizi. Dimensiunile cărămizilor : 0,32 × 0,32 × 0,04 m.

www.ziuaconstanta.ro

Evacuîndu-se parţial pămîntul din criptă, s-a constatat pe feţele interioare ale pereţilor, un strat de tencuială de 2 — 2,5 cm grosime. Pe tencuială se menţineau încă urme vagi de frescă. S-au putut chiar distinge urme palide de culoare neagră şi roşie. Dar, după puţin timp, contactul cu aerul a dus la dispariţia acestor urme de pictură, încercările de conservare dovedindu-se ineficiente.

Săpăturile efectuate în capătul de est al navei centrale au pus în lumină trei blocuri paralelipipedice de marmură, frumos făţuite pe trei părţi, cu dimensiunile medii de 1,22 × × 0,33 × 0,25 m. Unul din blocuri avea o inscripţie onorifică în limba greacă, refolosită la basilică [27]). Toate cele trei blocuri vor fi servit, poate, la construcţia unei scări care conducea în criptă.

Sub stratul pietros al fostului terasament de cale ferată gros de 0,80 m, mai jos cu circa 20 cm, au apărut două porţiuni bine conservate ale pardoselii de cărămizi. Cărămizile sînt aşezate în linii drepte şi continui, atît în nava centrală cît şi în cea de sud (fig. 9). Este aşternută pe pămîntul argilos, bine bătut.

Semnalăm că s-au folosit aici aceleaşi cărămizi de culoare roşie închisă ca şi la criptă, cu dimensiuni identice şi cu impresiuni marginale în linii drepte sau în diagonale ondulate, încrucişate la centru.

La — 0,90 m pe suprafaţa închisă de absidă, deci pe un plan orizontal care coincide cu nivelul pardoselii, începe un strat gros de 40—50 cm, compus din resturi ceramice foarte variate : olane, cărămizi şi, în special, fragmente de plăci de marmură albă. Fragmente identice s-au descoperit şi în şanţul pentru degajarea zidului longitudinal de nord al basilicii, tot la nivelul pardoselii. Desigur că sînt resturi din placajul interior al pereţilor. Dintre fragmente, marcăm unul păstrat în întregime, cu dimensiunile : 1,140 × 0,135 × 0,020 m, purtînd o inscripţie fragmentară în limba greacă, mai veche, adusă din altă parte. Una din feţe, bine şlefuită, are marginile drepte. Cealaltă faţă cu inscripţie, are marginile mult aşchiate şi era acoperită cu mortar aproape în întregime. Desigur că pe această faţă placa era lipită de tencuiala pereţilor.

27. Monumentul epigrafic reutilizat la construcţia basilicii mici are un conţinut interesant din punctul de vedere al cultelor păgîne la Tomis în sec. III e.n., cf. A. Rădulescu, *Inscripţii inedite din Dobrogea*, în „SCIV", XIV, 1963, p. 145, nr. 5.

www.ziuaconstanta.ro

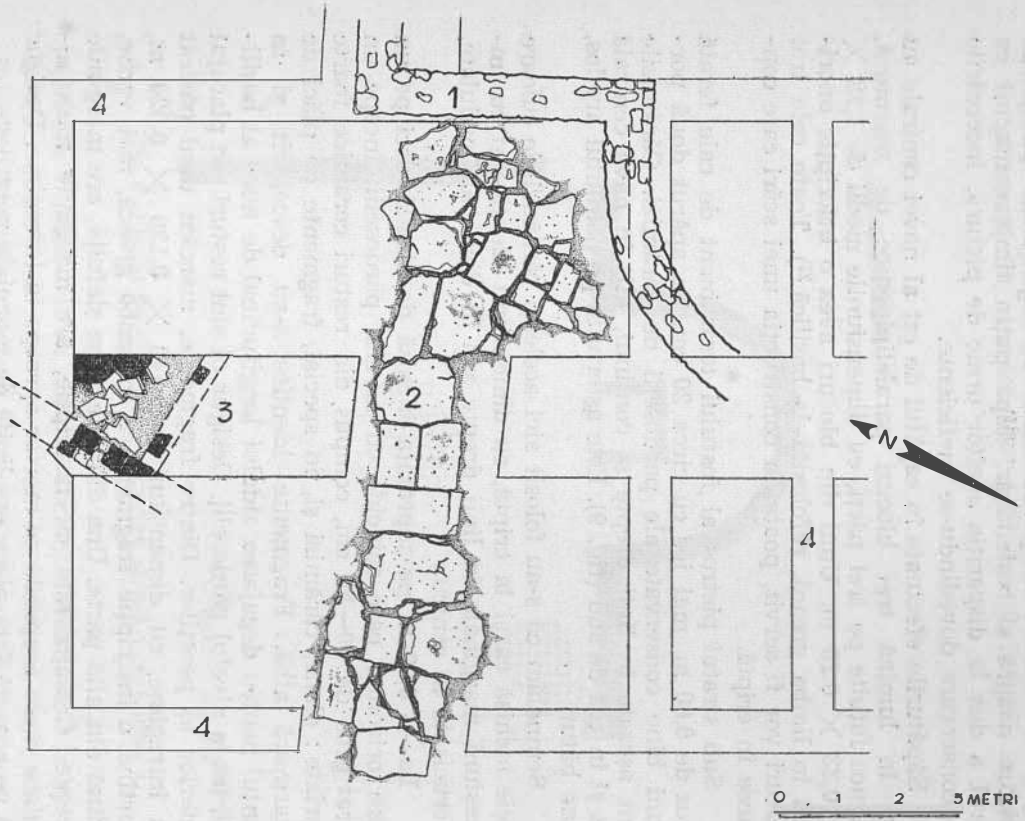

Fig. 10. Pardoseala de piatră de la S E a basilicii mici

În partea de SE a absidei, şanţurile de fundaţie longitudinale ale blocului E_3 au nimerit în afara basilicii, peste un pavaj alcătuit din dale de piatră, de diferite forme şi dimensiuni, unele fasonate, altele, cele mai numeroase, brute (fig. 10 şi 19). Pentru a urmări pavajul am trasat un şanţ lung de 18 m, care taie în diagonală, de la est spre vest, jumătatea de SE a blocului. Deoarece lăţimea pavajului era neuniformă, am considerat indicată o lărgire a şanţului pînă la 3,30 m, măsurarea fiind făcută chiar în dreptul zidului care închide spre răsărit nava de sud a basilicii. Pavajul avea cea mai mare lăţime : 3 m în prima jumătate dinspre sud a şanţului. După toate probabilităţile, el continua la N în jurul absidei, însă săpăturile de fundaţie a blocului, pe lîngă că au distrus absida în cea mai mare parte a înălţimii, au făcut imposibilă extinderea şanţului nostru. Este sigur, însă, că pavajul se lipea de absidă şi că o înconjura pe toată suprafaţa unei eventuale curţi.

Jumătatea de sud a pavajului este construită din dale de piatră de dimensiuni mai mici decît în jumătatea de est (cea mai mare dală de aici are dimensiunile : 0,80 × 0,73 × 0,20 m, iar cea mai mică 0,55 × 0,40 × 0,15 m). Cît priveşte jumătatea de est, ea se îngustează pînă la 1 metru, din pricina distrugerilor mai recente, însă dalele întrebuinţate aici sînt în cea mai mare parte făţuite, şi de dimensiuni mai mari : 1,27 × × 1,10 × 0,20 m ; 1,16 × 0,65 × 0,21 m ; 1,52 × 0,72 × 0,23 m etc. Una dintre ele are la unul din capete un chenar simplu, ceea ce indică o refolosire.

În total, pavajul conservat numără 34 de dale. Întreaga lui suprafaţă este orizontală, însă se observă că partea dinspre V, acolo unde are lăţimea mai mare, el se înclină uşor de la N la S, adică merge de la — 0,50 la — 0,70 m. Se pare că este vorba de o denivelare produsă de presiunea terasamentului fostei căi ferate. Nu ştim cît se va fi întins pavajul spre ENE şi S, fiindcă este distrus. Spre V el este întrerupt de zidul navei de S, care se păstrează în acest punct cu circa 10 cm mai sus decît nivelul pavajului. Această observaţie dovedeşte că pavajul n-a continuat spre V şi deci nu este ulterior ca dată de construcţie perioadei de distrugere a basilicii. Pavajul a servit edificiului ca un fel de trotuar mai larg, de jur împrejur. Cu toate că între pardoseala de cărămizi a basilicii şi acest pavaj există o diferenţă de nivel de 15—20 cm, le putem totuşi considera ca aparţinînd uneia şi aceleiaşi construcţii.

www.ziuaconstanta.ro

Basilica mare [28]). Spre SV de basilica mică, la circa 35 m de-alungul străzii I. L. Caragiale, peste drum de vechea școală de marină, a fost proiectată construcția blocului C_2, între blocurile „turn", B_2 și B_3 (fig. 1). La subsolul din partea centrală a clădirii s-a săpat o groapă dreptunghiulară, adîncă de 3,50 m, destinată unei încăperi. Adîncindu-se săpătura, s-a descoperit un zid semicircular — absida unei basilici. În arcul absidei, la o adîncime de 3 m, au fost degajate cîteva capete de ziduri cu tencuială, unite în unghiuri drepte și respectînd o anumită simetrie. Avînd în vedere importanța descoperirii, direcția Muzeului regional Dobrogea, a propus sistarea lucrărilor de construcție a blocului C_2 pentru o perioadă mai îndelungată, în vederea efectuării unor săpături arheologice în acest loc. Săpăturile, începute în ziua de 20 ianuarie 1961, au continuat pînă la 1 august 1961. Suprafața săpată numără aproximativ 1500 mp, cu adîncimi cuprinse între 6 m și 1 m.

Temeliile edificiului degajat (fig. 11) ne duc spre una dintre cele mai mari basilici paleocreștine cunoscute în Dobrogea [29]). Lungimea ei axială interioră este de 43 m. Adăugînd adîncimea absidei, rezultă 48,10 m. Lățimea este de 23,45 m. Edificiul, orientat ESE — VNV, cu o declinație spre sud de 6^0, are trei nave, iar în substrucție, la est, conține o criptă cruciformă. Spre vest există resturile unor ziduri care aparțineau, se pare, unui *atrium* și unor construcții adiacente, a căror formă și scop n-au putut fi stabilite, din pricina imposibilității de a extinde săpătura.

S-au păstrat exclusiv fundațiile basilicii, ale căror înălțimi variază, ca o consecință a demolărilor produse în epoci mai recente, în special odată cu construcția fostei linii ferate [30]).

Absida este semicirculară, atît în afară, cît și în interior, ca în majoritatea cazurilor pentru basilicile paleocreștine din Dobrogea [31]). Are grosimea de 1,34 m. Deschiderea arcului absidei este de 8,20 m, iar adîncimea de 5,10 m, și dintre

---

28. În raportul preliminar, încă în manuscris (cf. nota 2), am numit-o „Basilica B".
29. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 90, fig. 55; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, în B C M I, IV, 1911, p. 182 și urm.; I. Barnea, *Nouvelles considérations sur les basiliques chretiennes de Dobroudja*, în „Dacia", XI—XII, 1945—1947, p. 224, fig. 7, indică dimensiunile celei mai mari basilici cunoscute pînă atunci în Dobrogea: basilica bizantină sau basilica cu transept de la Tropaeum.
30. Este vorba de linia ferată construită cu un secol în urmă (1865) care a deservit orașul Constanța pînă la 1961.
31. I. Barnea, *o.c.*, p. 232.

www.ziuaconstanta.ro

toate celelalte fundații, conservă cea mai mare înălțime: 2,80 m, cuprinsă între — 4,50 și — 1,70 m.

Temeliile de est ale navelor laterale se conservă bine. Cea a navei de S a suferit o distrugere mai pronunțată la punctul de unire cu absida. Pandantul ei în partea opusă, există în întregime și l-am putut urmări pe întreaga lui lungime de 4,70 m. El are cu 70 cm mai puțin decît înălțimea absidei. Amîndouă au grosimea de 1 m.

Temelia longitudinală de sud este mult distrusă. De la est spre vest, constatăm că, după o scurtă pornire, ea dispare total, pe o porțiune de 4,60 m, apoi reapare pe o lungime de 15,40 m. În continuare i s-au găsit urme vagi și un mic crîmpei de 0,80 m în capătul final de vest. Lungimea sa totală a fost totuși ușor de măsurat. Profilul de vest al șanțului destinat să-l degajeze, prezenta pe înălțimea lui o dungă verticală de pămînt de umplutură, groasă de 1,40 metri. Această dungă negricioasă, se deosebea de pămîntul argilos, galben-cafeniu care o încadra: era făgașul temeliei urmărite, demolată în vechime de locuitorii orașului, care-și creaseră din aceste ruini o adevărată carieră de piatră.

Temelia longitudinală de N se păstrează mai bine (fig. 11). Pe o lungime de 22 m fața superioară a ei rămîne constantă la — 1,80 față de nivelul actual de călcare. În continuare scade brusc din înălțime, cu 1,20 și apoi cu 3,50 m și dispare total în ultima parte, cu excepția unui crîmpei în apropierea zidului frontal de vest.

Temelia zidului frontal de vest este lungă de 23,45 m, deci întrece lățimea estică de 22,60 m, cu 0,85 m. Aceasta înseamnă că planul orizontal al basilicii nu este rectangular ci, lărgindu-se puțin spre sud, capătă formă trapezoidală [32]). Și această temelie prezintă inegalități în înălțime. Capătul de N îl găsim la — 2,40 m. Spre S, ultimii 3 m dispar în întregime. Îl regăsim în colțul format cu temelia longitudinală de sud.

Pe lungimea zidului există cîteva elemente de construcții adiacente, de mare importanță pentru reconstruirea planului general al basilicii.

La vest de temelia frontală am constatat prezența a două ziduri care cad perpendicular pe acesta fără să se țeasă cu el. Ambele ziduri sînt construite în prelungirea celor două decro-

32. P. Lemerle, *o.c.*, p. 346, stabilește termenul de lungime axială în funcție tocmai de planul trapezoidal al basilicii prezentate.

www.ziuaconstanta.ro

șeuri [33]), cu deosebirea că cel din nord este deplasat față de decroșeu, tot spre N, cu circa 30 cm, iar pandantul său abia vizibil cu circa 30 cm mai spre S.

Primul zid se conservă mai bine. S-a degajat din lungimea lui 10,20 m, fără să-l putem urmări mai departe, din pricina unor instalații sanitare moderne. Zidul acesta are grosimea de 0,85 m. Fața lui superioară se află la — 1,71 m față de nivelul actual de călcare, iar talpa la — 3,40 m, ceea ce înseamnă că această talpă se află cu 1,10 m mai sus decît cea a zidului basilicii. De la talpă în sus, pe o înălțime de 0,90 m, zidul este construit din pietre nefasonate, legate cu pămînt, apoi din pietre legate cu mortar. Mortarul, grosolan ca aspect, are culoarea roz; în pastă se află nisip marin, pietriș mărunt și cărămidă pisată. Este evidentă sprijinirea lui pe zidul frontal al basilicii cu care nu se țese.

Din cel de al doilea zid, cel dinspre sud, am găsit foarte puțin. Pentru degajarea lui am practicat un șanț de 7 metri lungime și 1,20 m lățime, adîncit pînă la — 3,50 m. N-am găsit în tot șanțul decît făgașul foarte bine conturat în complexul stratigrafic în care s-a săpat. Cu prilejul săpăturilor executate cu excavatorul pentru fundația blocului „turn" B_2, am reușit totuși să găsim o porțiune mică din acest zid cu 9,60 m la vest de zidul frontal al basilicii. Acest crîmpei de zid, observat mai mult din profilul șanțului, prezenta aceleași caracteristici structurale și dimensionale ca și zidul din nord. De aici deducem că ne aflăm în fața unei construcții complementare a basilicii: poate un *atrium* [34]), construit ulterior datei de zidărie a basilicii.

Condițiile de lucru nu ne-au permis să continuăm săpăturile pentru determinarea contururilor totale ale acestei construcții. Este exclus să nu fi existat și o latură de vest, care unea — nu știm unde — capetele de vest ale celor două ziduri perpendiculare pe zidul frontal al basilicii.

Împărțirea basilicii în trei nave este dovedită de mai mulți martori. Mai întîi subliniem existența decroșeurilor indicînd începutul stylobatelor pentru cele două șiruri de coloane care separau navele laterale de cea centrală. Decroșeurile dinspre

33. Al doilea decroșeu, cel dinspre sud, este total distrus; prezența sa o cunoaștem de la ruptura care se profilează puțin pe zidul frontal.
34. Gr. Tocilescu, *o.c.*, p. 91, fig. 55; I. Barnea, *o.c.*, p. 238; P. Lemerle, *o.c.*, p. 301, precizează prezența *atrium*-ului în basilicile din Grecia, ca și la unele din Constantinopol, Asia Mică, Palestina, iar în Occident, la Roma. În alte regiuni, ca de exemplu în Siria, lipsește. În Dobrogea, singura basilică cu *atrium* este basilica de marmură de la Tropaeum; of. I. Barnea, o.c., p. 238.

www.ziuaconstanta.ro

răsărit, ţesute în zidurile înguste ale navelor, sînt cu cîte 0,50 m mai depărtate de capetele absidei. În prelungirea lor, către vest, pe peretele frontal, le corespund alte două decroşeuri identice, cu dimensiunile de 1 m lăţime şi 0,60 m grosime ; cea dinspe sud e acoperit în mare parte de o pardoseală mai veche. Şi unele şi celelalte dau lărgimea interioară a navelor laterale de 4,60 m, iar a navei centrale de 9,20 m, ceea ce întrece deschiderea absidei cu 1 m.

Pe linia celor două şiruri de coloane am constatat prezenţa unor şanţuri late de 1 m, în care se află pămînt mai afînat de umplutură. Pentru a cunoaşte natura substrucţiei stylobatelor, am evacuat pămîntul de umplutură pe toată lungimea basilicii, între nava de nord şi cea centrală. Şanţul amintit era de fapt făgaşul vechii substrucţii care ajungea pînă la — 5 m, în loess. Din umplutură s-a scos un bogat material ceramic de epocă romană-tîrzie, cărămizi, olane, fragmente sculpturale şi arhitectonice de marmură etc. Subliniem însă că în şanţ au fost găsite, la diferite adîncimi şi distanţe, şase blocuri mari de calcar (fig. 11), în următoarea ordine de la est la vest :

1) La 3,70 m vest de decroşeul de nord ; dimensiuni : 1 × 1 × 0,80 m ; adîncime : 3,60 m 2) La 2,50 m faţă de precedentul ; dimensiuni : 1×0,85 m ; adîncimea 4,70 m. 3) La 5,75 m faţă de precedentul, dimensiuni : 0,95 × 1 × 0,90 m ; adîncime 4,30 m. 4) La 1,85 m faţă de precedentul, dimensiuni : 0,91×0,93×0,85 m ; adîncime 4,50 m. 5) La 2 m faţă de precedentul, dimensiuni : 0,97 × 0,95 × 0,86 m ; adîncime 4,75 m. 6) La 3,75 m faţă de precedentul, dimensiuni : 0,95 × 0,94 × 0,89 m ; adîncime 4,65 m.

De la ultimul bloc pînă la decroşeul corespunzător de pe temelia frontală, pe o distanţă de 13,75 m, nu s-a mai găsit nimic.

În partea opusă, pe linia seriei de coloane dintre nava centrală şi cea de sud, avem o situaţie asemănătoare. Şi aici s-au descoperit, în alte condiţii, blocuri identice cu cele de mai sus. Prezenţa acestor blocuri indică soclurile seriilor de coloane adînc înfipte în pămînt. Coloanele sînt completate la capete cu decroşeuri ţesute în temelii, care susţineau în elevaţie cîte un pilastru.

Faptul că din soclurile şirurilor de coloane am găsit numai cîte un bloc de calcar dur, la adîncimi mari şi la distanţe inegale, este explicabil. Prin suprapunerea a 5—6 blocuri, se obţinea înălţimea potrivită pînă la nivelul basilicii, unde se montau toate elementele unei coloane. Putem chiar aprecia

www.ziuaconstanta.ro

înălțimea stylobatului, sensibil egală cu a șanțului de pe lungimea șirului de coloane, probabil între 0,80—1,00 m.

Și în cazul basilicii mari din Tomis, materialele de construcție au fost scoase și refolosite în epoci mai recente. Nici blocurile din substrucția șirurilor de coloane n-au fost cruțate. Au rămas pe loc numai cele aflate la adîncimi mai mari. S-au făcut încercări de a le ridica și pe acestea la suprafață, lucru care se observă tocmai prin diferențele de adîncimi și prin inegalitatea distanțelor dintre ele.

Ultimele au fost mișcate și ridicate întru-cîtva, băgîndu-se însă pămînt sub ele, dar la un moment dat au fost abandonate. Ulterior, șanțurile s-au astupat cu pămînt de la suprafața solului, amestecat cu materiale arheologice.

Nartexul formează o încăpere dreptunghiulară care, dispusă transversal echivalează lărgimile celor trei nave: 21,45 m în interior. În timpul săpăturilor am identificat între această încăpere și cele trei nave prezența unui făgaș de substrucție. Evacuarea lui de pămîntul de umplutură pentru a găsi resturi de temelii n-a dat nici un rezultat: totul era demolat.

Alt fapt constatat este că în prelungirea șirurilor de coloane au existat în nartex fundațiile pe care se sprijinea sistemul de împărțire a acestor încăperi în trei compartimente, corespunzătoare celor trei nave ale basilicii [35]). Acest lucru nu constituie însă dovada că în elevație ar fi existat ziduri sau coloane pe toată înălțimea nartexului. Este posibil ca pe aceste linii, să fi existat la nivelul încăperii, praguri sau bănci, iar deasupra, la o anumită înălțime, arcele, pe linia suitelor de coloane, ceea ce ar fi mai conform cu tipul basilical grec [36]).

Cel mai important element descoperit sub nivelul basilicii mari din Tomis este cripta. Spre deosebire de alte cazuri din Dobrogea, aici se cobora către cripta basilicii dinspre vest [37])

35. A. K. Orlandos: Ἡ ξυλοστεγος παλαιοχριστιανικη βασιλικη της Μεσογειακης Λεκανης, vol I. p. 151 urm.

36. P. Lemerle, *o.c.*, p. 236.

37. Cripta basilicii cu transept de la Adamclisi și cea a basilicii cisterne, cu scările pe latura de sud, cf. Gr. Tocilescu, *o.c.*, p. 225, fig. 6 și p. 226, fig. 7; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 183 și urm., fig. 30—34; G. Murnu, *De la Cetatea Tropaeum Adamclisi: „Basilica cisternă", studiu arheologic*, în ARMSI, s, II, t. XXXVI (1913—1914), p. 421—424; la fel este orientată și scara basilicii cu criptă din sec. V—VI e.n., descoperită la Histria, cf. SCIV I, 1951, p. 141—144, fig. 6—9; *Histria*, monografie arheologică I, 1954, p. 168—169, fig. 57—58. În afara basilicii mari s-a săpat recent la Tomis altă criptă cu frescă aparținînd foarte probabil altei basilici creștine, ale cărei scări sînt construite tot pe latura de vest.

www.ziuaconstanta.ro

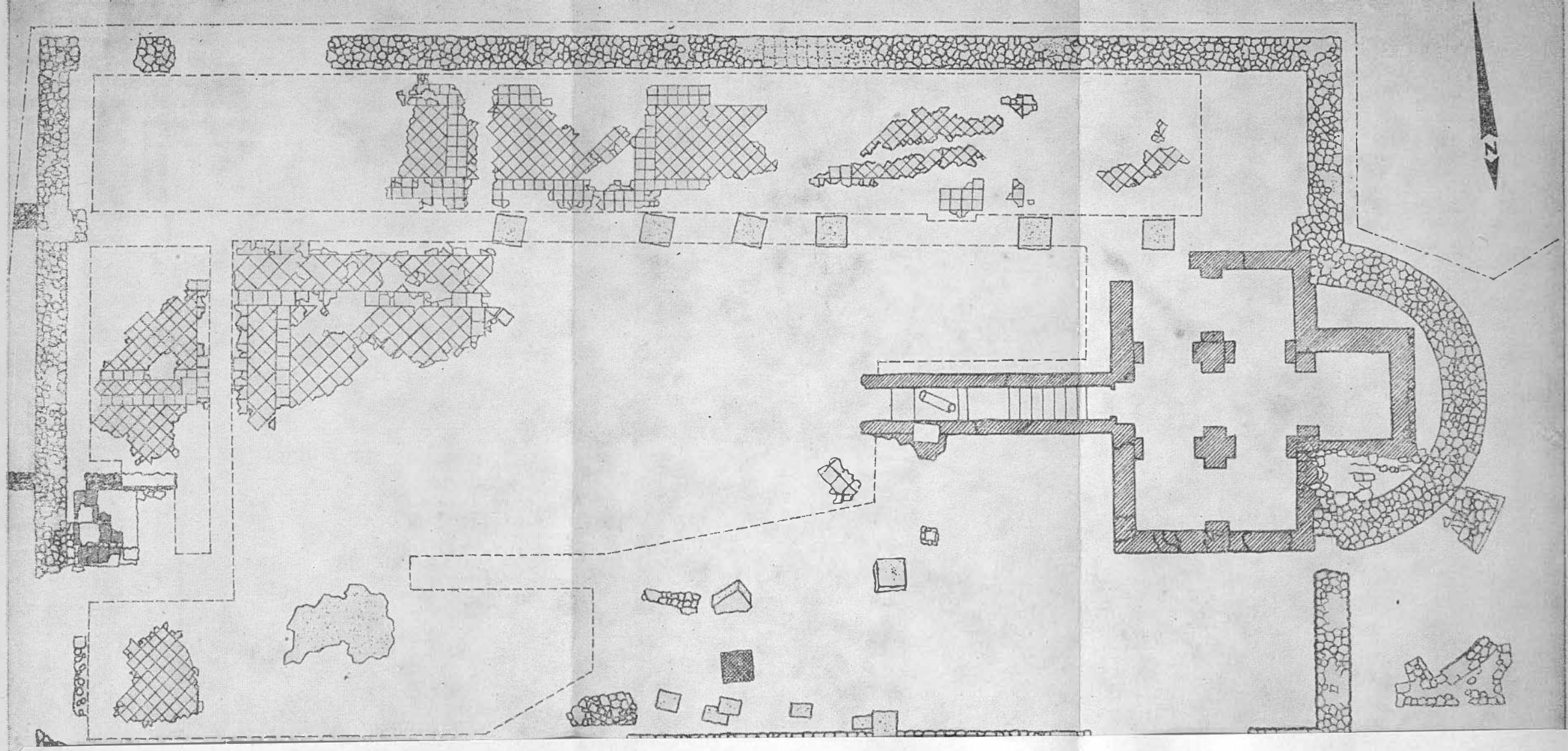
N

printr-un culoar cu trepte de marmură (fig. 11, 20). Culoarul are lungimea de 7,50 m, măsurată de la punctul de pornire prin mijlocul navei centrale pînă la pragul ce-l separă de criptă ; lărgimea este de 1,03 m (fig. 1 și 21).

Zidurile criptei sînt construite din blocuri mai mici de calcar, semifasonate, alternînd cu straturi de cărămidă. Două

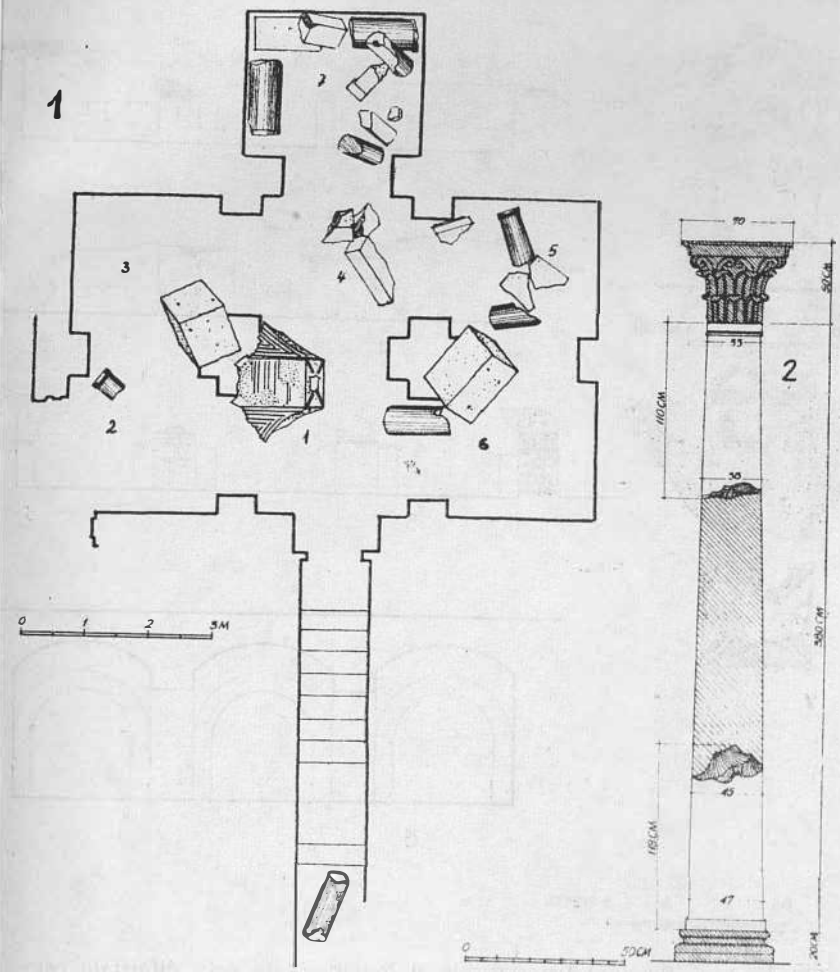

Fig. 12. Schița criptei cu cele șapte compartimente și unele fragmente arhitectonice descoperite în interior, o coloană reconstituită pe baza unui fragment din fusul ei și al unui capitel

www.ziuaconstanta.ro

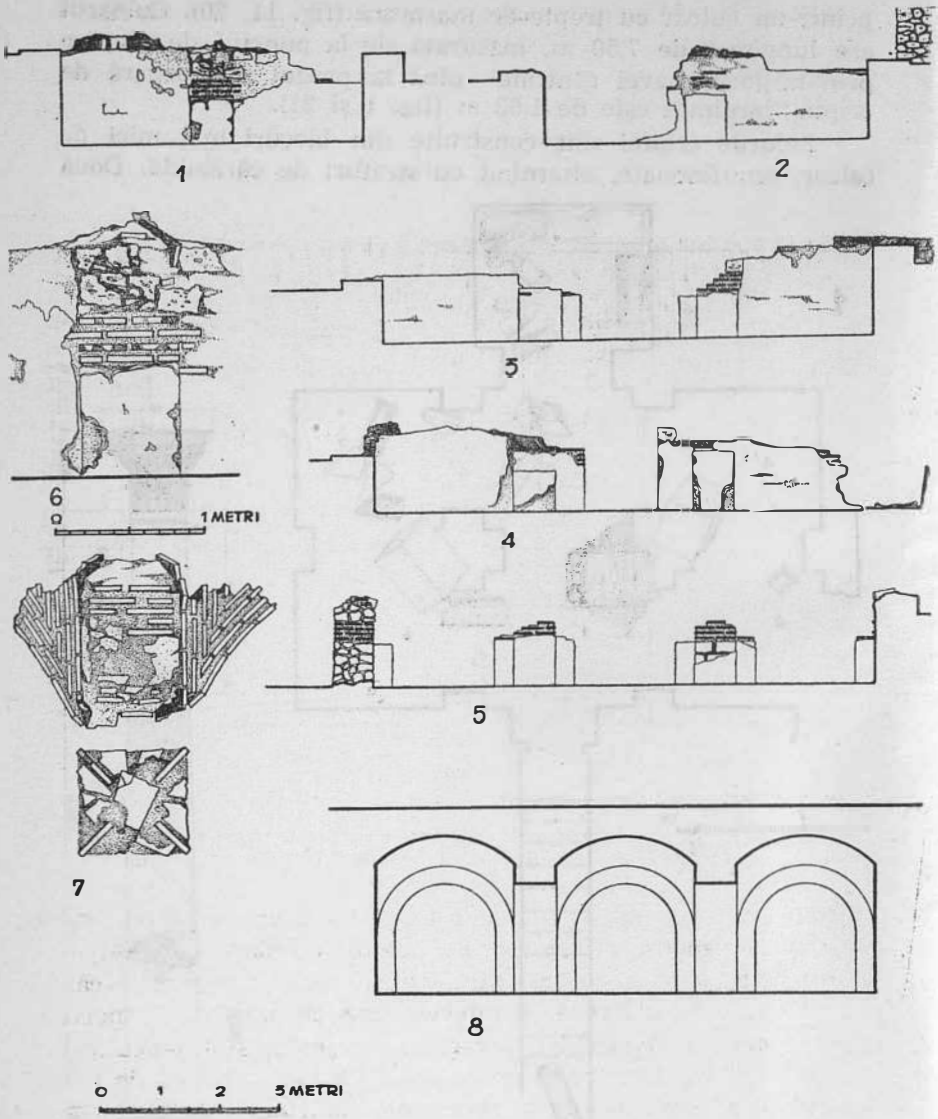

Fig. 13. 1—6. Secțiuni transversale și longitudinale prin diferitele compartimente ale criptei ; 7. fragment de pandantiv ; 8. secțiune verticală, transversală, din compartimentele reconstituite ale criptei

www.ziuaconstanta.ro

rînduri de pietre alternează cu un strat format din patru rînduri de cărămizi legate cu mortar. Cărămizile au dimensiunile: 0,32 × 0,32 × 0,037 m. Grosimea zidurilor este de 0,50 m. Blocurile de calcar folosite în această construcție au, toate, aceeași grosime ca a zidului, însă cărămizile nefiind atît de late, s-a recurs la o tehnică obișnuită, care să suplinească

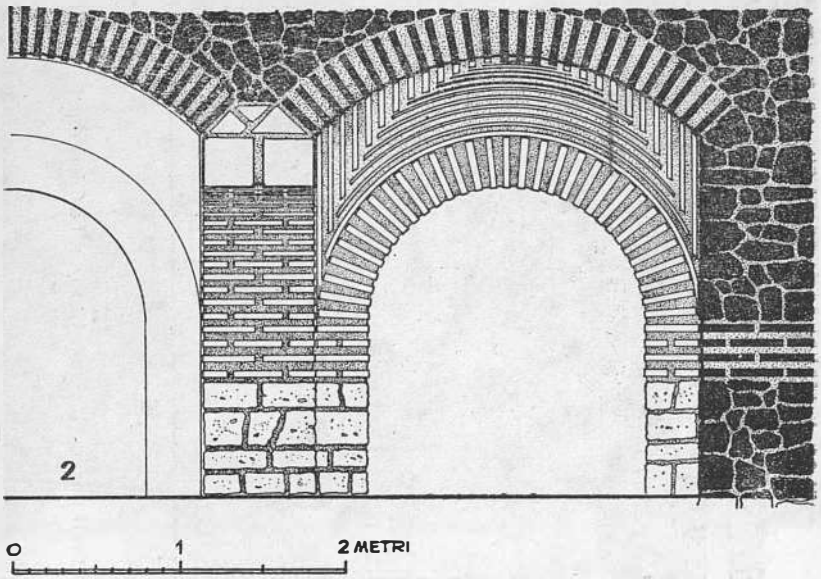

Fig. 14. Reconstituirea unui compartiment al criptei cu modul de realizare a acoperișului boltit de sub pardoseala altarului

diferența de lățime : cărămizile au fost suprapuse parțial adică pe jumătatea din latura lor, iar spațiul celeilalte jumătăți s-a umplut cu mortar. Astfel, între laturile exterioare a două cărămizi succesive a rămas un interval de 4 cm umplut cu mortar.

Fețele interioare ale pereților culoarului sînt tencuite cu mortar de culoare roz, însă într-o combinație diferită de mortarul care leagă pietrele și cărămizile zidurilor. Este un mortar mai compact și mai puțin sfărămicios, cu nisip fin și praf de cărămidă. Compoziția aceasta este reclamată de realizarea frescei.

Zidurile se păstrează în forma descrisă numai în partea inferioară a culoarului, pe aproximativ ultima treime din lun-

www.ziuaconstanta.ro

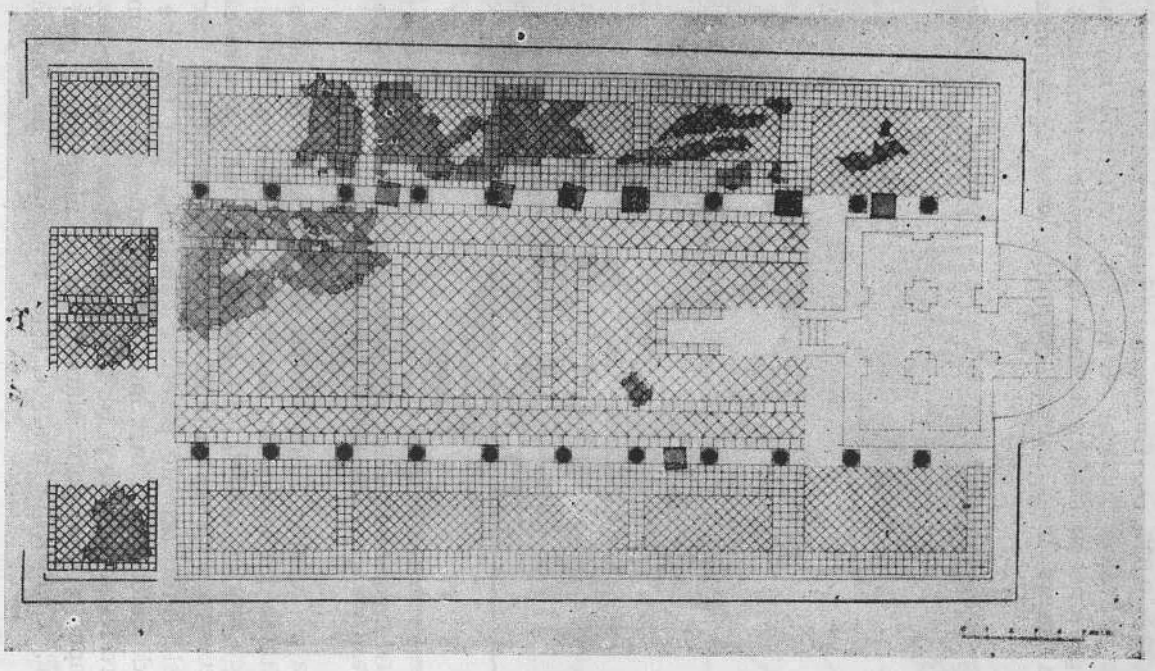

Fig. 15. Planul întregii pardoseli reconstituite a basilicii mari

gimea lui. Celelalte două treimi care urcă pînă la nivelul basilicii, au fost distruse şi refăcute într-un chip cu totul rudi-

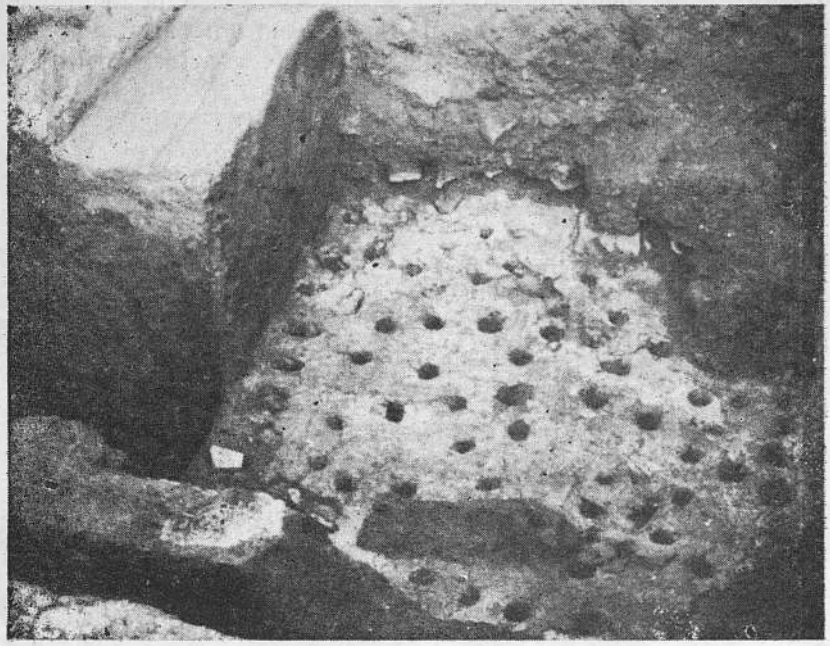

Fig. 16. C_{III} — platforma şi camera de ardere

mentar : ziduri improvizate, clădite din pietre nefasonate, fragmente de cărămizi rezultate după distrugerea zidurilor iniţiale, totul legat cu pămînt negru. Desigur că refacerea s-a executat în grabă cu mijloacele şi materialele care stăteau la îndemînă.

Pornind de la nivelul basilicii către criptă, există pe culoar, păstrate pînă acum, 9 trepte [38]) (fig. 21). Prima, izolată, o întîlnim mai sus după ce parcurgem din capul scărilor în jos 2,60 m ; s-a mai păstrat numai jumătatea din stînga a treptei cu dimensiunile : 0,20 × 0,60 × 0,35 m. De aici, mai jos, pe o lungime de încă 1,20 m, treptele lipsesc total, dar

38. Numărul total al treptelor n-a putut fi stabilit, în orice caz se poate aprecia existenţa unui număr de aproximativ 12.

www.ziuaconstanta.ro

către partea finală a culoarului, unde zidurile laterale se păstrează în starea inițială, se succed 8 trepte de marmură, întregi. Fiindcă la un moment dat a fost necesar ca aceste trepte să fie dislocate provizoriu și apoi repuse la locul lor, am avut prilejul să măsurăm dimensiunile fiecărui bloc de marmură și totodată am putut constata prezența ornamentelor de pe fețele lor invizibile. În ordine coborîtoare, dimensiunile sînt :

1) 0,94 × 0,40 × 0,17 m ; 2) 0,94 × 0,40 × 0,17 m ; 3) 0,96 × 0,43 × 0,18 m ; 4) 0,98 × 0,50 × 0,18 m ; 5) 0,99 × 0,45 × 0,19 m ; 6) 1,00 × 0,43 × 0,18 m ; 7) 1,02 × 0,41 × 0,16 m ; 8) 0,97 × 0,49 × 0,20 m.

Înălțimea medie a treptelor montate în culoar este de 0,20 m, iar lățimea de 0,30—0,32 m. Diferența de lățime între treapta

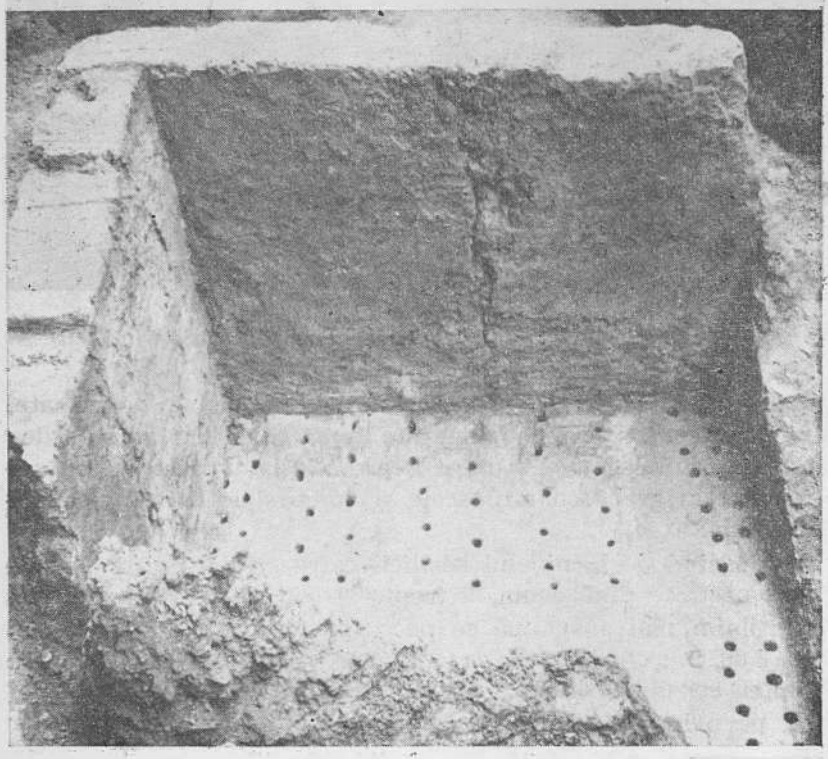

Fig. 17. C_I — Platforma cu orificii și camera de ardere, văzute dinspre nord

www.ziuaconstanta.ro

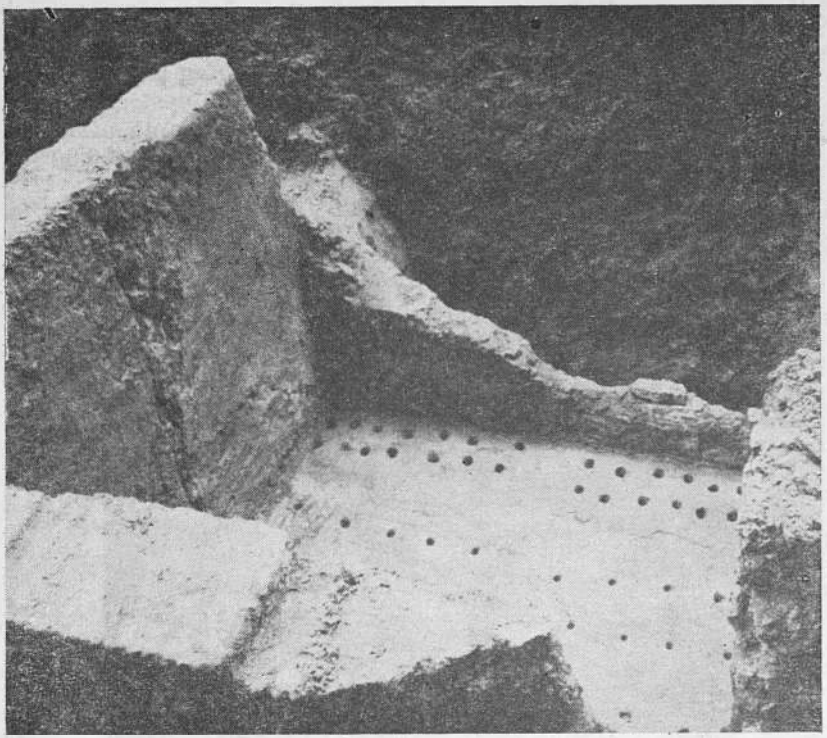

Fig. 18. C_V; camera de ardere văzută din spre sud

măsurată pe blocul montat în scară, rezultă din suprapunerea lor parțială : blocul superior, acoperă cu marginea exterioară circa 0,25 m din lățimea celui inferior. Toate treptele din culoar sînt așezate direct pe un pămînt argilos, purtat, bine bătut.

O constatare care ne reține atenția este că toate blocurile de marmură folosite la construcția acestei scări provin din monumente mai vechi. Dacă fețele lor superioare sînt netede și lustruite pe mijloc, din pricina îndelungatei folosiri ca trepte, fețele inferioare, suprapuse loessului, păstrează ornamentele reliefate ale monumentelor distruse. Trei dintre ele prezintă caneluri verticale, executate cu finețe. Identitatea canelurilor, precum și faptul că două se îmbină prin unirea lor pe cîte una din laturile lungi dovedesc apartenența la același monument arhitectural (fig. 22—24). Alte trei trepte au

www.ziuaconstanta.ro

alt ornament, relieful cu caracter vegetal, tratate mai schematic, însă care denotă o anumită sinteză decorativă. Şi acestea aparţin unui singur monument, poate un sarcofag (fig. 25—26).

Zidurile culoarului se unesc jos cu zidul de vest al criptei, în care a fost prevăzută intrarea. Între ultima traptă aflată la — 4,50 m şi intrare, rămîne o suprafaţă liberă de 0,80 m

Fig. 19. Pavajul din dale de pietre în afara basilicii mici, la sud-est de absidă

lungime, pardosită cu cărămizi. Pardoseala se conservă parţial. Ea continua, probabil, în tot interiorul criptei, cu al cărui nivel coincide, dar a dispărut total de aici. Pămîntul galben, bine bătut, indică nivelul criptei, pe care se mai păstrează pe la colţuri cîteva fragmente de la cărămizile pardoselii dislocate.

www.ziuaconstanta.ro

Intrarea în criptă este mai îngustă decît lăţimea culoarului, deoarece de o parte şi de alta există cîte o prelungire de zid, lată de 11 cm şi groasă de 18 cm.

Cripta, cruciformă (fig. 1, 12 şi 20) este o încăpere care, prin proporţiile ei, prin sistemul de construcţie şi concepţie a planului, întrece orice descoperire deacest gen în Dobrogea [39]).

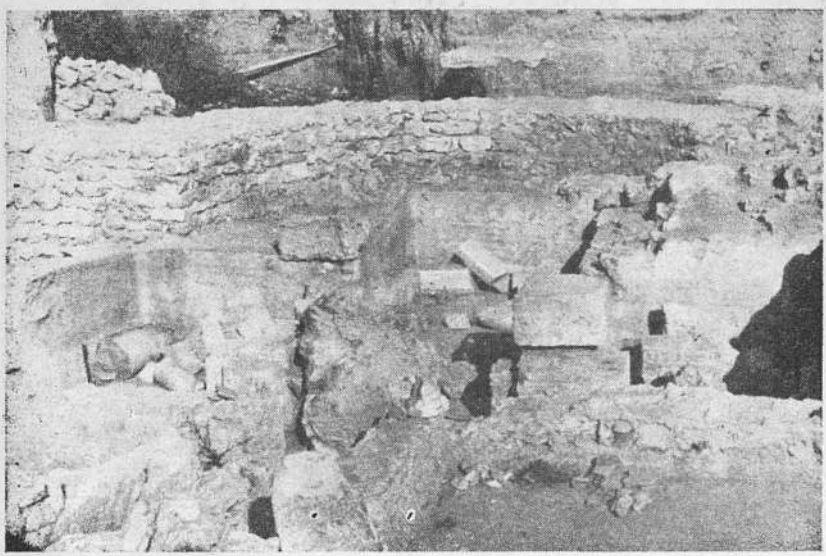

Fig. 20. Cripta basilicii mari

Lărgimea este cuprinsă între capetele absidei cu deschiderea de 8,20 m. Pe latura de est, a şaptea încăpere dreptunghiulară a criptei ocupă cea mai mare parte din suprafaţa înscrisă absidei. În prelungirea acestei încăperi, către vest, continuă pe axul longitudinal al basilicii, culoarul cu scările ce dau acces în criptă [40]), culoar care completează aspectul cruciform. Măsurată pe ax, lungimea criptei este de 8,10 m, ceea ce indică faptul că planul orizontal se poate înscrie aproximativ într-un pătrat.

În interiorul criptei s-a săpat pînă la nivelul de călcare. Zidurile perimetrale sînt construite în straturi alternative de pietre nefasonate şi de cărămizi (fig. 13/1 şi 6), legate cu mortar, cu înălţimea medie, măsurată în interior, de 1,50 m.

39. Mai jos, pg. 77 şi urm.
40. Ibidem.

www.ziuaconstanta.ro

Fig. 21. Culoarul cu trepte de marmură, ce accede în criptă

www.ziuaconstanta.ro

Colțul din NV a fost distrus total — probabil atunci cînd se încerca scoaterea blocurilor de la soclul de coloană din imediata apropiere, operație care a afectat și construcția subterană.

Cripta este împărțită în șapte compartimente : șase pătrate, cu dimensiunile medii de 2,20×2,20 m — și unul drept-

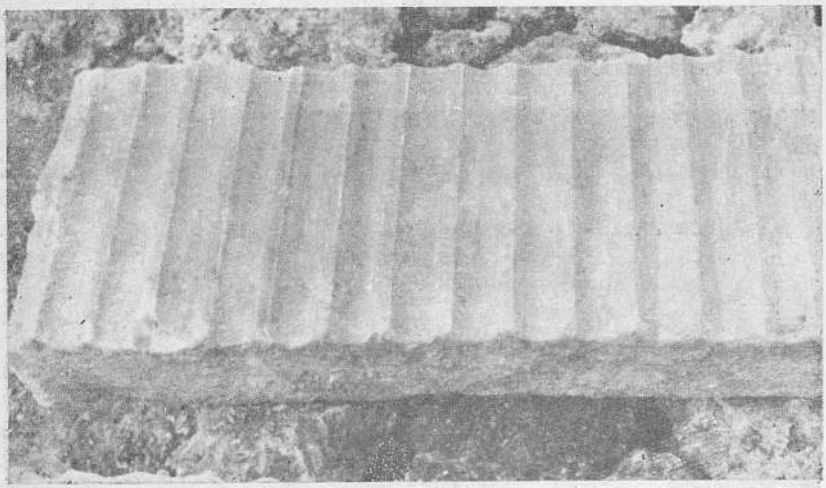

Fig. 22. Trepte de marmură din culoarul criptei, cu caneluri pe dos

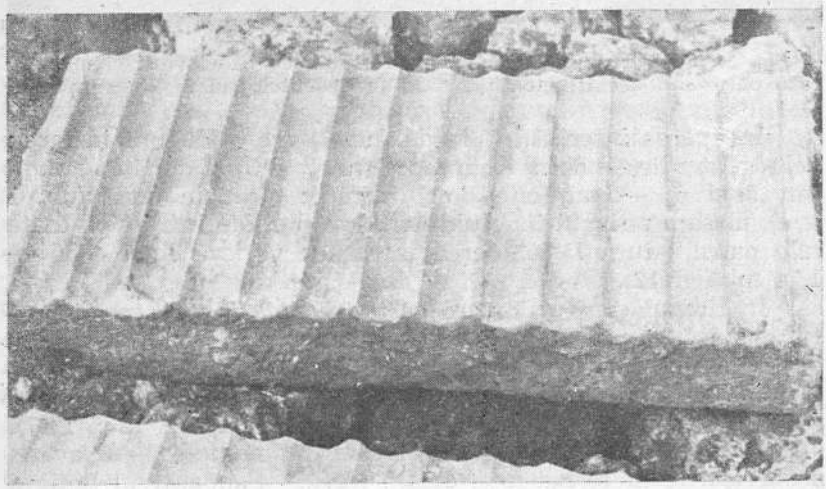

Fig. 23. Trepte de marmură din culoarul criptei, cu caneluri ; se îmbină cu prima

www.ziuaconstanta.ro

unghiular, înscris în absidă, cu dimensiunile : 2,70 × 2,20 m. Această compartimentare este realizată în primul rînd de doi stîlpi centrali (fig. 1), care în secțiune orizontală sînt tot cruciformi. Se creează astfel cîte un pilastru pe fiecare din cele patru laturi ale soclului, fiecare avînd corespondentul său pe zidurile perimetrale ale criptei. Este evident că de pe acești pilaștri se năşteau arcele dublouri, care constituiau la rîndul lor un contur închis. Pe acest contur se rezemau calotele sferice care acopereau compartimentele.

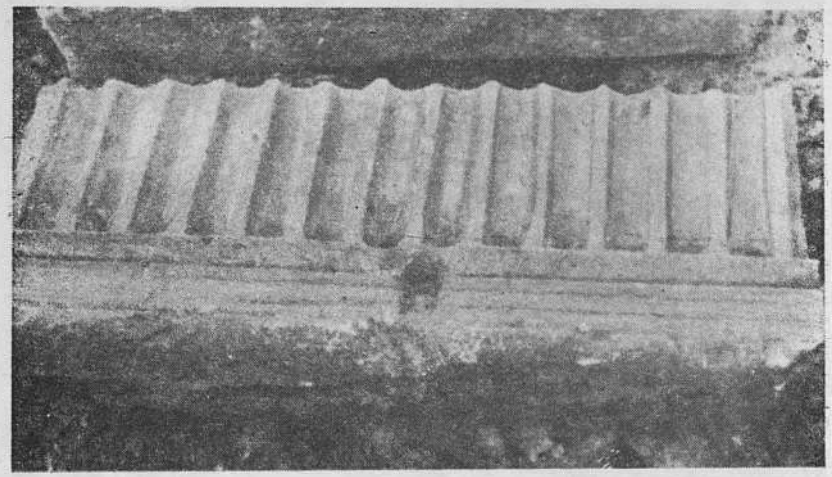

Fig. 24. Trepta ultimă a culoarului criptei, cu caneluri şi chenar ; face parte din acelaşi monument cu precedentele, fără să se îmbine

Încăperea înscrisă în absidă (nr. 7) are o singură intrare ; cele colaterale — două în dreapta (nr. 2 şi 3) şi două în stînga (nr. 5 şi 6) — sau cîte două intrări : ultimele două (nr. 1 şi 4), plasate pe axul longitudinal al criptei, au intrări pe toate cele patru laturi. Deschiderea intrărilor variază între 1,50 — 1,70 m (fig. 12).

În timpul săpăturilor am găsit trecerea din compartimentul nr. 1 în nr. 4 blocată de un pandativ, construit exclusiv din cărămizi legate cu mortar. La bază, acest fragment arhitectonic este tot cruciform. cu dimensiuni identice cu cele ale stîlpului central din dreapta, cu care se îmbină (fig. 12 şi 13/7).

După reconstituirea grafică, compartimentele 1—6 aveau acoperişurile în forma unei calote sferice. Pandantivul nefiind întreg, nu se poate indica alcătuirea platformelor acoperitoare, formate din calote sferice, laterale şi centrale, asociate (fig.,

www.ziuaconstanta.ro

13/8). Este însă uşor de închipuit că cel puţin al şaptelea compartiment, cel înscris absidei, avea acoperişul alcătuit în boltă. Rezultă deci că pavimentul basilicii deasupra criptei era aşezat pe cupole, spaţiile dintre ele fiind umplute cu mortar, pietre mici, cărămidă, toate legate cu mortar într-o masă compactă (fig. 14/2). Din această masă au rămas urme în colţul exterior de sud-est al criptei, închis de absidă.

Cît priveşte înălţimea acoperişurilor în formă de calotă, aceasta poate fi stabilită cu aproximaţie, tot pe baza analizei stîlpului din dreapta şi a pilastrului dinspre compartimentele nr. 3 şi 4. Suprapunerea pandantivului pe locul de unde a căzut, nu s-a putut realiza practic. Este însă evident că el se îmbina cu stîlpul central amintit, a cărui înălţime actuală este de 1,10 m. Reconstituirea grafică duce la concluzia că diametrul unui astfel de arc era egal cu lărgimea intrărilor dintr-un compartiment într-altul, cuprinsă de la caz la caz, între 1,50 — 1,70 m (fig. 14/2). Acestei deschideri i-ar corespunde o înălţime de 0,80 m. Conchidem că acoperişul în formă de calotă, şi anume punctul lui de maximă înălţare, nu putea întrece 2,50 m de la nivelul de călcare al criptei.

Diferenţa de înălţime dintre nivelul basilicii şi cel al criptei este de 3,50 m. Dacă adăugăm la înălţimea de 2,50 m măsurată de la nivelul criptei pînă la vîrful unei calote, grosimea calotei şi a stratului masiv de piatră cu mortar ar forma platforma, ambele întrunind 0,80 — 1 m, ajungem exact la nivelul basilicii. Aceasta ar însemna că nu poate fi vorba de o diferenţă de înălţime între nivelul navelor şi cel al altarului suprapus criptei [41]).

Feţele interioare ale pereţilor criptei sînt tencuite cu acelaşi mortar, roz, dens şi cu aspect de ştuc, necesar menţinerii picturii. Pe pereţii încăperilor 3 şi 4 au fost observate urme de frescă. Pe unul din pereţii compartimentelor 3, cel de la SV, s-a putut distinge în timpul evacuării molozului, conturul circular al unui nimb. Culorile roşu şi negru se distingeau mai bine.

Evacuarea molozului a dus la recuperarea unui mare număr de fragmente arhitecturale — în cea mai mare parte de dimensiuni mici şi nereconstituibile (fig. 12). Studierea lor ne dă totuşi posibilitatea să determinăm parţial ansamblul arhitectonic şi ornamental al criptei [42]).

41. P. Lemerle, *o.c.*, p. 161 pentru basilica din Philippi ; este evident că nu există o diferenţă de înălţime între nivelul sanctuarului şi al basilicii : I. Barnea, *o.c.*, p. 234.
42. p. 62 şi urm.

www.ziuaconstanta.ro

Pardoseala. Şanţurile pentru fundaţia blocului C_2 au afectat aproape 1/3 din partea de sud-vest a nivelului de viaţă al basilicii. Ulterior s-a intervenit pentru salvarea celeilalte părţi, care a rămas în stare mai bună. Din pricina timpului nefavorabil, nivelul de călcare în interiorul basilicii n-a putut fi salvat peste tot. Odată cu îmbunătăţirea şi încălzirea timpului, cercetările s-au desfăşurat în condiţii normale de lucru, fapt care a făcut posibilă degajarea întregului nivel de viaţă al basilicii, pe restul suprafeţei de 2/3 (fig. 11 şi 15).

La capătul superior al culoarului care duce în criptă am sesizat o primă mică porţiune de pardoseală, la — 0,70 m faţă de nivelul actual de călcare. Este vorba de o suprafaţă de 0,85×0,70 m, pardoseală cu pietre mici, informe, aşezate înaintea intrării în culoar. Se întărea în acest chip terenul cel mai mult călcat înainte de coborîre. Această mică porţiune constituie de fapt o refacere a pardoselii iniţiale de cărămizi, pe care o găsim în apropiere. Refacerea a fost efectuată odată cu pereţii din partea superioară a culoarului.

Cu această excepţie, restul întregii suprafeţe din interiorul basilicii a fost pardosit cu cărămizi aşa cum este cazul

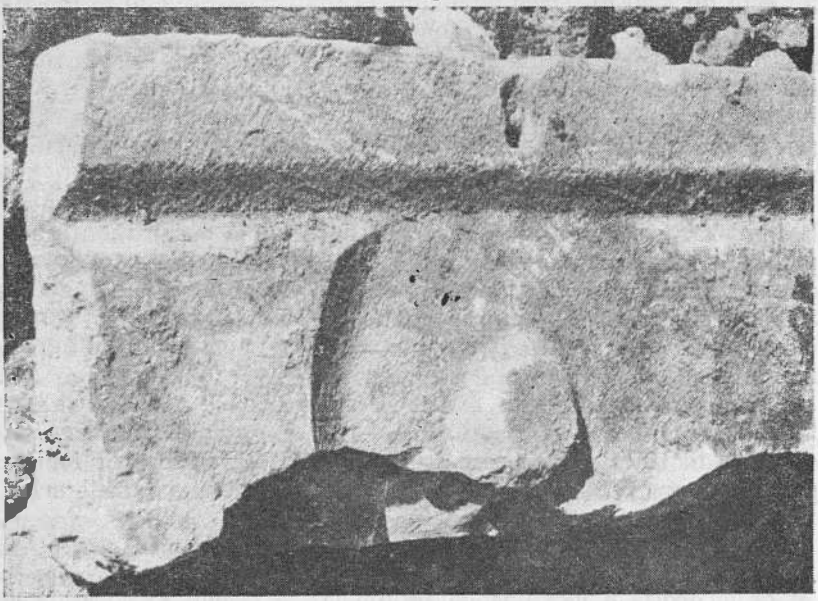

Fig. 25. Piatră ornamentală din culoarul cu trepte ale criptei

www.ziuaconstanta.ro

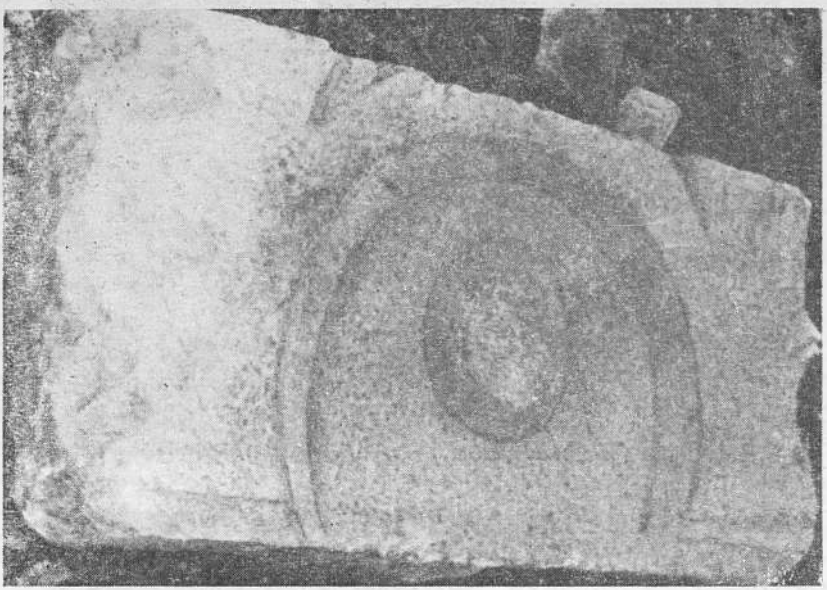

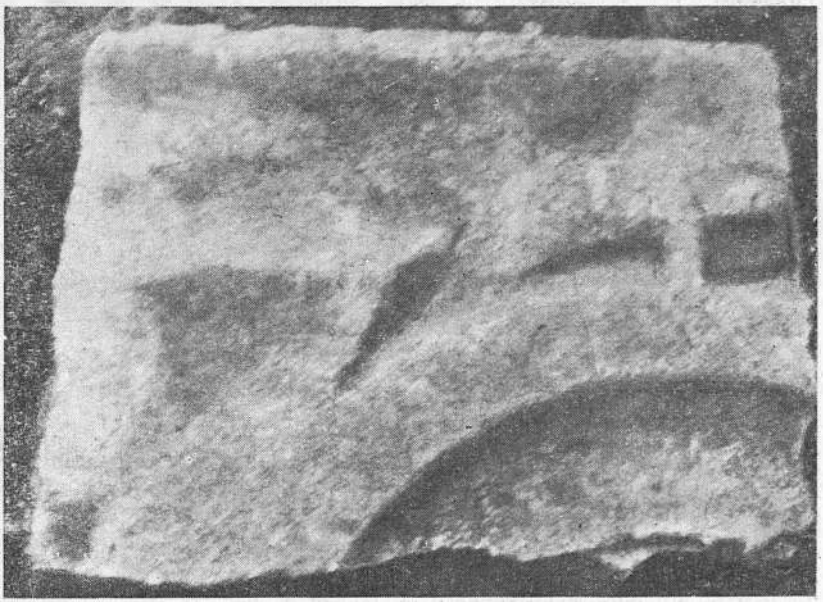

Fig. 25—26. Trepte de marmură din culoarul care conduce în cripte, purtînd pe dos decoruri în relief cu caracter geometric și vegetal

www.ziuaconstanta.ro

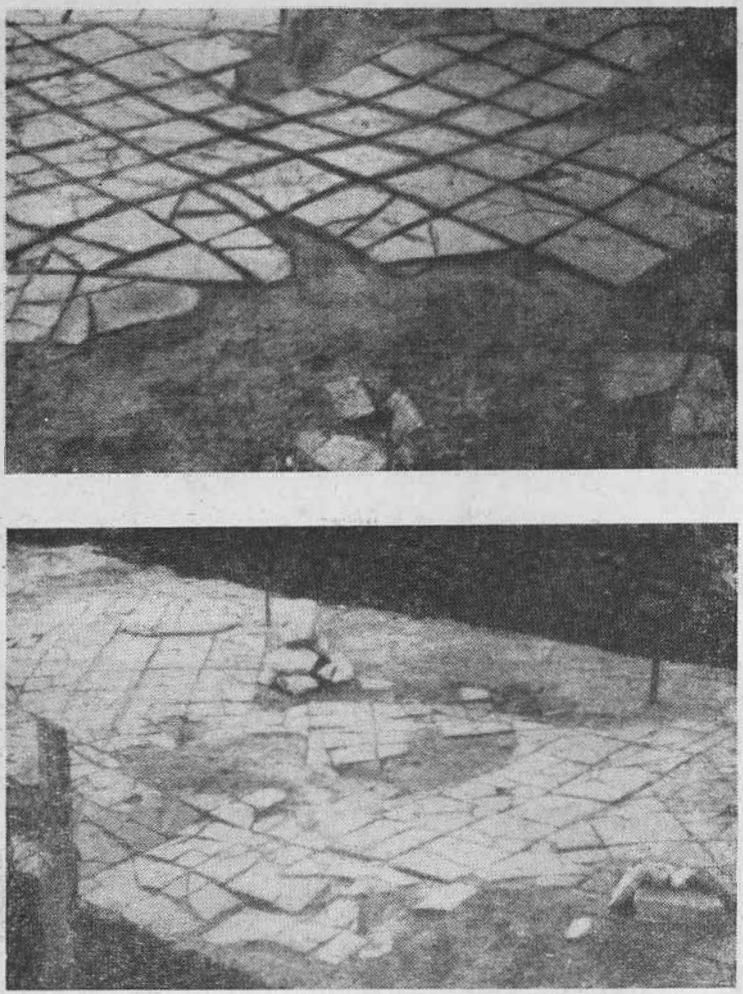

Fig. 27 şi 27 a. Aspecte diverse de pardoseli cu mozaic din basilica mare

la mai multe basilicii din Dobrogea[43]). Din această suprafaţă am degajat mai multe porţiuni, mai mari sau mai mici, păstrate mai bine (fig. 27 şi 27 a ; 28 şi 28 a).

43. SCIV IV, 1953, *Şantierul Garvăn (Dinogetia)*, p. 392—393, fig. 28 ; *Histria Monografie arheologică*, I, p. 155 şi 159 ; D. M. Pippidi şi colaboratori, *Materiale şi cercetări arheologice*, V, 1959, p. 202, fig. 4.

www.ziuaconstanta.ro

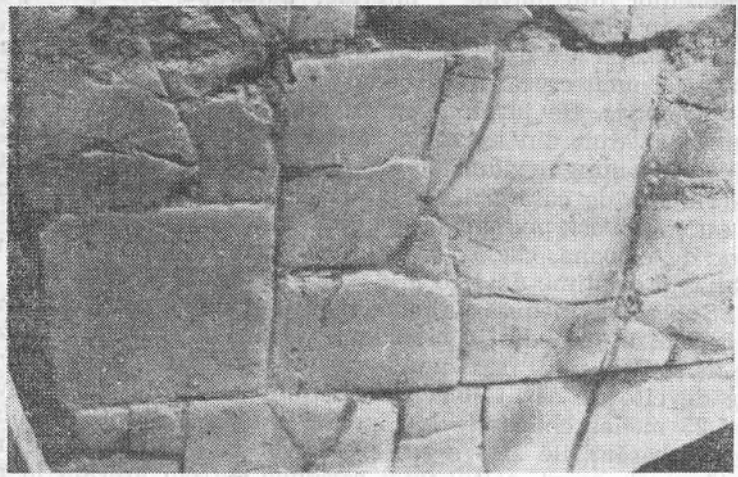

Fig. 28 şi 28 a. Aspecte diverse de pardoseli cu mozaic din basilica mare

După forma şi locul pe care-l ocupă în diferitele compartimente ale edificiului, distingem două feluri de cărămizi :

a) nartexul şi cele două nave colaterale conţin în pardoseală cărămizile de tipul piciorului bizantin, cu dimensiunile : 0,32×0,32×0,37 m. Au culoarea roşie închisă, pasta cu nisip mare, bine arsă ;

www.ziuaconstanta.ro

b) în nava centrală, pardoseala este construită din cărămizi mai mari, cu dimensiunile de : 0,48 × 0,46 × 0,038 m, de culoare roşie-deschisă, cu aspect lucios, pasta fiind cu nisip mai fin, bine malaxată şi arsă. Uneori aceste cărămizi întrec dimensiunile amintite, cum este de exemplu cazul pentru cîteva cărămizi din nartex, de formă tot pătrată, cu latura de 0,50 m. Acestea sînt însă puţine şi nu formează o categorie aparte.

Cele mai multe porţiuni cu pardoseală se conservă în nava de nord. Aceste porţiuni încep din dreptul criptei unde apare un grup de 14—15 cărămizi, întregi şi fragmentare. Altă porţiune am dezvelit-o în dreptul culoarului. Mai către vest de acesta, pe linia axului transversal al basilicii, începe, la distanţa de 1 m, altă suprafaţă pardosită, de aproape 45 mp din care însă au fost dislocate ici colo, numeroase cărămizi. Pe baza acestor porţiuni, şi mai ales datorită ultimei suprafeţe, de 45 mp, putem reconstitui întregul plan de desfăşurare a pardoselilor din navele laterale, adică pe o suprafaţă de 180,79 mp (fig. 15).

Dispoziţia cărămizilor din pardoseala navelor este făcută în aşa fel încît creează un frumos aspect ornamental cu caracter geometric. De jur împrejurul unei nave laterale există un chenar, alcătuit din aşezarea cărămizilor în linii drepte. Chenarul, de-a lungul zidurilor longitudinale ale basilicii, conţine trei rînduri de cărămizi, cu latura de 96 cm. Pe laturile mici de est şi de vest, precum şi pe cele lungi care respectă linia suitelor de coloane, chenarul conţine patru rînduri de cărămizi, totalizînd o lăţime de 1,28 m.

Suprafaţa închisă de chenar într-o navă este secţionată în 5, prin intermediul a cîte două rînduri de cărămizi aşezate tot în linii drepte, perpendiculare pe chenarele mari, laterale, late de cîte 64 cm. Cele cinci secţiuni se succed la intrevale de 5,25 m, iar chenarele lor închid suprafeţe dreptunghiulare, în care cărămizile sînt aşezate în diagonală. Pe linia de incidenţă cu chenarul, colţul unei cărămizi întregi aşezată în diagonală alternează cu latura altei jumătăţi de cărămidă, tăiată pe ipotenuză [44]).

Chenarele, care respectă linia suitelor de coloane, se pare că nu se prelungeau pînă la zidurile estice ale navelor. Ultima porţiune a acestor chenare, cea din dreptul criptei, sau lipsea total, sau era mai îngustă. Că este aşa ne dovedeşte o mică porţiune din pardoseala de est a navei de nord, care se afla

44. În acelaşi chip erau dispuse şi cărămizile din pardoseala basilicii de la Dinogetia, cf. SCIV, IV, 1953 (l.c.) p. 292, fig. 28.

www.ziuaconstanta.ro

in situ pe o mică suprafață din cea care ar fi trebuit să fie acoperită de chenarul propriu-zis din dreptul coloanelor. Mai mult, cărămizile din această porțiune sînt dispuse în diagonală. Spațiul rămas liber de la această porțiune, pînă la linia suitei de coloane din dreptul criptei ar mai permite încadrarea numai a trei rînduri de cărămizi așezate în linii drepte și nu a patru rînduri, după cum este compus chenarul pînă la criptă. Ar rezulta prin urmare cele două ipoteze de mai sus : sau chenarul nici n-a existat aici, sau, dacă a existat, era format din trei rînduri de cărămizi.

Am amintit mai sus că și nartexul era pardosit cu același fel de cărămizi, întrebuințate în navele colaterale. Deoarece în nartex se conservă doar cîteva petece de pardoseală destul de izolate, unul din partea centrală și altul lîngă peretele longitudinal de sud al basilicii — nu putem face o reconstituire exactă a sintezei ornamentale.

După toate probabilitățile, suprafața nartexului era și ea secționată în 5—6 dreptunghiuri mici, identice cu cele din pardoseala navelor și orientate E-V, fiecare purtînd chenare din cîte un singur rînd de cărămizi, așezate în linie dreaptă. Menționăm însă că între două chenare longitudinale — orientate E-V — rămîne o suprafață îngustă, în care cărămizile sînt așezate într-un singur rînd în diagonală (fig. 15). Chenarul astfel alcătuit între două secțiuni din pardoseala nartexului s-a conservat numai în centru. Credem însă că toate secțiunile pardoselii de aici erau despărțite prin chenare identice.

În nava centrală, atît cărămizile cît și dispoziția lor în pardoseală diferă de restul basilicii. Posibilitatea reconstruirii ne oferă o porțiune destul de întinsă conservată în unghiul de NV, precum și alta, din capul culoarului, la circa 1 m distanță spre SV. Pardoseala prezintă și în această parte a basilicii același chenar ca și cele despărțitoare din secțiunile pardoselii din nartex, cu deosebire că aici, între cele două rînduri de cărămizi așezate în linii drepte există alte două rînduri de cărămizi, în diagonală. Capetele de V ale chenarelor longitudinale nu sînt închise cu o linie de cărămizi așezate drept — așa cum este cazul la capătul chenarului de N. Cît privește latura de est a pardoselii din nava centrală, nu avem nici cel mai mic indiciu asupra felului în care se termina și de asemenea nu știm dacă pardoseala continua deasupra criptei, compusă din cărămizi sau din dale de piatră. Bănuim însă că aici, sau cel puțin numai în altar, există o pardoseală din marmură, fapt care ar fi confirmat de mulțimea dalelor de marmură, bine fățuite pe ambele părți, cu grosimea de 8—10 cm, găsite

www.ziuaconstanta.ro

în bucăţi mici, căzute în criptă. În suprafaţa pardoselii închisă de chenar, distingem de la V la E, trei secţiuni, dintre care două aproape pătrate, separate la rîndu-le de la N la S prin chenare transversale, realizate în chip identic cu chenarul mare din jurul navei. Chenarele secţiunilor pătrate închid suprafeţe cu cărămizi dispuse în diagonală. Cea de a treia secţiune, dinspre est, se pare că avea forma dreptunghiulară. E greu de întrevăzut modul în care se racordau diferitele elemente finale ale pardoselii cu părţile componente ale construcţiei de deasupra criptei şi cu cele ale chenarului.

Ansamblul pardoselii, reconstituit în cea mai mare parte, cu detaliile ornamentale care reies din dispoziţia cărămizilor aşezate fest pe pămîntul galben tasat, dovedeşte o mai bună realizare, decît pardoselile de cărămizi ale altor basilici din Dobrogea, aparţinînd aceleaşi epoci [45]).

Aproape 1/3 din suprafaţa de sud-est a basilicii a fost săpată la o adîncime de 4—5 m, fapt impus de săpăturile anterioare ale constructorilor care au afectat această zonă. Căutînd să înlăturăm consecinţele unei săpături nesistematice şi mai ales să urmărim zidul longitudinal de sud al basilicii, distrus în cea mai mare parte, am lărgit şi corectat şanţurile de fundaţie ale blocului care trebuie construit. Am obţinut în acest fel o casetă mare, de formă aproape dreptunghiulară orientată NE-SV care a dus la degajarea în întregime a criptei, a jumătăţii de răsărit a zidului longitudinal de sud şi a unor elemente de construcţie, unele mai tîrzii şi altele mai vechi, peste care s-a suprapus basilica (fig. 11), după cum urmează :

a) lîngă absidă, în partea de ESE, a fost degajat un colţ de încăpere ; două ziduri care se uneau în unghi aproape drept, orientat spre E. Una din laturi, cea orientată SE-NV, are lungimea de 1,48 m. Celălalt zid, orientat ENE—VSV, este lung de 2,40 m. Înălţimea amîndurora este de 0,80 m. Talpa lor se află la — 2,40 m. deci cu aproape 2 m mai sus decît talpa zidurilor basilicii. În suprafaţa închisă de acest colţ de încăpere există un pavaj din fragmente de cărămizi, aşezate direct pe pămîntul negricios. De altfel tot acest rest de construcţie este plasat într-un strat superficial de pămînt negricios, amestecat cu moloz, oase de animale, resturi ceramice de epocă tîrzie etc. Săpăturile extinse în această zonă pentru a lămuri exact forma, natura construcţiei, precum şi legătura ei cu basilica, n-au dat nici un rezultat, restul construcţiei fiind distrus. Nu este exclus ca ea să fi fost legată unitar de crîmpeiul de zid, aparent semirotund, care apărea în profilul de

45. p. 48 n. 43.

www.ziuaconstanta.ro

sud al șanțului săpat pentru degajarea zidului longitudinal al basilicii. Și acesta este construit tot din pietre mici, nefasonate, legate cu mortar. Poate că extinderea săpăturilor către sud — strada I. L. Caragiale — ne-ar fi dat putința să lămurim forma unei construcții adiacente basilicii, însă o astfel de săpătură a fost împiedicată de stradă.

După o distanță de 14 m, măsurată de la est spre vest, apare în interiorul basilicii, la 3,70 m, un colț de zid. O aripă a zidului orientată spre SV, este formată din două pietre mari suprapuse, paralel cu temelia longitudinală de sud. O a treia piatră, mai mare, cu dimensiunile 1,40×0,70×0,65 m, este suprapusă pe jumătate primelor două blocuri cu care formează un unghi drept ; jumătatea de sud este încastrată în zidul basilicii ; această a doua aripă este orientată N—S. În prelungirea spre sud a celei de a doua aripi, la o distanță de 1,20 m, s-a găsit în afara temeliei longitudinale, alt bloc de calcar semifasonat. Blocul, orientat N—S are forma paralelipipedică, cu dimensiunile : 0,85×0,68×0,42 m. Acesta constituie dovada că aripa a doua, mai sus menționată, se prelungea spre sud.

În prelungirea către vest a primei aripi, există în interiorul basilicii o succesiune de alte trei blocuri mari, așezate pe cîte un pat de pietriș. Primul bloc, degajat la distanță de 1,20 m de prima aripă, are dimensiunile : 0,80×0,60×0,20. Patul de pietriș lasă în afara blocului o bordură de 5—8 cm lățime și este depărtat cu 0,50 m de temelia basilicii, cu care prezintă oarecare paralelism. Cel de al doilea bloc se află cu 1,50 m mai spre vest de primul și este depărtat de temelia basilicii cu 0,65 m ; are dimensiunile 0,86×0,58×0,28 m. Patul de pietriș este identic cu cel al primului. Ultimul bloc este distanțat de precedentul cu 1,20 m, iar temelia basilicii cu 0,75 m. Dimensiuni : 0,80×0,70×0,28 m. Toate cele trei paturi de pietriș se află la — 3,70 m față de nivelul actual de călcare.

Cu 0,50 m spre nord de al doilea bloc, s-a degajat o vatră de pămînt galben, arsă pînă la alb, pe care se mai păstra un strat de cenușă și de cărbune, gros de 3—4 cm.

S-a mai descoperit, în afara basilicii, o fîntînă cu ghizd, depărtată cu 2 m de temelia longitudinală (fig. 11 și 29). Ghizdul este format dintr-o singură placă de calcar cu latura de 1,60 m și grosimea de 0,34 m. În centrul plăcii este săpată gura circulară a fîntînii, cu diametrul de 0,90 m. Pe latura de sud, aproape de colțul de SV, ghizdul s-a spart în vechime, din care cauză a trebuit să se sape mici jghiaburi, pentru scoabele metalice de legătură, acum dispărute.

www.ziuaconstanta.ro

Fața superioară a ghizdului se află la — 2,70 m de nivelul actual de călcare. Groapa circulară, în secțiune orizontală, este căptușită cu pietre nefasonate, fără legătură de mortar.

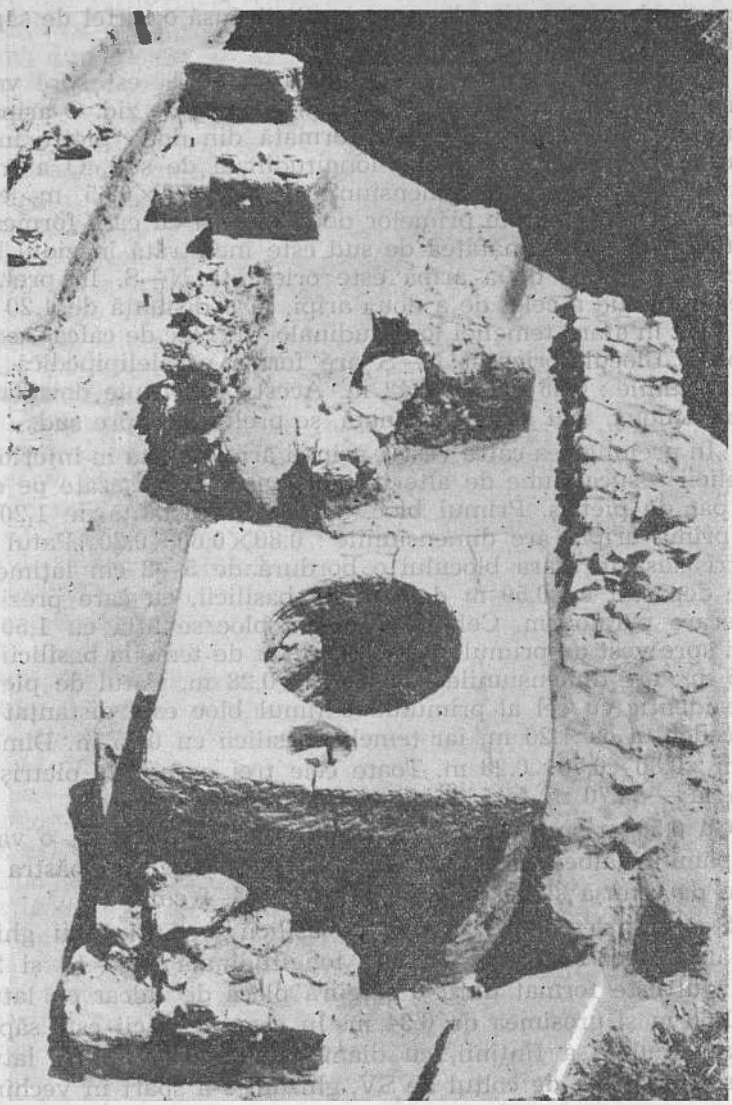

Fig. 29. Fîntîna și zidul adiacent din dreapta, găsite la sud de basilică

www.ziuaconstanta.ro

Paralel cu latura de sud a ghizdului, am degajat un fragment de zid, construit din pietre mici legate cu pămînt. Zidul este orientat ESE—VNV, capătul de nord apropiindu-se uşor de zidul basilicii (fig. 11 şi 29). El măsoară 5,75 m lungime, lăţimea fiind de 0,65 m, dar continuă spre vest deoarece în profilul de sud-vest al malului este vizibil alt cap de zid. Faţa superioară a acestui zid are aproape acelaşi nivel cu ghizdul fîntînii, iar talpa se adînceşte pînă la 3,70 m. În jumătatea de răsărit, spre temelia basilicii, există o suprafaţă neregulată de pietre mici, aglomerate, care dau impresia unui pavaj.

Cu circa 8 m mai spre vest de blocul al treilea a fost degajată în interiorul basilicii, o pardoseală de mortar la — 2,50 m faţă de nivelul actual de călcare (fig. 11). Contururile sale, deşi imprecise, dovedesc existenţa unui rest de încăpere. Cei aproximativ 9 mp au mortarul din var şi nisip, foarte sfărîmicios, aşternut direct pe pămîntul galben. Către limita de sud a acestei pardoseli a ieşit la iveală o mare cantitate de fragmente de amfore (fig. 31—33). De asemenea au apărut cărămizi sparte, cum şi patru monede de bronz : una din timpul lui Gallienus (253—268), a doua aparţinînd lui Licinius Caesar (317—323) şi alte două Constantiniene. Pe baza lor încadrăm cronologic nivelul către sfîrşitul sec. III şi sec. IV.

Pe suprafaţa unghiului de sud-vest al basilicii s-au descoperit resturile unor construcţii mai vechi decît basilica. După toate probabilităţile aceste resturi formează o unitate structurală cu pardoseala de mortar. La o distanţă de 14 m, măsurată din capătul de nord al zidului frontal, apare un zid orientat E—V perpendicular pe temelia frontală de care a fost perforat. S-a săpat din lungimea acestui zid 6,10 m, atît în afara basilicii cît şi în interior. Talpa zidului porneşte de la — 2,90 m şi ajunge în înălţime pînă la — 1,70 m ; înălţimea de 0,55 m. Alături de el, spre sud, s-a degajat o suprafaţă de 5—6 mp, pavată. Pînă la nivelul acestui paviment, zidul este construit exclusiv din pietre de calcar nefasonate, legate cu pămînt. De la paviment, în sus, zidul mai păstrează în înălţime circa 20 cm şi este construit din pietre legate cu mortar. Zidul continuă încă spre răsărit, în interiorul basilicii, dar degajarea lui n-a fost posibilă (fig. 11).

Pavimentul (fig. 30) se întinde spre sud şi este mult deteriorat. Peste statumentul format din pietre mărunte (5—10 cm) s-a aşezat un strat de mortar de 3—4 cm grosime, apoi cărămizi de formă dreptunghiulară cu dimensiunile : 0,50×0,36×0,3 m, orientate în majoritatea lor N-S. Chiar şi peste

www.ziuaconstanta.ro

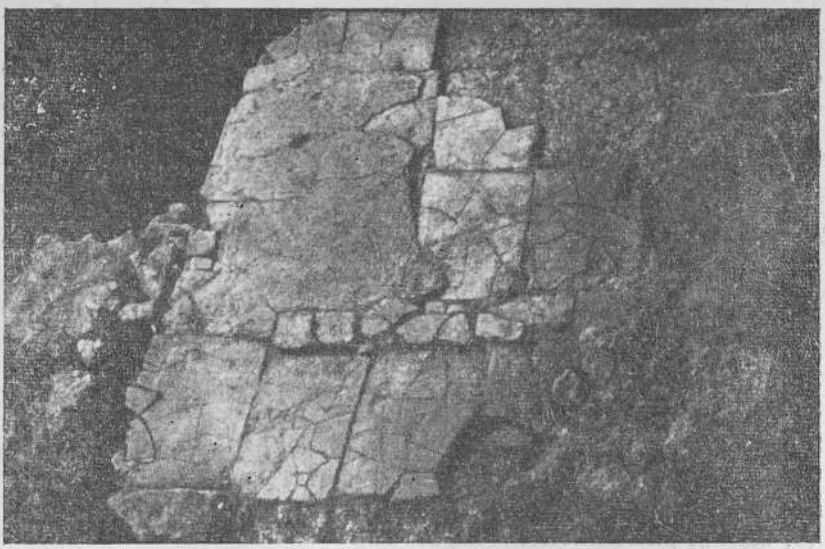

Fig. 30. Pardoseala veche găsită în interiorul basilicii mari, în colțul de sud-vest

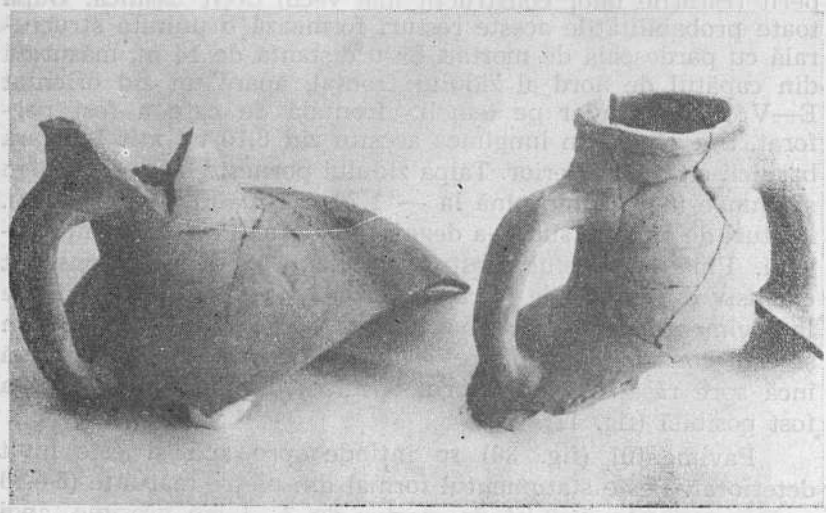

Fig. 31. Părți din amforele găsite pe pardoseala de mortar de sub nivelul basilicii mari

www.ziuaconstanta.ro

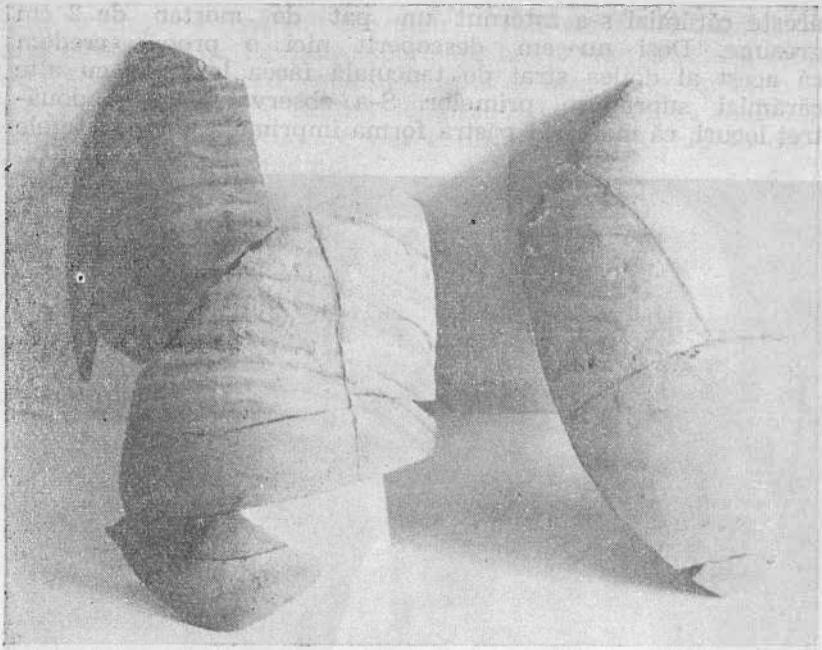

Fig. 32. Fragmente din amforele găsite pe pardoseala de mortar de sub nivelul basilicii mari

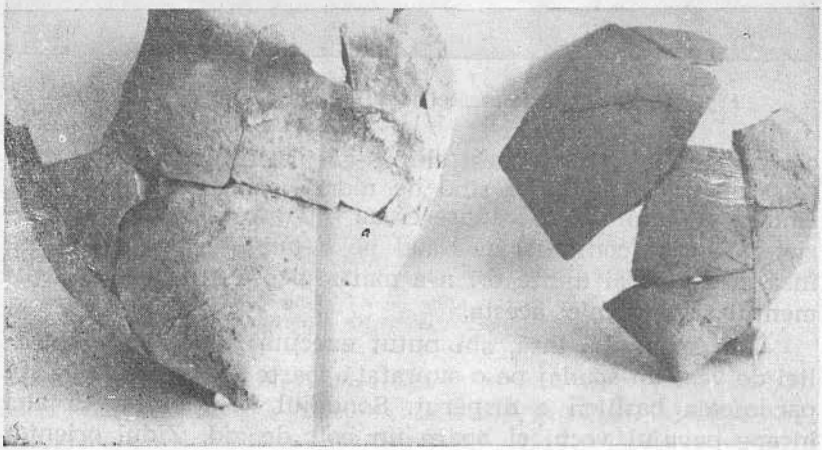

Fig. 33. Alte fragmente de amfore

www.ziuaconstanta.ro

aceste cărămizi s-a aşternut un pat de mortar de 2 cm grosime. Deşi nu am descoperit nici o probă, credem că acest al doilea strat de tencuială făcea legătura cu alte cărămizi suprapuse primelor. S-a observat vag, în două-trei locuri, că mortarul păstra forma imprimată de suprafeţele

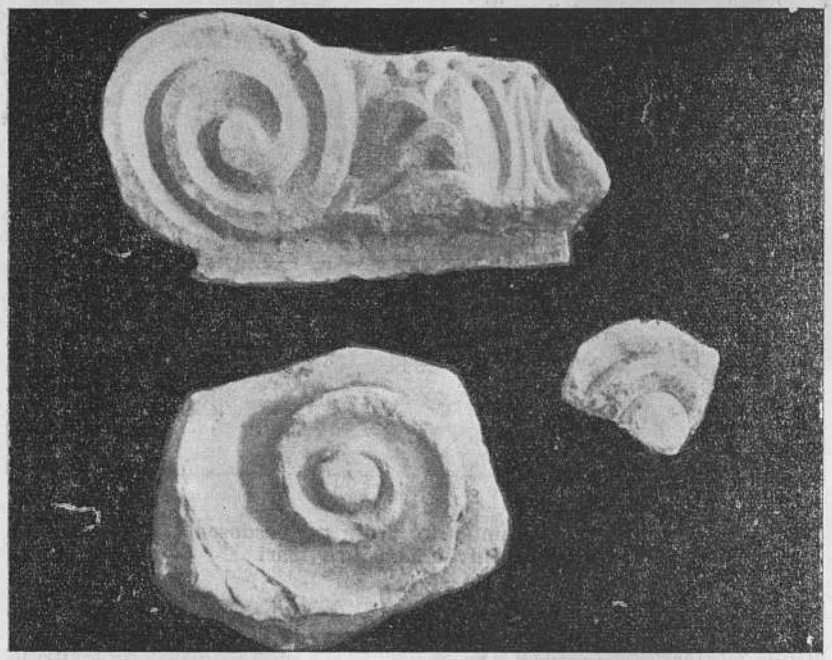

Fig. 34. Fragment de capitel ionic găsit în cripte (comp. 2)

cărămizilor. Numai în acest chip s-ar justifica, de altfel, prezenţa celui de al doilea rînd de mortar. Două sau poate trei rînduri de cărămizi suprapuse creau o pardoseală mult mai rezistentă, care continua spre sud pe o lungime de 3,50—4 m, însă de cele mai multe ori n-a mai rămas din ea decît statumentul şi chiar nici acesta.

Mai spre sud, însă, am putut executa de-a lungul temeliei de vest un sondaj pe o suprafaţă foarte îngustă, de pe care pardoseala basilicii a dispărut. Sondajul ne-a arătat că aici începe pavajul vechi şi apare un colţ de zid. Zidul orientat N—S are lungimea de 2,50 m, este paralel cu zidul frontal al basilicii şi foarte apropiat de acesta, fiind la o distanţă de nu-

www.ziuaconstanta.ro

mai 10 cm. Este construit din pietre legate cu mortar ; talpa se află la — 2,80 m, iar faţa superioară la 1,20 m ; grosimea este de 0,60 m. Spre nord, capătul zidului se opreşte la aproximativ 1 m de temelia zidului longitudinal de sud al basilicii. Dispariţia lui în continuare s-ar explica în acelaşi chip cu dispariţia zidului longitudinal.

Capătul de nord al zidului în discuţie, după ce formează un colţ în unghi drept, porneşte spre vest. Nu avem decît pornirea fiindcă în rest el a fost perforat de zidul frontal al basilicii. În exterior, în continuare spre vest, am observat numai făgaşul. Nu este exclus ca suprafaţa de mortar despre care am amintit mai sus (degajată mai spre est cu circa 4 m) şi de pe

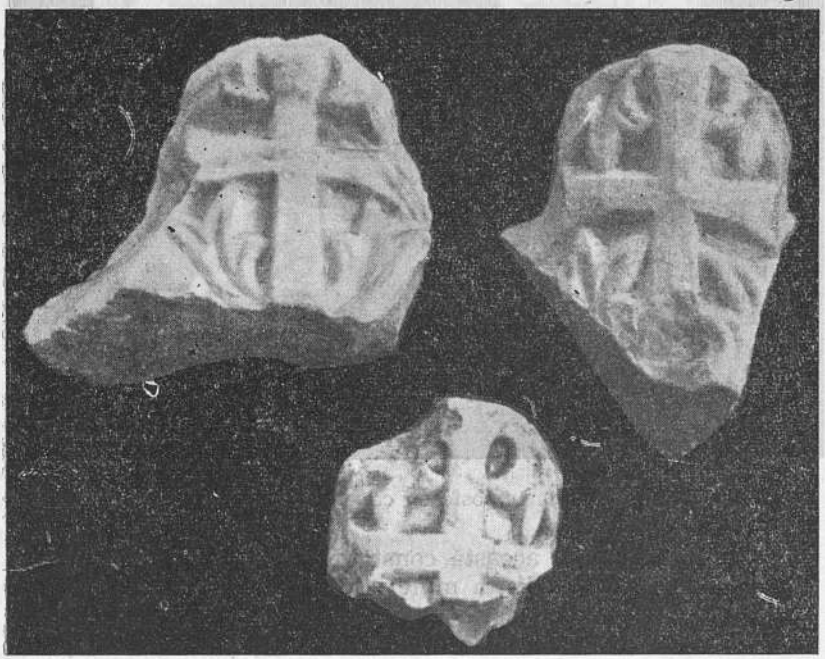

Fig. 35. Fragmente de capitele compozite cu cruci

care am recoltat numeroase fragmente de amfore (fig. 31—33), să fi aparţinut acestui complex de ziduri sau chiar să fie o continuare a pardoselii cu cărămizi. De altfel, cele două porţiuni de pavaj, aparent, unitare ca structură şi la fel cu fragmentele de ziduri adiacente, indică una şi aceeaşi construcţie, peste

www.ziuaconstanta.ro

care s-a suprapus parțial basilica. Spunem parțial, fiindcă în fața basilicii, spre vest, am identificat urmele foarte mici ale pavajului vechi, ceea ce înseamnă că vechea construcție se întindea încă spre vest.

Ca nivel, pardoseala veche se află la 0,80 m mai jos față de pardoseala basilicii și la — 1,60 m față de nivelul actual.

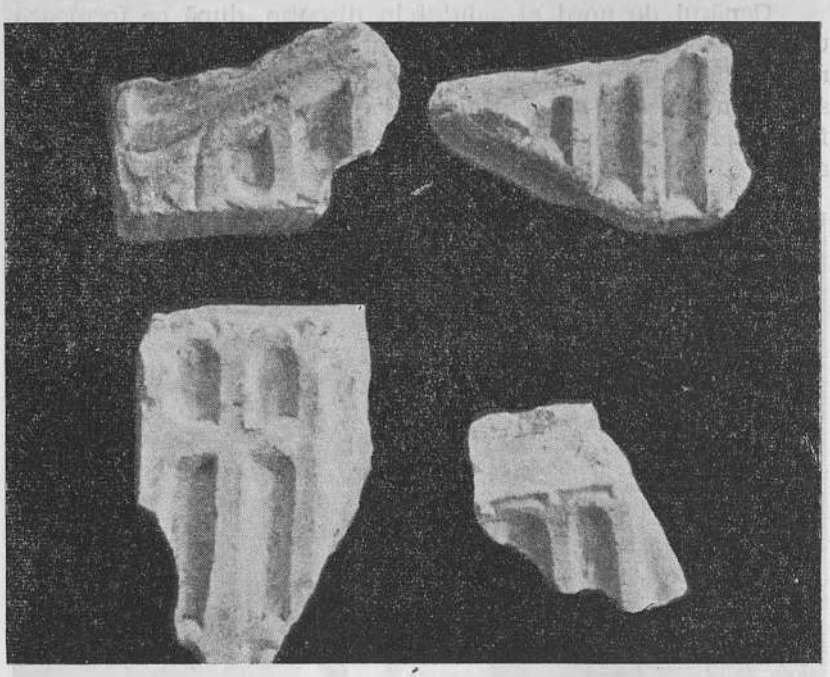

Fig. 36. Imposte cu caneluri și cruci

Ținînd seama de această constatare, de considerațiile stratigrafice și de componența materialului ceramic descoperit pe pavajul vechi și în zona fîntînii, putem afirma că ne aflăm în fața unui nivel de viață anterior basilicii pe care l-am putut fixa în timp către sfîrșitul sec. al III-lea sau în prima jumătate a sec. al IV-lea e.n. Între fîntîna cu complexul ei de ziduri și între resturile de construcție în discuție există o strînsă legătură structurală.

Săpăturile executate pe locurile celor două basilici au pus în lumină un bogat material arheologic. Valoarea științifică a acestui material s-ar dovedi însă utilă numai dacă ar fi stu-

www.ziuaconstanta.ro

diat în corelaţile cu mediul stratigrafic. Nu avem însă posibilitatea determinării unui mediu stratigrafic intact în incinta celor două basilici — şi mai ales în incinta basilicii mari — unde săpăturile au căpătat o largă extensiune şi nu putem pune temei pe fragmentele arhitecturale, ceramice, numismatice etc., oricît de numeroase ar fi ele. În descoperirea celor două edificii, am subliniat permanent faptul că temeliile zidurilor sînt pe alocuri inexistente, ceea ce a rămas de pe urma lor fiind numai făgaşurile astupate cu pămînt afînat, antrenat de la suprafaţa solului. Numeroasele materiale scoase din acest pămînt prezintă o mare varietate : pe lîngă ceramica fragmentară, care caracterizează o îndelungată epocă — limita lor cronologică cea mai veche constituind-o sec. II e.n., iar cea mai recentă sec. VI e.n. — s-au descoperit şi un număr de 60 monede de bronz, toate de epocă romană, îmbrăţişînd aceeaşi perioadă de timp. Cu excepţia a două monede neidentificate, descoperite între rosturile cărămizilor de pe pardoseala navei centrale şi a nartexului din basilica mare, una singură provenind din mortarul întrebuinţat în construcţia temeliei zidului longitudinal de nord, pare să conducă spre o oarecare concluzie. Moneda, complet corodată, ar indica, după modulul său epoca lui Theodosius al II-lea (408—450), fără să excludem însă posibilitatea încadrării ei într-o perioadă imediat următoare, pînă la domnia lui Anastasius (491—518), cînd tipul monetar în care se încadrează piesa amintită este înlocuit.

Cu rezerva semnalată, acest preţios element de ordin numismatic, necesar datării edificiului, trebuie luat în considerare. De altfel s-a constatat o oarecare concordanţă între acest *unicum* pentru construcţia în discuţie şi materialul ceramic descoperit în stratul răvăşit de sub baza terasamentului de cale ferată. Acest strat, de bună seamă ras mai de mult în partea sa superficială de numeroasele construcţii moderne survenite în ultimii 70—80 de ani, reprezintă nivelul de viaţă în care se plasează nivelul basilicilor. El se caracterizează prin abundenţa materialului ceramic specific sec. V—VI, fapt care ne îndeamnă încă odată să plasăm construirea edificiului şi începutul funcţionării sale către a doua jumătate a sec. V e.n.

În ce priveşte materialul arhitectonic decorativ găsit în săpăturile basilicii mari şi al criptei sale, totul, cu excepţia unui număr restrîns de fragmente de coloane şi de capitele, păstrează dimensiuni atît de reduse, încît reconstruirea elementului din care provin este imposibilă. Oricum, cunoaşterea celor care sînt mai bine păstrate se impune.

www.ziuaconstanta.ro

Cripta (fig. 12).

Compartimentul 1 : pandantivul și cîteva fragmente de cărămizi deranjate, provenite din pardoseala criptei.

Compartimentul 2 : mici fragmente arhitecturale figurate, dintre care ne reținem atenția două :

a) fragment dintr-un capitel ionic cu dimensiunile 0,16×0,20×0,11 m, pe care se conservă resturi de volute (fig. 34) ;

b) fragment dintr-o placă de marmură, (capitel de pilastru ?) spartă pe latura superioară și pe cea din stînga, cu dimensiunile 0,22×0,27×0,05 m. Pe partea lucrată se reliefează o frunză mare, frumos stilizată. Deasupra frunzei se văd încă pe suprafața plăcii, urmele altor decoruri, a căror natură n-o putem preciza fiind mult mai distrusă (fig. 37).

Compartimentul 3 :

a) fragment de coloană de marmură cu nervuri cenușii, găsit lîngă peretele de răsărit al compartimentului. Dimensiu-

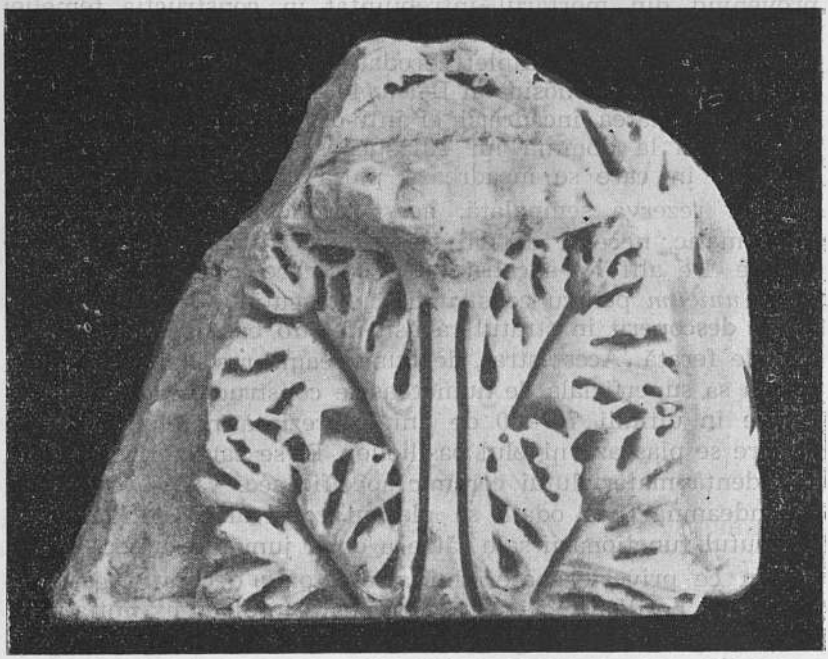

Fig. 37. Placă de marmură cu o frunză stilizată în relief. Poate, capitel de pilastru (Comp. 2)

www.ziuaconstanta.ro

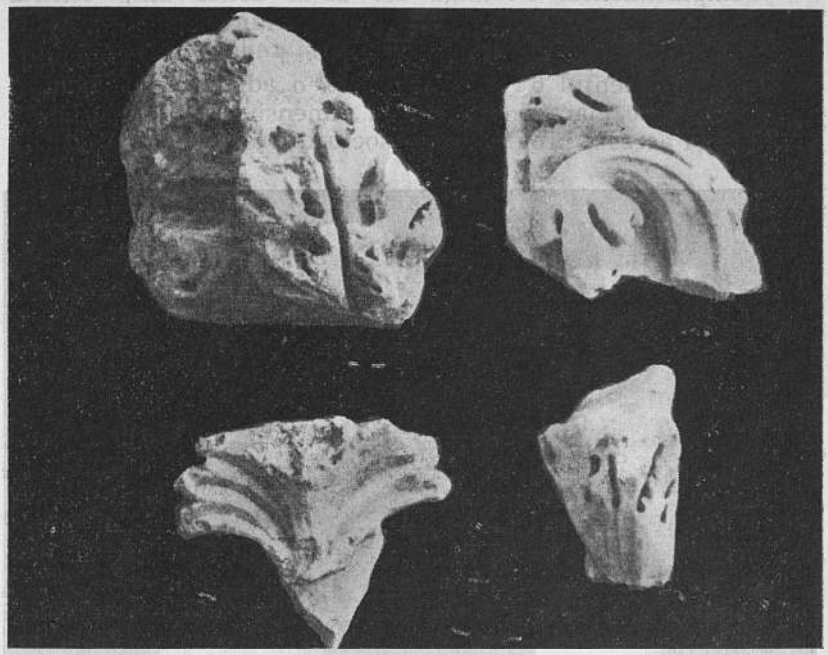

Fig. 38. Fragmente de capitelele pentru pilaștrii cu decoruri vegetale

nile : lung. 0,90 m ; diam. 0,48 m. După toate probabilitățile aparține jumătății superioare a tamburului de coloană ;

b) bloc mare de calcar, diform, lîngă stîlpul cruciform, cu dimensiunile : 0,70×0,57×0,49 m. Se pare că provine dintr-un mare bloc din soclurile de coloană ;

c) placă de marmură cu un profil de 6 cm înălțime pe o margine (fig. 41).

d) bloc mare de calcar de la soclurile de coloană găsit în apropierea zidului de sud al compartimentului. Dimensiuni : 0,93×0,83×0,46 m.

Compartimentul 4 : aproape de intrarea care conduce către compartimentul dreptunghiular nr. 7 se află un fragment de coloană de marmură albă cu dungi vinete. Dimensiuni : înălțime 0,91 m ; diametrul mare 0,45 m și diametrul mic 0,40 m. Provine din jumătatea superioară a altui fus de coloană.

www.ziuaconstanta.ro

Compartimentul 5 : lîngă cel de-al doilea stîlp central cu pilaştri, din sud-estul compartimentului s-a prăbuşit alt fragment de pandantiv, mult distrus şi redus ca dimensiuni.

Compartimentul 6 : lîngă stîlp, la o adîncime de 3 m în moloz, un bloc mare de calcar, cu dimensiunile : 1,00×0,85×0,50 m ; şi aceasta provine de la soclurile de coloană.

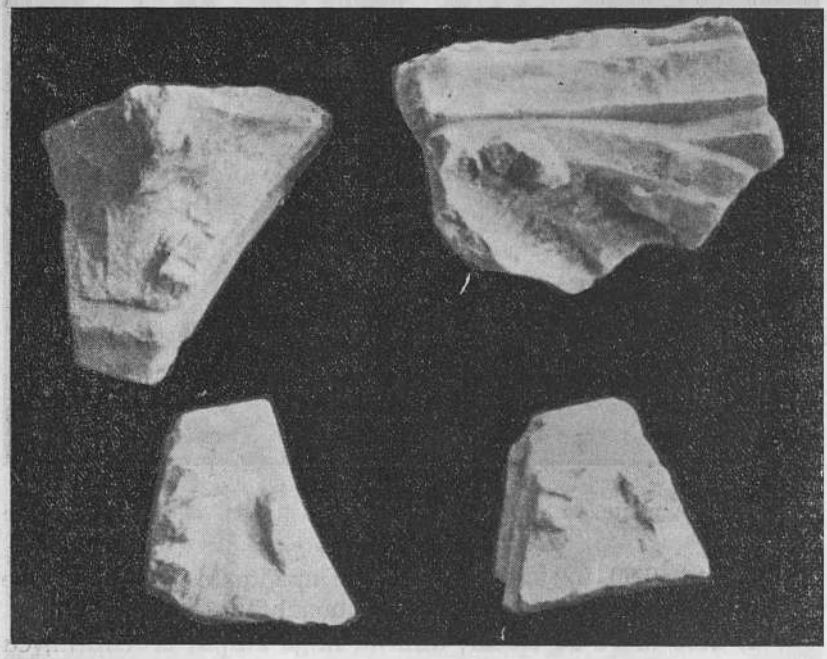

Fig. 39. Fragmente de capitele de pilaştri, de la colţuri

Compartimentul 7 :

a) fragment de coloană de marmură fumurie cu nervuri albe, găsit lîngă peretele de nord, pe nivelul încăperii. Aparţine părţii superioare a coloanei. Dimensiuni : înălţime 1,12 m, diametrul superior 0,40 m, diametrul inferior 0,43 m ;

b) fragment de placă de marmură albă găsită în colţul de nord-est al încăperii, cu dimensiunile : 0,90×0,53×0,27 m ;

c) trei fragmente de coloană de marmură fumurie, cu dungi albe. Primul are dimensiunile următoare : înălţime 0,95 m, diametrul mic 0,42 m, diametrul mare 0,44 m. Al doilea, aparţine părţii inferioare a coloanei şi este spart pe

www.ziuaconstanta.ro

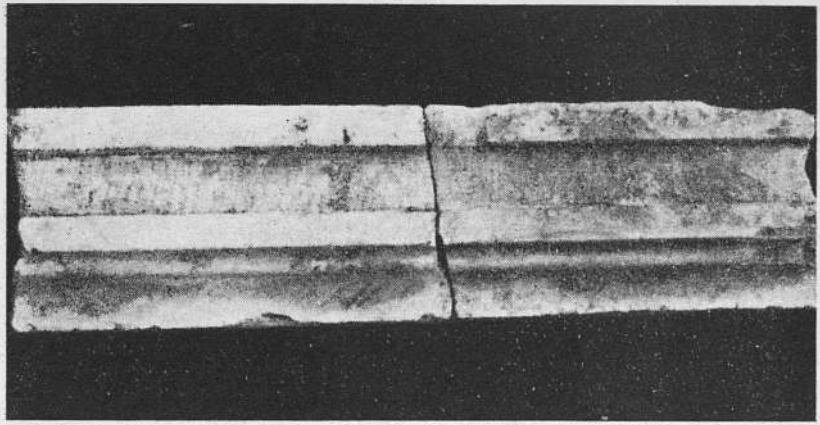

Fig. 40. Ramă de fereastră cu făgaș pentru introducerea plăcii

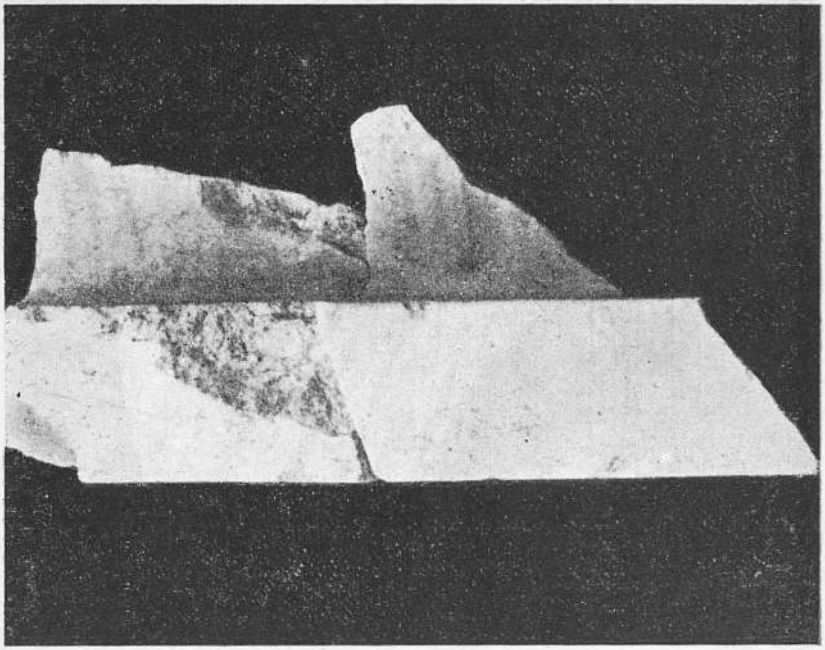

Fig. 41. Placă de marmură cu profil pe margine înalt de 6 cm.

www.ziuaconstanta.ro

toată înălțimea. Dimensiuni : înălțimea 0,78 m, diametrul aproximativ 0,36 m. Al treilea fragment are la capăt o „brățară" triplu profilată, iar pe suprafața superioară o gaură circulară cu diametrul de 5 cm, adîncă de 5,5 cm, servind la fixarea capitelului cu un cui metalic. Dimensiuni : înălțimea 0,49 m, diametrul superior 0.33 m, diametrul inferior 0,35 m.

d) Bloc paralelipipedic de marmură albă, găsit spre ieșirea din acest compartiment, cu dimensiunile : 0,96×0,27× ×0,17 m.

În toate compartimentele : fragmente de plăci de marmură albă pentru cancelli, cu decoruri vegetale în relief. Circa 25 de fragmente. Ornamentele prezintă numeroase identități stilistice (fig. 43—44). Fragmentele au fost găsite prin excelență în criptă, dar au apărut răzlețe și în pămîntul evacuat din șanțul șirului de coloane de nord. Alte două fragmente sînt decorate cu motive geometrice (fig. 42). Toate aceste fragmente arhitectonice, de marmură și de calcar, fără a mai ține seama de

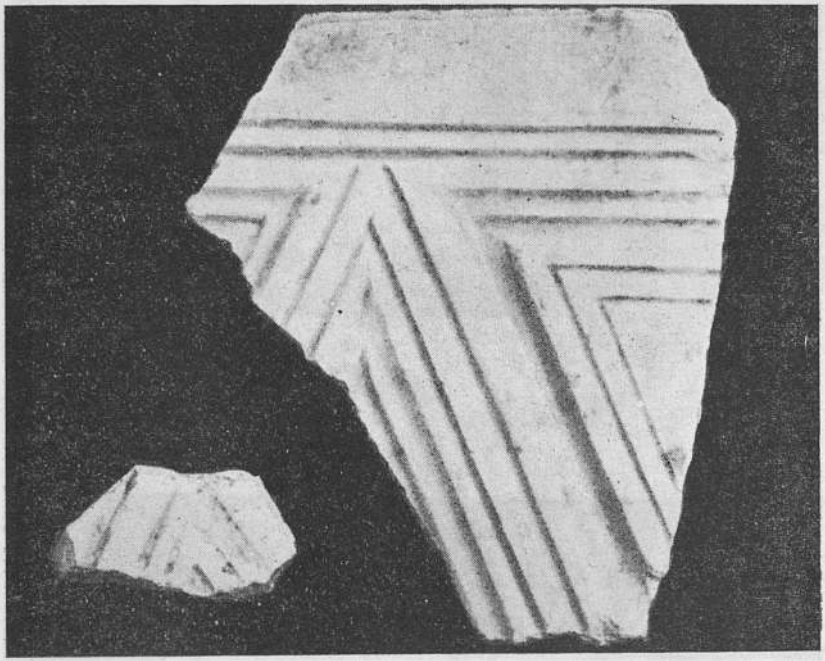

Fig. 42. Placă de cancelli în stare fragmentară, cu decoruri geometrice

www.ziuaconstanta.ro

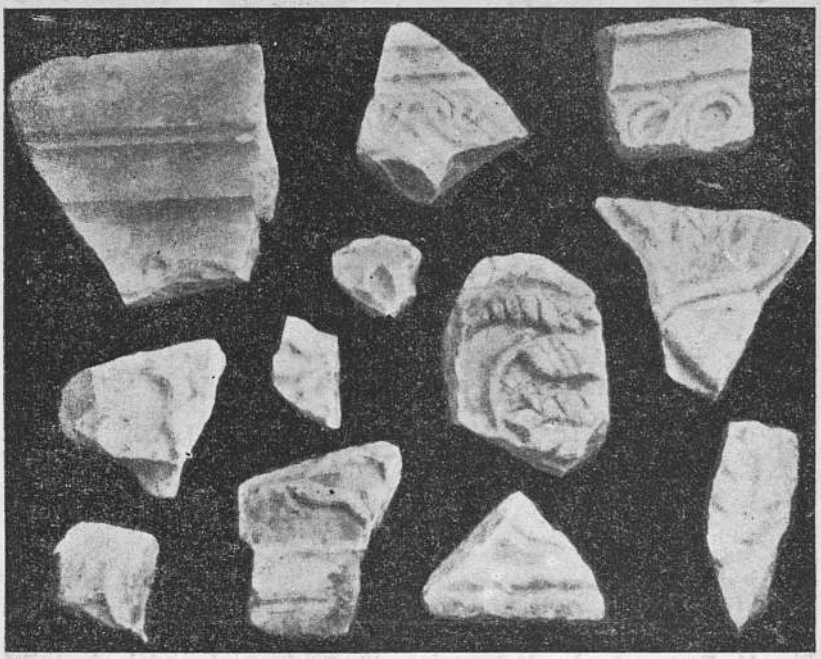

Fig. 43. Fragmente de plăci cu cancelli, în decoruri vegetale în relief

mulțimea fragmentelor mult mai mici, s-au îngrămădit după demolare în interiorul criptei, dar s-au prăvălit și mai tîrziu amestecîndu-se cu primele. În chipul acesta nimic nu se mai păstrează într-o ordine care să ne îngăduie să precizăm locul de proveniență, lucru care se poate face numai după caracterul monumentului. Nu s-au găsit fragmente care prin îmbinare să ducă la întregirea unei coloane ; dar raportul dintre diametrul superior și cel inferior, calitatea marmurei și maniera de lucru ne permit să afirmăm că unele aparțin unui singur tip de coloană (fig. 12/2).

O mare parte din fragmentele arhitecturale provin din ansamblul suprastructural, de la cancelli ; altele, cum este cazul unor capiteluri, coloane sau blocuri de calcar, făceau parte din cele două șiruri de coloane care separau navele între ele.

Altă categorie de fragmente arhitectonice decorative s-au scos din șanțurile practicate pe linia rîndurilor de coloane,

www.ziuaconstanta.ro

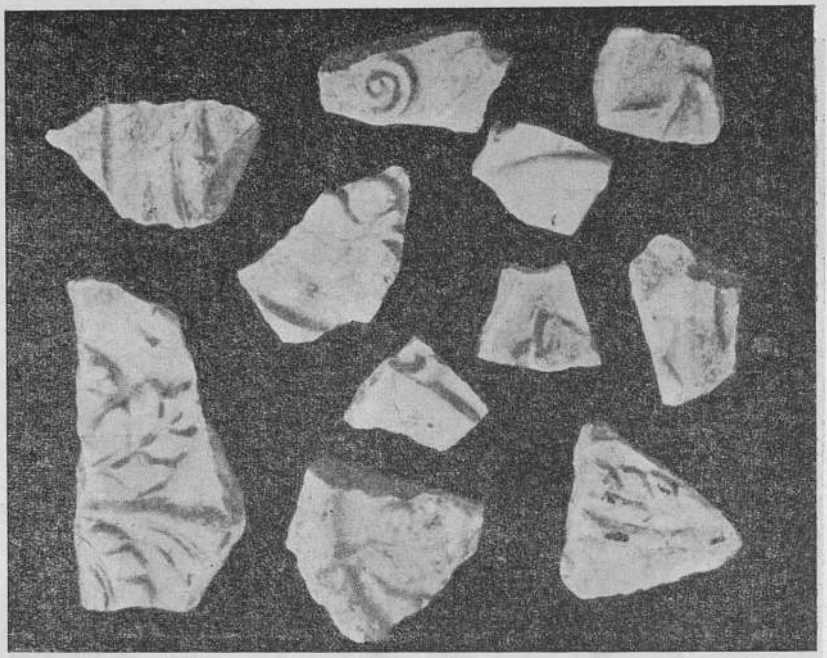

Fig. 44. Fragmente de plăci cu cancelli, în decoruri vegetale în relief

fie din făgaşurile altor ziduri, dispărute. Ca şi cele din criptă ele nu s-au găsit *în situ*. Şi dintre acestea semnalăm :

a) trei fragmente de marmură albă cu dungi cenuşii : unul s-a găsit pe pardoseala de cărămidă din nava centrală, aproape de linia şirului de coloane din nord. Al doilea, pe culoarul cu trepte conducînd în criptă, iar al treilea în şanţul pentru degajarea soclurilor de coloană al seriei de nord ;

b) capitelele de pilastru (?), patru fragmente diferite din marginea superioară (fig. 39) şi patru fragmente cu motive vegetale, puternic reliefate (fig. 38).

c) imposte, cu caneluri, în formă de trunchi de piramidă, din marmură albă ; una are în mijloc semnul crucii (fig. 36).

d) capitele compozite, cu cruce, din marmură vînătă ; s-au găsit trei fragmente, fiecare avînd o cruce încadrată de motive florale în relief. Două din fragmente prezintă identităţi stilistice. Al treilea este lucrat mai rudimentar dintr-o marmură albicioasă (fig. 35).

e) rame de ferestre — două fragmente de dimensiuni medii ; sînt lucrate pe ambele feţe şi au muchea exterioară

www.ziuaconstanta.ro

ușor albită. Pe latura interioară, imediat după un brîu de ove, sau în alte cazuri imediat după chenar, sînt rupte de ornamentele vegetale ajurate. Ruptura indică începutul motivelor florale care ocupau interiorul plăcii și care permiteau pătrunderea luminii printre lujerii traforați (fig. 45).

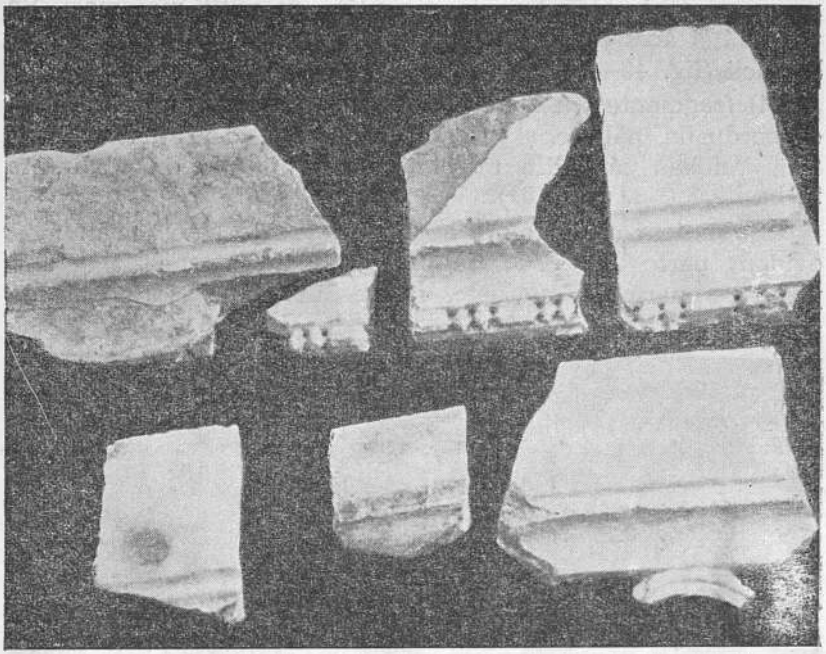

Fig. 45. Rame de plăci cu ornamente ajurate pentru ferestre

f) ornamente ajurate de la plăcile de ferestre sau de concelii ; circa 20 bucăți din marmură albă (fig. 46) ;

g) un loc aparte îl ocupă fragmentele de plăci de marmură albă fără ornamente, cu dimensiuni variate. Cîteva găsite pe pavajul navei de nord sînt întregi. Dintre acestea distingem cîteva categorii :

— plăci pătrate ; trei cu latura de 0,130 cm și grosimea de 2 cm, dintre care una poartă pe dos o inscripție fragmentară în limba greacă [46]). Aparține unui monument mai vechi decît basilica (fig. 47).

46. Inscripția va fi publicată într-un cadru aparte.

www.ziuaconstanta.ro

Se observă că cele două categorii de plăci au o față cu muchiile tăiate drept, celelalte sînt mult mai neglijate și pline de mortar. Este evident că au fost folosite la placarea fețelor interioare ale pereților basilicilor;

h) pe pardoseală, în nava de nord, ca și în săpăturile din criptă, am găsit o mare cantitate de fragmente din plăci de marmură albă, făcînd parte din plăci cu mult mai mari. Se pare că și acestea au servit la placarea interioară a pereților basilicii (fig. 48—49);

i) fragmente din două platouri circulare de marmură albă, cu bordurile înălțate, și lucrate simplu sau cu profilaturi. Sînt fără îndoială părți din mesele pentru ofrande, întrebuințate în basilică (fig. 50 și 51).

Subliniem că, în afara acestor materiale care fac în mod evident parte din structura basilicii, s-au descoperit și alte piese de marmură, statuete, fragmente de inscripții, sau de

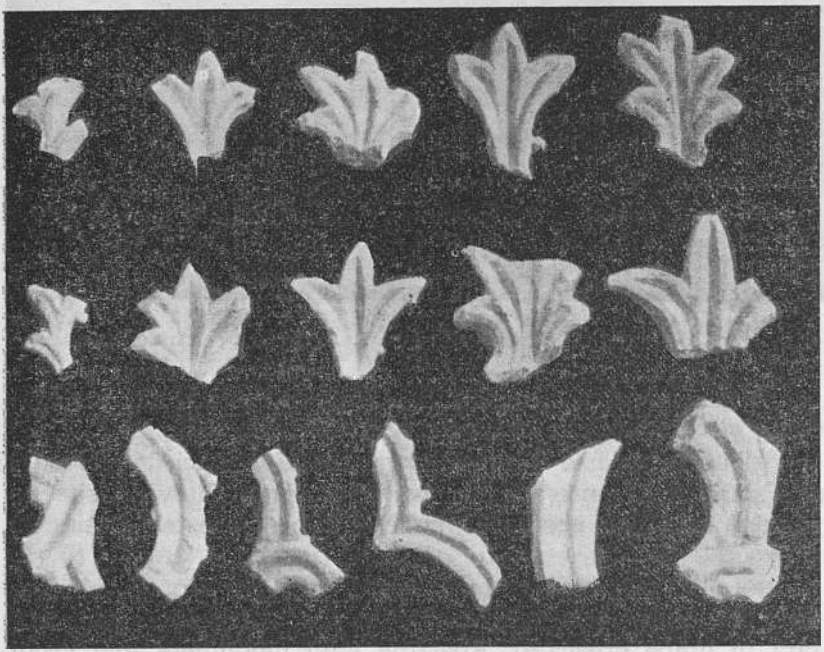

Fig. 46. Cîteva fragmente de ornamente traforate ale plăcilor de la ferestre

www.ziuaconstanta.ro

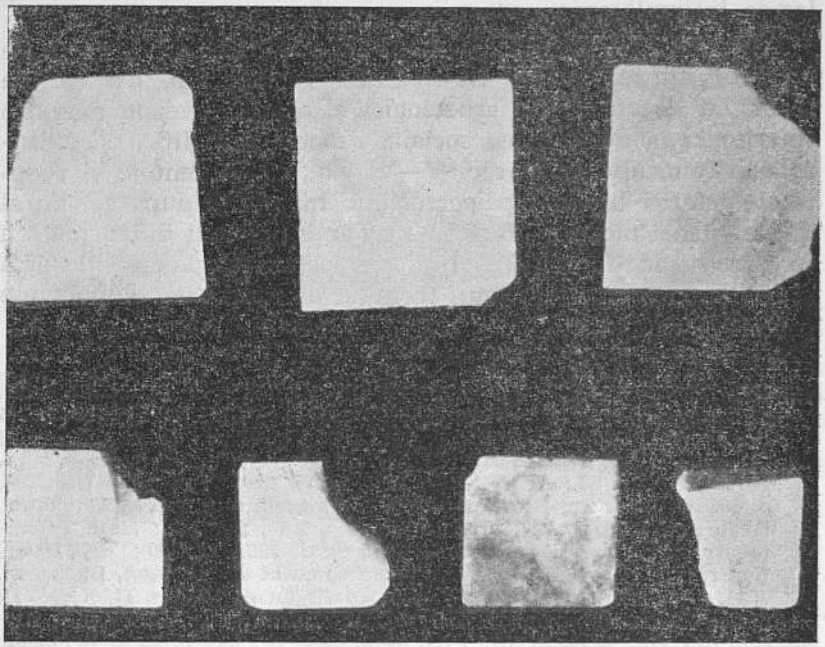

Fig. 47. Plăci de marmură albă de la placajul basilicii mari, de două categorii dimensionale

reliefuri funerare etc., care aparţin unei perioade mai vechi decît cea a basilicilor. Le considerăm de caracter păgîn şi de-o valoare istorico-artistică aparte, fapt care ne obligă la prezentarea lor în alt cadru.

Literatura arheologică din ţara noastră a relevat în repetate ocazii dificultatea ce decurge din faptul că peste ruinele anticului Tomis s-a suprapus oraşul modern Constanţa [47]), ceea ce a făcut aproape imposibilă cunoaşterea sistematică a mărturiilor de civilizaţie veche ce s-au succedat pe acest loc de-a lungul veacurilor.

În afara cercetărilor efectuate la Tomis în chip organizat de către V. Pârvan [48]), în rest celelalte ştiri s-au dobîndit pe

47. *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 613 ; V. Canarache, *Tomis*, Bucureşti, 1961.
48. V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomis*, în ARMSI, II, XXXII, p. 415—416.

www.ziuaconstanta.ro

baza sporadicelor izvoare literare și a unor descoperiri arheologice întîmplătoare.

Dar chiar și pe această cale s-au dobîndit date istorice de un real interes pentru istoriografia românească. Un rol de seamă în documentația arheologică îl ocupă dovezile materile referitoare la dezvoltarea socială, economică politică și culturală a Tomisului între sec. V—VI e.n., cu inerentele și repetatele referiri la viața paleocreștină. Înainte și după cel de al doilea război mondial, fără să mai amintim anii din urmă, au fost scoase la lumină inscripții prețioase, monumente de artă și arhitectură creștină, totul formînd obiectul unor importante studii [49]).

---

49. CIL III, 7582 ; 7583 ; 7584 ; 14451 ; Gr. Tocilescu, în *AEM* VI, 1882, p. 26, nr. 53 ; p. 28 nr. 55 ; p. 55 nr. 76 ; *AEM*, VIII, 1884, p. 6 nr. 15 ; p. 13 nr. 33 ; p. 15 nr. 41 ; p. 16 nr. 47 ; p. 19 nr. 58 ; p. 59 nr. 108 ; AEM, XI 1887. p. 59 nr. 116 ; p. 61 nr. 121 ; *AEM*, XVI, 1891, p. 30 nr. 53 ; AEM, XVII, 1894, p. 99 nr. 38 ; AEM, XIX, 1896, p. 103 nr. 57; idem, *Fouilles et rechèrches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 227, nr. 58 ; p. 216 nr. 47, fig. 101 ; idem, *Monumente epigrafice și sculpturali*, București, 1902. p. 389 ; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 62—64 ; idem, *Zidul cetății Tomis*, în ARMSI, s. II, XXXVII, 1914—1915, p. 419—422 și 438 ; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, în BCMI, VIII, 1915, p. 6, nr. 21 ; p. 29 și urm., nr. 17—19 ; p. 152—153, 68 ; R. Netzhammer, *Die christlischen Alertümer der Dobrogea*, București, 1918, p. 70—88, fig. 16—17, p. 92—11, nr. 4, 8, 11, 15—19, fig. 22—23 ; idem, *Die Altchristlischen Kirchenprovinz Skythien* (Tomis) în *Strena Buliciana, Zagreb*, 1924, p. 409—411, nr. 2—23 ; V. Pârvan, *Nouve Considerazioni sul Vescovato della Scizzia Minore*, 1924, p. 129 și 133—134 ; I. D. Ștefănescu, *Monuments d'art chrétiens trouvés en Roumanie* în „Byzantion", VI, 2, 1931, p. 571, 572, nr. 23 ; I. Mincu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional Dobrogea*, în Analele Dobrogei, XVIII, 1937, p. 4, nr. 1; p. 7—8 nr. 15 ; p. 11—12 nr. 39 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, pp. 208, 241, 337—339, 345—348 ; Em. Condurachi, *Monument cristiani nell'Illirico*, în „Ephemeris Dacoromana", IX, 1940, p. 11—12, fig. 34 ; p. 34—35 și 112—113, fig. 75 ; I. Barnea, To παλαιοχριστιανικον θυσιατηριον Atena, 1940, p. 58—59, fig. 9 ; idem, *Discul episcopului Paternus*, în „Analecta Bollandiana", II, București, 1944, p. 1—15 fig. 1—4 ; M. Macrea, *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, în „Dacia", XI—XII, 1945—1947, București, 1948, p. 288, nota 3 ; I. Barnea, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții*, în „Studii teologice" 1—2, 1954, p. 65—112 ; idem, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în „Dacia", I, n.s., București, 1957, p. 265—288 ; idem, *Romani-Byzantine basilicae discovered in Dobrogea*, în „Dacia", II, n.s., p. 342—343, fig. 10 ; *Istoria României*, vol. I, p. 609—613 ; Dinu Theodorescu, *L'édifice romano-byzantin de Callatis*, în Dacia, XII, n.s., București, 1963, p. 257 și urm.

www.ziuaconstanta.ro

Cele două categorii de izvoare, literare și arheologice, conjugate, au întărit convingerea cercetătorilor moderni asupra rolului jucat de cetatea vest-pontică în perioada de sfîrșit a

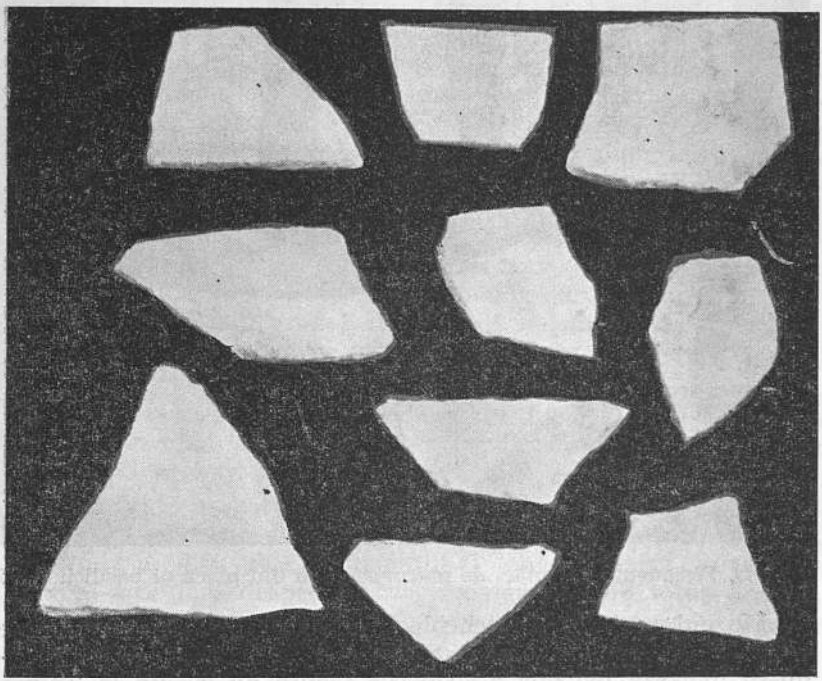

Fig. 48. Fragmente din plăci de marmură albă din placajul pereților basilicii mari

epocii clasice. Referințe tot mai insistente asupra basilicilor paleocreștine, atestate de ambele categorii de izvoare [50]) s-au concretizat în ultima vreme, cînd, datorită săpăturilor conduse

50. Sozomenos, VI, 21 indică existența a cel puțin două basilici la Tomis, cu prilejul vizitei pe care o face în această cetate împăratul Valens, în anul 369 ; Zosimos, IV, 40, relatînd conflictul din 386 dintre locuitorii cetății, conduși de Gerontios și o ceată de barbari federați, lasă să se înțeleagă că în afara zidurilor cetății funcționa o altă basilică ; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis,* p. 29—33, nr. 16, publică o inscripție care atestă pe un oarecare Heraclеides, lector într-o basilică din Tomis ; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman,* București, 1911, p. 64 ; I. Barnea, *Nouveles considerations sur les basiliques chrètiennes de Dobroudja,* în „Dacia", XI—XII, 1945—1947, p. 230—231 ; *Istoria României,* vol. I., București, 1960, p. 613.

www.ziuaconstanta.ro

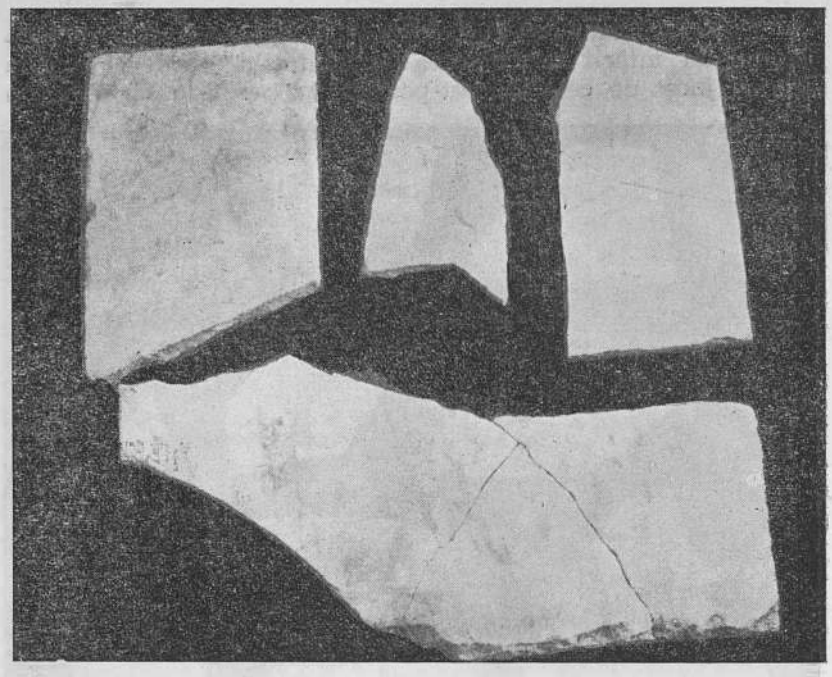

Fig. 49. Fragmente din plăci de marmură albă din placajul basilicii mari

de Muzeul regional de arheologie al Dobrogei, au fost scoase la lumină ruinele a patru basilici [51]), apariţia lor integrîndu-se în seria marilor descoperiri făcute de curînd la Tomis. Săpăturile efectuate pentru construcţii moderne au înlesnit acum numeroase cercetări arheologice, pe baza cărora au putut fi puse în lumină aspecte importante din istoria vechii cetăţi.

În cadrul referinţelor de faţă, folosind suma datelor furnizate de săpături [52]), ne vom axa discuţiile numai pe marginea a două edificii paleocreştine cercetate pe terenul fostei gări din Constanţa [53]), celelalte două intrînd în preocupările altor cercetători.

51. Cea de a treia basilică s-a cercetat recent în curtea şcolii nr. 2 Constanţa ; s-a găsit o criptă cu frescă şi ziduri care permit reconstituirea parţială a planului basilicii, după informaţiile primite de la Gh. Poenaru-Bordea şi R. Popa Bran. A patra basilică a fost construită lîngă intrarea principală — de pe faleza Cazinoului — în portul modern, acum un interesant monument sub cerul liber cf. Gh. Poenaru-Bordea, Revista muzeelor, nr. special, 1965 : O nouă basilică creştină la Tomis, p. 438.
52. *Ibidem.*
53. p. 23 şi urm.

www.ziuaconstanta.ro

Din capul locului se impun cîteva consideraţii de ordin arhitectonic. Este evident că ambele basilici prezintă caracteristice comune, integrîndu-se în acelaşi tip de edificii paleocreştine greceşti, tip de largă răspîndire în regiunea de la Dunărea de Jos şi de la Mare [54]).

Asupra formelor basilicilor în plan orizontal nu sînt în general de făcut observaţii. Considerate separat, ele prezintă unele lacune, provocate — aşa cum am mai spus — de dificultăţile ivite în timpul săpăturilor, a căror extindere era adesea împiedicată de şantierele de construcţii moderne. Firesţe sînt de menţionat şi gravele avarii suferite de edificii încă din antichitate. Cu toate acestea s-a putut stabili pentru ambele basilici, o compartimentare în cîte trei nave — una centrală şi cîte două laterale — o absidă semicirculară şi cîte o criptă la răsărit. La basilica mică rămîn încă necunoscute : modul de acces în criptă, existenţa nartexului şi poate a unui eventual atrium.

Asupra acestor părţi componente ne vom putea edifica abia atunci cînd lucrările de construcţii şi de edilitare ale oraşului modern vor permite reluarea cercetărilor.

La basilica mare, elementele necunoscute sînt mult mai puţine, săpăturile putînd fi executate aici aproape pe întreaga suprafaţă a edificiului. N-au putut fi cercetate doar cîteva construcţii auxiliare despre a căror existenţă avem totuşi indicii.

Astfel, subliniem că nu s-a putut stabili precis existenţa unui *atrium* pe latura de vest şi nici natura construcţiilor din colţul de sud-vest, unde au apărut cîteva fragmente de zid. Indicaţiile, de altfel destul de vagi, puse la dispoziţie prin insuficientele cercetări din aceste părţi ale edificiului, ne conduc totuşi către o ipoteză : cele două ziduri simetrice, perpendiculare pe temelia zidului de vest, ar putea fi considerate ca resturi ale unui atrium [55]), adăugat basilicii la o dată ulterioară, căci ele prezintă altă manieră de construcţie şi alt mortar, iar temelia se află mult mai sus decît temeliile basilicii. Este de asemenea de accentuat că aceste ziduri nu fac corp comun cu zidurile basilicii, ci numai se lipesc de acestea. Necesitatea unui *atrium* este de altfel evidentă pentru con-

54. De la acest tip fac excepţie în Dobrogea două basilici : cea mai mică dintre cele trei de la Troesmis, de tip oriental sirian, cf. I. Barnea, *o.c.*, p. 225 şi a doua la Callatis, recent determinată ştiinţific de D. Teodorescu, l.c.

55. I. Barnea, *o.c.*, p. 224 şi 238, constată în marea majoritate a basilicilor din Dobrogea, lipsa *atrium*-ului, cu excepţia basilicii de marmură de la Tropaeum Traiani.

www.ziuaconstanta.ro

strucție de asemenea proporții. Într-adevăr, nici unul dintre edificiile paleocreștine cunoscute în Dobrogea nu are dimensiunile basilicii celei mari din Tomis.

O comparație cu edificii similare din alte părți ale imperiului roman de răsărit indică o strînsă corelație între basilica noastră și alte basilici construite în cele mai de seamă reșe-

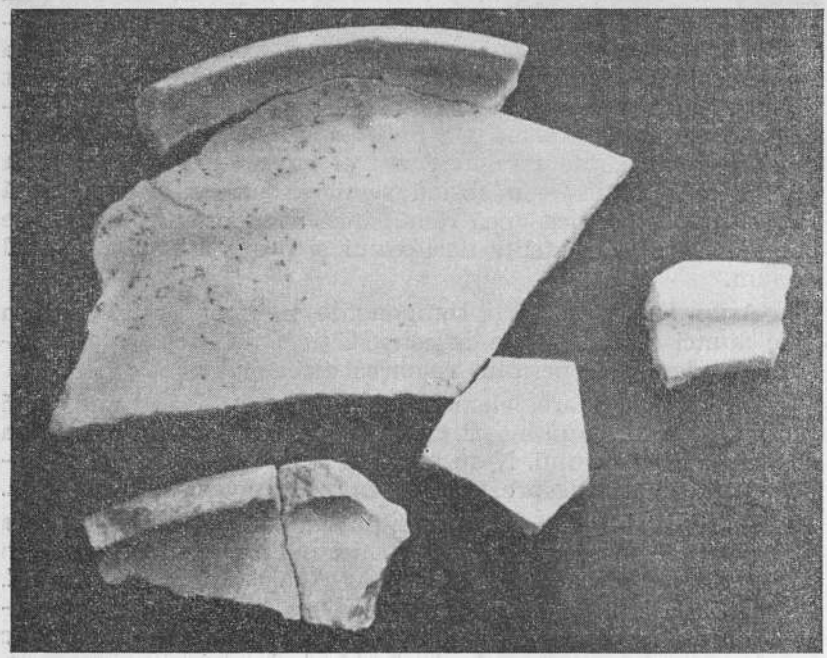

Fig. 50. Fragmente din mesele de ofrandă întrebuințate la basilicile din sectorul de vest al Tomisului

dințe paleocreștine. De cele mai multe ori astfel de construcții apar în marile centre urbane, deopotrivă reședințe administrative, militare și culturale, cum de altfel este și cazul Tomisului.

Măsura în care basilica mare din Tomis a ocupat un loc de frunte între construcțiile de același gen din cetate, ne poate fi dată de mai multe indicii care ne stau la dispoziție. În primul rînd, să ne oprim la realitățile arheologice oferite de săpăturile din sectorul de vest al orașului.

Degajarea a două basilici pe o suprafață destul de restrînsă — la numai 35 m una față de cealaltă — ar constitui o primă

www.ziuaconstanta.ro

dovadă că în această parte a cetăţii au funcţionat chiar mai multe basilici sau sanctuare, ceea ce marchează un centru religios, foarte posibil un *episcopium,* după felul celui cunoscut la Chersones [56]). Asociind această constatare cu dimensiunile impunătoare ale edificiului — căruia i s-a prevăzut şi o criptă neobişnuită — avem siguranţa că ipoteza de mai sus se verifică.

Elementul cel mai important al basilicii este cripta (fig. 12 şi 20). Privită în ansamblu, ea aduce noutatea unei forme arhitectonice şi a unor dimensiuni pe care nu le mai întîlnim la nici una dintre basilicile cunoscute pînă acum în Dobrogea şi nici în alte părţi ale imperiului de răsărit. Aspectul cruciform, completat de scara cu trepte de marmură care conduce din nava centrală în criptă, acoperişurile în formă de calotă şi compartimentarea în şapte încăperi, toate acestea laolaltă ridică o problemă majoră : stabilirea scopului unei astfel de construcţii.

O concluzie sigură în această privinţă nu se poate trage din lipsa martorilor arheologici edificatori. Ţinînd seama însă de forma amintită şi de diverse analogii, vom încerca să stabilim — fie şi relativ — rostul criptei în ansamblul arhitectonic şi ritual al basilicii. Pentru aceasta vom porni de la o constatare istorică mai veche, după care printr-o criptă în adevăratul sens al cuvîntului, trebuie să înţelegem nu numai mormîntul unui sfînt şi diferitele încăperi care formează aşa numita *confessio* cu anexele sale, ci şi diferite alte încăperi sub nivelul basilicii, cu diferite întrebuinţări [57]). Pornind de aici, vom avansa unele ipoteze decurgînd din faptul că o criptă putea avea şi alte funcţiuni. Cripta de la basilica mare trebuie înţeleasă, credem noi, cu totul altfel decît ceea ce cunoaştem pînă acum în Dobrogea pe această linie.

Cele şapte compartimente ale ei, de dimensiuni egale — fiecare amintind forma unui cavou — sugerează laolaltă un *martyrium.* Exceptînd cele două compartimente axiale, folosite de bună seamă în alt scop, cele laterale şi în special cel înscris în absidă, puteau să aibă o destinaţie identică. Scopul acestor compartimente credem că trebuie căutat într-un fapt istoric cunoscut : Tomisul a avut de timpuriu numeroşi adepţi

---

56. A. Grabar, *Martyrium, Rechérches sur les cultes de reliques et l'art chrètien antique,* vol. I, Paris, 1946, p. 163, Pl. XXVII, 4, unde reproduce planul săpăturilor de la Chersones, în care se disting trei basilici şi mai multe capele, grup de sanctuare, care formau aici, probabil, un *episcopium.*

57. Ibidem, p. 437.

www.ziuaconstanta.ro

ai cultului creştin, cazurile de martiraj fiind frecvente [58]), în perioadele de mari persecuţii. De asemenea, la Tomis a funcţionat principalul centru episcopal, în fruntea căruia şi-au

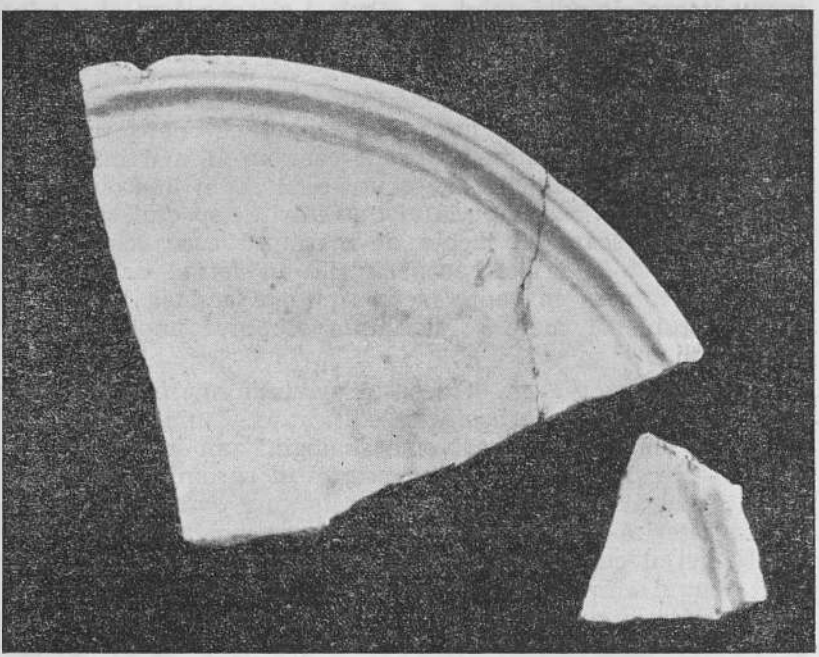

Fig. 51. Fragmente dintr-o masă de ofrandă de la basilica mare

exercitat atribuţiile episcopi ale căror nume sînt atestate istoric [59]). În funcţie de aceste fapte, este de admis că basilica a fost construită după indicaţiile unuia dintre prelaţii tomitani. Po-

58. H. Delehaye, *Saints de Trace et de Moesie, în Analecta Bollandiana*, XXXI, 1912, p. 258 şi urm. ; J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 110 şi urm. ; R. Netzhammer, *Die cristlischen Altertümer der Dobroudja*, Bucureşti, 1906, p. 8 şi urm. ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 280 şi 281 ; *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1916, p. 588.

59. Fără să mai enumerăm sursele bibliografice asupra problemei episcopilor din Tomis, amintim numai că există numeroase rezerve în ceea ce priveşte numărul lor atestat din izvoare. O atitudine justă în această chestiune este luată în *Istoria României*, vol. I, p. 610—611.

www.ziuaconstanta.ro

trivit planului acestuia, au fost prevăzute în mod special compartimentele-cavou, destinate, după obiceiul vremii, succesorilor săi în rang, iar una — poate chiar cea înscrisă în absidă — lui însuşi. În favoarea unei astfel de ipoteze pledează de altfel şi un exemplu analog [60]). S-ar putea însă aduce şi argumente care să infirme o astfel de ipoteză. Obiecţiile izvorăsc din însăşi forma arhitectonică a fiecăruia dintre cele 7 compartimente. Am accentuat că încăperile laterale au cîte două intrări largi : una pentru comunicarea cu compartimentele centrale, iar a doua pentru comunicarea cu compartimentele adiacente. În acest caz n-ar mai putea fi vorba de cavouri propriu-zise, bine închise, decît cu condiţia ca la vremea respectivă intrările să fi fost zidite — ceea ce săpăturile arheologice n-au putut dovedi. Credem că problema comunicărilor, mai ales între compartimentele adiacente, problemă de a cărei soluţionare depinde determinarea scopului întregii cripte, trebuie privită din alt unghi. Se pare mai degrabă că fondatorul basilicii a voit să asigure în patru dintre cele cinci compartimente perimetrale, nu cavouri, ci lăcaşuri speciale pentru relicvele unor martiri sau ale unor predecesori ai săi la conducerea treburilor bisericeşti din Tomis — *iusti priores*. Desigur este vorba de relicvele recuperate din subsolul cetăţii, la data zidirii marelui edificiu. (Nu este exclus ca aceeaşi destinaţie s-o fi avut şi cripta basilicii mici). În acest caz pare explicabilă prezenţa intrărilor largi dintr-un compartiment într-altul, şi ar fi dispărut şi necesitatea închiderii totale a compartimentelor, relicvariile fiind oricînd vizitabile la basilica mare. În acest chip s-ar justifica şi mai mult prezenţa frescelor de pe feţele interioare ale încăperilor din ambele cripte.

Cele două încăperi centrale ale criptei mari (fig. 12), deschise pe toate laturile, nu puteau servi în această situaţie decît ca lăcaşuri pentru depunerea ofrandelor şi a lămpilor în faţa fiecăreia din cele cinci încăperi înconjurătoare [61]).

În cazul că această ipoteză — lipsită pînă acum de analogii sigure — se va verifica prin cercetări ulterioare, Tomisul va avea meritul de a fi deschis posibilităţi noi de studii asupra unor astfel de edificii subterane. Pînă atunci este necesar să adăugăm observaţia că avem de-a face cu o *criptă-martyrium* de caracter onorific-comemorativ, accesibilă publicului, care constituie în genul ei un *unicum* pentru regiunile balca-

60. A. Grabar, *o.c.*, p. 440 şi 447—449.
61. *Ibidem*, p. 457—458.

www.ziuaconstanta.ro

nice [62]). Ea nu mai reprezintă o simplă cavitate sub altar — în genul celor de la Tropaeum Traiani, pentru depunerea relicvelor — Κατ'αθεσις ιων λειφα'νων — de mici dimensiuni, ci cuprinde un întreg ansamblu de încăperi pentru relicvarii, organizat după un plan corespunzător proporţiilor şi caracterului episcopal al basilicii mari din Tomis.

Considerată în ansamblu, această basilică se impune ca un edificiu arhitectonic specific secolelor V—VI. În ciuda dispariţiei totale a elementelor de suprastructură, planul temeliilor oferă totuşi posibilitatea unor reconstituiri parţiale şi în elevaţie. Încercările efectuate în acest scop ne dau imaginea tipului grec complet : parterul cu toate elementele sale componente ; deasupra navelor laterale şi a nartexului, tribunele dispuse în forma literei Π, după sistemul arhitectural al marilor basilici din răsăritul fostului imperiu şi mai ales din Grecia [63]), cu puternice influenţe în regiunea Scythiei Minore [64]).

În strînsă legătură cu monumentalitatea basilicii mari stau şi elementele sale decorative. Deşi extrem de precare şi descoperite uneori în locuri şi medii stratigrafice nefireşti, diferitele fragmente arhitectonice, decorative, dau în ansamblu imaginea eleganţei şi fineţei artistice din interiorul edificiilor. Numeroasele fragmente de coloane, din marmură cenuşie cu nervuri albe, sînt lucrate cu multă îngrijire. Deşi n-am reuşit să asamblăm măcar un singur exemplar, am putut totuşi constata că fragmentele aparţinînd aceluiaşi tip de coloane : calitatea şi culoarea marmurei, cît şi raportul dintre diametrul mare şi cel mic, constituie dovada cea mai sigură. Se poate afirma cu siguranţă că ele provin din suitele coloanelor care separau navele între ele.

Cele patru tipuri de capitele (fig. 34—39) dovedesc apartenenţa lor la o epocă tîrzie, cea a basilicii. Este însă greu de stabilit locul pe care îl ocupau în sinteza arhitectonică a edificiului, deoarece nici unul dintre ele nu s-a descoperit *in situ*. Dacă pentru capitelul ionic şi pentru fragmentele capitelurilor de pilaştri determinarea poziţiilor este cu totul nesigură, se pot face oarecari precizări în legătură cu capitelele-imposte şi cu cele compozite cu cruci. Avînd în vedere că acestea s-au găsit în şanţul pentru degajarea bazelor de la rîndurile de coloane, este posibil ca ele să fi fost întrebuinţate chiar la co-

62. *Ibidem*, p. 460 ; A. K. Orlandos o.c. vol. I, Atena, 1952, p. 466 ; P. Lemerle, *Philippes et la Macedonie orientale*, Paris, 1945, p. 370.
63. P. Lemerle, *o.c.*, p. 354.
64. R. Vulpe, *o.c.*, p. 354.

www.ziuaconstanta.ro

loanele de la parter. Existența a două categorii s-ar explica fie printr-o eventuală refacere în interiorul basilicii, fie mai degrabă prin utilizarea lor în părți distincte ale edificiului : o categorie pentru coloanele de la parter, cealaltă pentru cele de la tribunele etajului.

Cît privește ferestrele avem dovezi care credem că ne dau imaginea lor. Existența ramelor cu începutul ornamentelor ajurate (fig. 45) și chiar fragmentele de ornamente ajurate (fig. 46), găsite separat, par să explice proveniența lor mai degrabă de la aceste elemente ale edificiului, decît de la *cancelli* pentru care dovezile arheologice dau de înțeles un aspect diferit. Există două categorii de rame de ferestre cu ornamente ajurate : una mai îngrijită, cealaltă mai stîngace. Și în acest caz s-ar putea deduce că diferența de aspect a celor două categorii de rame era dictată de locul folosirii lor : cele mai bune la parter, iar secundele la etaj unde exigențele estetice erau poate mai scăzute.

Tot din gama decorativă arhitectonică a basilicii mari ne reținem atenția plăcile de marmură albă, zaharoidă. Cele mai multe cu motive florale în relief (fig. 43—44), altele cu figuri geometrice (fig. 42). Abundența lor în criptă sau în zonele imediat învecinate, ca și prezența lor în șanțurile rîndurilor de coloane, dovedesc că făceau parte din cancelli.

Fără îndoială că toate aceste elemente decorative, cuplate cu numeroase altele de același gen (fig. 37—38), formează un ansamblu artistic original, operă a meșterilor locali. Este categoric că nu poate fi vorba de opere ale unor artiști de înaltă clasă, așa cum atestă pentru veacurile precedente monumentele arhitectonice și sculpturale descoperite la Tomis. Elementele decorative găsite în basilica mare sînt mai de valoare decît tot ce s-a creat pe această linie în mediul înconjurător și într-o epocă tîrzie cînd Tomisul, spre deosebire de alte cetăți ale Scythiei Minore, își menținea o situație înfloritoare [65]).

65. *Istoria României*, vol. II, p. 606 ; R. Vulpe, *o.c.*, p. 321, unde relatează : „Quand au villes grecques de la côte, en particulier Tomis, leur prospérité, signalée par Sozomène, a dû être réelle, grâce à leur commerce maritime incessant avec Constantinople et avec les provinces de centre de l'Empire qui, comme toujours, avaient besoin du blé provenant du littoral du Nord et de l'Ouest du Pont-Euxin. D'autre part les relations de ces villes avec l'interior de la Dobroudja, et même avec les pays d'outre Danube, pouvaient être rendues difficiles, mais non interrompues de façon absolue par les differentes invasions".

www.ziuaconstanta.ro

Ca reşedinţă episcopală, cea mai mare între celelalte episcopii dintre Dunărea de Jos şi Mare, era firesc ca cetatea vest-pontică în discuţie să se impună altor construcţii similare din regiune, prin edificii basilicale superioare din punct de vedere arhitectural. De asemenea trebuie să fi existat un număr mult mai mare de basilici decît cele cunoscute astăzi în Constanţa.

Referitor la poziţia celor două basilici, cea mare şi cea mică, în ansamblul urbanistic al fostei cetăţi, sînt de lămurit cîteva probleme care s-au impus încă de la începutul cercetărilor. Basilicile sînt situate într-o zonă periferică a vechiului oraş şi anume pe suprafaţa închisă de unghiul de NV al zidului de incintă, format de două din principalele laturi ale fostei incinte : cea de NE, care vine din centrul actualului oraş — parcul arheologic — şi merge dealungul bd-ului Republicii pînă în dreptul blocului C_1 ; cea de a doua, dinspre partea de vest a incintei, care coboară spre malul portului, la punctul „serpentină“ [66]). Săpăturile de fundaţii pentru blocul C_1 au permis degajarea unei porţiuni de aproximativ 12 m din latura de vest a incintei, a cărei direcţie N-S se îndreaptă către punctul deja cunoscut în urma săpăturilor executate în 1958, la „Serpentină“ [67]).

În funcţie de zidul de incintă, constatăm că poziţia basilicii mici este foarte apropiată de latura de NE şi că există un relativ paralelism între această latură şi zidul longitudinal de nord al edificiului. Nu este exclus ca orientarea basilicii mici, cu o declinaţie spre nord de 22°, să fi fost influenţată tocmai de această imediată apropiere a liniei zidului de apărare, fapt care a făcut ca poziţia ei să fie diferită de cea a basilicii mari, în ciuda raportului de contemporaneitate (fig. 1).

Cît priveşte basilica mare orientată mai precis E-V [68]), observăm că ea prezintă următoarele distanţe faţă de zidul de incintă : colţul dinspre NV se află la circa 35 m mai la sud de latura de NE, iar zidul frontal la circa 80 m est faţă de latura de vest a incintei (fig. 1). În toată această zonă, săpăturile prilejuite de diferitele construcţii moderne din jurul celor două edificii au permis constatarea că ne aflăm într-un

66. V. Canarache, *Tomis*, 1960 ; idem, *Raport asupra săpăturilor executate de Muzeul regional Dobrogea*, în „Materiale şi cercetări arheologice“, vol. IX, (în manuscris).
67. Ibidem ;
68. Şi aici există o declinaţie aproape insensibilă spre sud de 6°.

www.ziuaconstanta.ro

cartier sărac al cetății, cu construcții modeste [69]), de factură tîrzie romano-bizantină, cuplate de cîteva instalații meșteșugărești, ca de exemplu, cuptoarele de ars cărămida.

Comparînd urmele de locuințe sărace din sectorul de vest cu resturile construcțiilor masive din zona centrală a Tomisului [70]), identificate mai ales pe promontoriu, vedem cum se reflectă în urbanistica cetății diferențele de ordin social-economic din sînul populației tomitane. Pe cînd centrul constituia reședința claselor privilegiate care posedau clădiri monumentale, mărturiile arheologice din zona cercetată parțial pe terenul fostei gări se referă la cartierul populației productive, sărace.

În funcție de aceste constatări se pune în mod firesc întrebarea : de ce construcțiile basilicilor paleocreștine au fost ridicate tocmai în această parte a cetății și nu în plin centru, în mijlocul și la îndemîna păturii avute, care de la un moment dat a construit reazemul bisericii și s-a sprijinit pe aceasta pentru a-și menține poziția de clasă.

Răspunsul la această întrebare se poate da tot pe baza cercetărilor întreprinse în ultima vreme la Tomis, chiar în sectorul de vest. O analiză a rezultatelor dobîndite pe această linie se poate face ținînd seama de următoarele elemente :

— partea centrală a orașului era deja ocupată de construcțiile vechi, spațiul de construcții fiind extrem de rar — aproape de negăsit ; se impunea deci ridicarea basilicilor în zonele mai periferice ale orașului ;

— cărămida, cel de al doilea material de construcție după piatră, se fabrica pe loc și se ardea în numeroasele cuptoare ce existau în împrejurimi și din care o parte au fost identificate și cercetate [71]) (instalarea cuptoarelor în zona aceasta *intra* sau *extra muros* era dictată atît de construcția basilicilor cît și de existența spațiului liber pentru exploatarea lutului galben necesar pentru pasta cărămizilor) ;

— alegerea terenului a fost dictată și de practicarea, nu departe de basilici — la numai cîțiva metri spre sud — a uneia din principalele căi de acces, marele drum ce venea de pe

---

69. Asupra diferitelor elemente de construcții, descoperite în timpul cercetărilor în sectorul de vest al Tomisului, vom referi într-un studiu aparte.
70. Asupra cercetărilor executate în zona centrală a Tomisului, există numeroase informații de dată mai recentă. Raport asupra săpăturilor executate de muzeul regional Dobrogea la Tomis, în „Materiale și cercetări arheologice", IX, (în manuscris).
71. Aici, mai sus, p. 2—15 ;

www.ziuaconstanta.ro

malul mării, de la Callatis și despre a cărui prezență par să mărturisească unele resturi arheologice [72]) ;

— cercetările arheologice mai vechi și mai recente [73]) au dovedit că incinta cetății a fost mult lărgită către sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV e.n., prin construirea zidului de apărare al cărui traseu este stabilit. Fie că noul zid, lărgind incinta, a făcut să se închidă în cetate locuințe altădată extramurale, fie că aceste urme de locuire datează dintr-o epocă imediat următoare construcției liniei de fortificație, sigur este că în toată zona cercetată de noi, mărturiile arheologice dovedesc două nivele de viață : unul inferior, care după resturile arheologice (în special ceramică) este de încadrat între sfîrșitul sec. III și începutul sec. V e.n., și unul mai la suprafață, aparținînd celei de a doua jumătăți a sec. V și sec. VI.

Am amintit în descrierea săpăturilor [74]) că în colțul de SV a basilicii mari, la — 1,20 m față de pardoseala edificiului, a fost degajată altă pardoseală de cărămizi cu *statumen* de piatră și cu ziduri adiacente (fig. 21 și 30). După indicațiile ce ne stau la îndemînă ar exista o corelație strînsă între această pardoseală, cu zidurile sale mai vechi, și resturile de construcții aflate mai spre SV, de o parte și de alta a zidului longitudinal de sud a basilicii. Putem admite existența unei construcții mari din sec. III —IV e.n., căreia i s-a suprapus parțial basilica. Nivelului construcției mai vechi îi corespunde și fîntîna din sudul basilicii (fig. 11 și 29). Asociind toate aceste date nu este exclus ca basilica mare din sec. V-VI, să fi fost construită pe locul unei basilici mai vechi. Ipoteza s-ar putea verifica numai prin săpături ulterioare, înregistrîndu-se în felul acesta suma cauzelor care au determinat construcția celor două basilici în sectorul de vest al Tomisului.

---

72. Paralel cu lucrările de construcție ale marelui cvartal de blocuri de locuit s-au săpat mai multe șanțuri de canalizare pe str. I. L. Caragiale și Traian. Chiar în punctul unde str. I. L. Caragiale întretaie zidul de incintă, s-a constatat, la o adîncime de 3 m, existența unor blocuri mari din paramentul zidului de incintă, precum și dale mari de piatră dislocate, după toate probabilitățile, din pavajul străzii. În plus, condițiile stratigrafice par să confirme și ele în acest punct drumul de legătură dintre cele două mari orașe vest-pontice, Tomis și Callatis.

73. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, în ARMSI, XXXVII, p. 415 și urm. : V. Canarache și colaboratori, *o.c.*, (în manuscris) ; V. Canarache, *Tomis*, p. 17.

74. p. 55 ; 56, fig. 30.

Biblioteca
ZIUA de Constanța
363

c. 7065 — I.A.V. „Tiparul"

www.ziuaconstanta.ro

Lei 5

www.ziuaconstanta.ro